

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«Επιστήμες της Αγωγής»

Ειδίκευση: «Εκπαίδευση και Κοινωνία: Θεωρίες και Πρακτικές

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΣΕΞΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Ε΄ & ΣΤ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ.

ΜΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ιωάννα Αποστόλου

A.M.: 642

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Επιβλέπουσα: Μαρία Πουρνάρη, Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.

Μέλη: Ουρανία Καραχάλιου, Επικ. Καθηγήτρια στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.

Ελένη Καρασαββίδου, μέλος Ε.ΔΙ.Π. στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.

Ιωάννινα 2024

**Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΣΕΞΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ Ε΄ & ΣΤ΄ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ.
ΜΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ**

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού στα σχολικά εγχειρίδια, και ιδιαίτερα στο *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων της Ε' & ΣΤ' Τάξης του Δημοτικού*. Κρίνεται αναγκαία η αναφορά σε αναλύσεις που συνδέουν τη γλώσσα με τη σκέψη, καθώς και τον ρόλο που διαδραματίζει η γλώσσα ως μέσο εξουσίας. Στη συνέχεια, περιγράφονται μορφές που λαμβάνει ο γλωσσικός σεξισμός, αναλύονται οι επιπτώσεις που επιφέρει και προτείνονται τρόποι για την υπέρβαση του. Σε επόμενο στάδιο, πραγματοποιείται μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των σχετικών ερευνών, οι οποίες φανερώνουν την έκταση που λαμβάνει αυτό το πρόβλημα διαχρονικά σε πλήθος διαφορετικών εγχειριδίων της Πρωτοβάθμιας αλλά και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Μέσα από την έρευνα επισκόπησης, διαπιστώνεται ερευνητικό κενό στη μελέτη των εγχειριδίων των *Ανθολογίων* στο Δημοτικό, με αποτέλεσμα να προσανατολιστεί το εμπειρικό σκέλος της εργασίας προς αυτή την κατεύθυνση. Η μέθοδος έρευνας που αξιοποιήθηκε είναι η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου σε δείγμα που καταλαμβάνει περίπου το δέκα τοις εκατό του συνολικού πλήθους των κειμένων του Ανθολογίου. Από την έρευνα προέκυψε ότι, πράγματι, τα κείμενα του Ανθολογίου διέπονται από σεξιστική χρήση της γλώσσας, ότι παρατηρείται σημαντική υποεκπροσώπηση του γυναικείου φύλου σε συγγραφικό και πρωταγωνιστικό επίπεδο και ότι αναπαράγονται έμφυλα στερεοτυπικές αντιλήψεις και αναπαραστάσεις.

Λέξεις-κλειδιά: γλωσσικός σεξισμός, σχολικά εγχειρίδια, ανάλυση περιεχομένου, έμφυλα στερεότυπα, αναπαραστάσεις.

Abstract

This paper addresses the phenomenon of linguistic sexism in schoolbooks, particularly in the *Anthology of Literary Texts*, which is common for both 5th and 6th Grade of Greek Elementary School. It is deemed useful to refer to the theoretical background that connects linguistic systems with thought processes, as well as the role of language as a means of power. Subsequently, there are described different forms of linguistic sexism, the effects that this phenomenon brings about and there are proposed ways to overcome said phenomenon. Next, a literature review of relevant research is conducted, revealing the extent of this problem over time in various textbooks of both Primary and Secondary Education. Through this review, a research gap is identified due to lack of studies in the Anthologies of the Elementary School, leading the empirical part towards this direction. The research method used is qualitative content analysis on a sample that covers approximately ten percent of the total number of texts in the Anthology. The research revealed that, indeed, the texts found in the Anthology textbook exhibit sexist use of language, there is significant underrepresentation of the female gender not only as authors, but as protagonists as well and lastly, it is deducted that stereotypical perceptions and representations about gender are reproduced.

Key-words: linguistic sexism, school textbooks, content analysis, gender stereotypes, representations

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Γλώσσα, σκέψη και εξουσία.....	8
1.1. Οι δυνατότητες της γλώσσας.....	8
1.2. Γλώσσα και σκέψη.....	11
1.3. Γλώσσα και εξουσία.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Γλωσσικός σεξισμός.....	19
2.1. Το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού	19
2.2. Μορφές γλωσσικού σεξισμού.....	23
2.3. Επιπτώσεις γλωσσικού σεξισμού.....	27
2.4. Προτάσεις για υπέρβαση του γλωσσικού σεξισμού.....	33
2.5. Γλωσσικός σεξισμός στα σχολικά εγχειρίδια.....	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Έρευνα	47
3.1. Ερευνητικό ερώτημα.....	47
3.2. Μεθοδολογία της έρευνας.....	47
3.3. Πιθανοί περιορισμοί.....	56
3.4. Αποτελέσματα.....	56
3.4.1 Ανάλυση ανά κατηγορία.....	56
3.4.2 Ομαδοποιημένη ανάλυση.....	69
Συμπεράσματα.....	72
Συζήτηση.....	74
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	75

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να εξετάσει το πρόβλημα του γλωσσικού σεξισμού στα σχολικά εγχειρίδια και να εντοπίσει τη σεξιστική χρήση της γλώσσας στα κείμενα του *Ανθολογίου Λογοτεχνικών Κειμένων της Ε΄ & ΣΤ΄ Δημοτικού*. Γλωσσικό σεξισμό συνιστούν διάφορες γλωσσικές πρακτικές οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα τις διακρίσεις με βάση το φύλο. Γλωσσικές πρακτικές αυτού του είδους παράγουν οι χρήσεις λέξεων ή φράσεων με τις οποίες αναπαράγονται στερεότυπα φύλου, καθώς και αισθήματα μίσους, αλλά και οι γλωσσικές επιλογές που αποκλείουν κάποιο από τα φύλα στο σημειωτικό πεδίο.

Το ερευνητικό ερώτημα αφορά την παρουσία ή την απουσία του γλωσσικού σεξισμού σε πεζά και σε ποιήματα τού συγκεκριμένου *Ανθολογίου* και αναζητήθηκε μέσα από την ανασκόπηση της σχετικής με τον γλωσσικό σεξισμό και τις έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια βιβλιογραφίας. Προκειμένου να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα, διεξήχθη ποιοτική έρευνα ανάλυσης περιεχομένου, από την οποία προέκυψαν άξονες ανάλυσης για τον εντοπισμό σεξιστικής χρήσης της γλώσσας στα κείμενα του δείγματος, όπως η διανομή πρωταγωνιστικών και υποστηρικτικών ρόλων, η συμμετοχή στη δράση, οι επαγγελματικές αναφορές, οι ονοματικοί και επιθετικοί προσδιορισμοί, που θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Η εν λόγω έρευνα, εντοπίζοντας τη χρήση σεξιστικής γλώσσας να εκβάλλει σε στερεοτυπικές αναπαραστάσεις φύλου, αφενός ανέδειξε την έλλειψη επαρκών ερευνών στα σχετικά Ανθολόγια, αφετέρου διαπίστωσε ότι δεν εμφανίζεται σε παρόμοιες έρευνες η ταυτόχρονη ανάλυση πεζών και ποιημάτων.

Η εργασία επιμερίζεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο «Γλώσσα, σκέψη και εξουσία», αναλύει τις δυνατότητες της γλώσσας και τη σύνδεσή της με τη σκέψη και την εξουσιαστική διάσταση που αυτή επιτελεί, αντλώντας από το φιλοσοφικό έργο του κοινωνιολόγου Bourdieu και της φιλοσόφου Butler, καθώς και από τις ιδέες του δομιστή γλωσσολόγου Saussure και του μεταδομιστή φιλοσόφου Foucault.

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο: «Γλωσσικός σεξισμός», προσδιορίζεται το επίδικο φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού ως εξουσιαστικής γλωσσικής πρακτικής,

η οποία εκφράζει έμφυλες ανισότητες και επιτελεί συμβολική βία, και παρουσιάζονται ορισμένες μορφές που μπορεί αυτή να λάβει. Κατόπιν, ακολουθεί μια βιβλιογραφική ανασκόπηση συναφών ερευνών για τον γλωσσικό σεξισμό στα σχολικά εγχειρίδια. Μέσα από αυτή την αναζήτηση επιβεβαιώνεται η ύπαρξή του σε διάφορα σχετικά κείμενα, διεθνώς και διαχρονικώς, με ιδιαίτερη έμφαση στα εγχώρια σχολικά εγχειρίδια. Στη συνέχεια συζητούνται οι επιπτώσεις που επιφέρει ο γλωσσικός σεξισμός, για να αναδειχθούν ορισμένοι τρόποι υπέρβασης του.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει το ερευνητικό ερώτημα που αφορά την ύπαρξη του γλωσσικού σεξισμού στο *Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων* της Ε΄ & ΣΤ΄ Δημοτικού και παρουσιάζει τη μεθοδολογία της έρευνας. Εδώ πραγματοποιείται μια ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, ώστε να εντοπιστούν τυχόν τάσεις και μοτίβα στη γλώσσα που αναπαράγουν τον σεξισμό και να ανιχνευτεί η έμφυλη ορατότητα. Παρά τους περιορισμούς της έρευνας, διαφαίνεται στα αποτελέσματα μια τάση στερεοτυπικής αναπαράστασης των φύλων και υποεκπροσώπησης του γυναικείου φύλου σε καίριους ρόλους όπως πρωταγωνιστικούς και συγγραφικούς. Τέλος, στη συζήτηση που έπεται, σημειώνεται ότι η χρήση μη συμπεριληπτικής/σεξιστικής γλώσσας χαρακτηρίζει το κοινωνικό συγκείμενο και καταλήγει να αναπαράγει και να εντείνει τις έμφυλες ανισότητες, καθιστώντας την έμφυλα ευαισθητοποιημένη εκπαίδευση και τον κριτικό γραμματισμό απαραίτητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Γλώσσα, σκέψη και εξουσία

1.1. Οι δυνατότητες της γλώσσας

Η γλώσσα είναι ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο που επιτρέπει τη συγκρότηση, την επικοινωνία και την κατανόηση νοημάτων, προσφέροντας πολλαπλές νοητικές και επικοινωνιακές δυνατότητες στους/στις ομιλητές/ομιλήτριές της. Οι δυνατότητες επικοινωνίας εξαρτώνται από δύο παράγοντες: τη μορφολογία της γλώσσας και την πρόθεση του πομπού (προθετικότητα). Πολύ σημαντικά στοιχεία για το είδος της επικοινωνίας είναι η διαφορετικότητα (diversity) μεταξύ των ομιλητών/ομιλητριών, καθώς και η μεταβλητότητα (variability) και η δομή κάθε γλωσσικού συστήματος (Μιχάλης, 2022:18). Με άλλα λόγια, οι δυνατότητες επικοινωνίας επηρεάζονται από ατομικούς παράγοντες των συνομιλητών/συνομιλητριών (λόγου χάρη, από την ηλικία, το φύλο και τη γεωγραφική προέλευση), καθώς και από εγγενή στοιχεία της ίδιας της γλώσσας, όπως η φωνολογία, η μορφολογία, η σύνταξη, η σημασιολογία και το λεξιλόγιο (Μιχάλης, 2022:18-19).

Ωστόσο, όπως ισχύει γενικότερα στα σημειακά συστήματα, τα γλωσσικά συστήματα αποτελούνται από γλωσσικά σημεία τα οποία φέρουν συγκεκριμένη μορφή και σημασία που δεν είναι μονοδιάστατες, αφού σε κάθε γλωσσικό σημείο προοικονομείται η περιγραφική και η μη περιγραφική διάσταση ή, αλλιώς, η συνυποδηλωτική και η βιωματική-κοινωνική. Η δεύτερη αφορά το πλαίσιο όπου χρησιμοποιείται το γλωσσικό σημείο, οπότε δύο γλωσσικά σημεία που δηλώνουν το ίδιο σημαινόμενο, διαφέρουν μεταξύ τους εξαιτίας της υποκειμενικότητας και του επικοινωνιακού συγκειμένου. Για παράδειγμα, οι λέξεις «δασκάλα» και «δασκαλίτσα», αν και δηλώνουν αμφοτέρως το επάγγελμα της εκπαιδευτικού, μπορεί να γίνει αντιληπτή η διαφορά μεταξύ τους, καθώς σε διαφορετικά γλωσσικά περιβάλλοντα και συγκείμενα επικοινωνίας θα χρησιμοποιηθεί η μία λέξη και σε διαφορετικά η άλλη (Μιχάλης, 2022:19).

Οι διάφορες δυνατότητες που προσφέρει η παραγωγή νοημάτων στη γλώσσα, επιτρέπουν την ανοικτή επικοινωνία μέσα από ένα φάσμα πολλαπλών γλωσσικών επιλογών με σκοπό την αποτελεσματικότητα στη μετάδοση του μηνύματος. Μια περίπτωση ελευθεριακής χρήσης της γλώσσας είναι η λογοτεχνική γραφή. Για τον Foucault, η λογοτεχνία αναπαριστά το «είναι» της γλώσσας στη μοντέρνα εποχή και

αποκαλύπτει τη ζωντάνια της γλώσσας, σε μια περίοδο μέχρι την οποία η γλώσσα επιτελούσε λειτουργία σήμανσης, δηλαδή από τον δέκατο έκτο αιώνα και έπειτα.. Η λογοτεχνία προσεγγίζεται ως αυτό που θέλει να πει, ως οι ιδέες της. (Foucault, 2008:80-81). Στον λογοτεχνικό λόγο οι συγγραφείς πλάθουν νοήματα και χρησιμοποιούν τις κατάλληλες γλωσσικές επιλογές για τη μετάδοσή τους, σύμφωνα με την υποκειμενικότητά τους, δημιουργώντας ένα προσωπικό και μοναδικό λογοτεχνικό ύφος (Μιχάλης, 2022:19). Στην προσπάθεια σύνθεσης λογοτεχνικών κειμένων, συχνά, οι συντάκτες/συντάκτριες προχωρούν στην υπέρβαση των φραγμών της γλώσσας και δημιουργούν νέες λέξεις (νεολογισμοί) ώστε να μεταδώσουν το προσωπικό τους μήνυμα (Μιχάλης, 2022:21).

Η χρήση της γλώσσας γίνεται εμπρόθετα με τη συνειδητή χρήση των κατάλληλων μέσων και αποσκοπεί στην επίτευξη του κάθε επικοινωνιακού στόχου. Εκκινώντας από αυτή την παρατήρηση, αναδύεται ο εξής προβληματισμός: Εφόσον επιτελείται η προθετικότητα στην επικοινωνία και κάθε ομιλητής/ομιλήτρια είναι ελεύθερος/ελεύθερη να χρησιμοποιεί τη γλώσσα όπως κρίνει πιο αποτελεσματικά, ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους παράγεται ο γλωσσικός σεξισμός; Αν λάβουμε υπόψη ότι εγγενές χαρακτηριστικό της γλώσσας είναι η μεταγλωσσική της διάσταση, τότε είναι εύλογο να συνάγουμε ότι οι στάσεις, οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα των υποκειμένων παράγουν λόγο «απέναντι σε συγκεκριμένες γλωσσικές χρήσεις, δομές ή τύπους» (Μιχάλης, 2022:29). Επομένως, μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η χρήση σεξιστικής γλώσσας οφείλεται στη μεταγλωσσική ενημερότητα των ομιλητών/ομιλητριών. Η χρήση του γλωσσικού μέσου λοιπόν αντανακλά τις απόψεις και τις στάσεις των ατόμων που εκφέρουν λόγο και οι οποίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ιδεολογία που εκφράζουν εντός της κοινωνίας στην οποία δραστηριοποιούνται. Συνεπώς, η ανάγκη καλλιέργειας και ανάπτυξης της μεταγλωσσικής ενημερότητας των ομιλητριών/ομιλητών, θα αποτελέσει αφετηρία προβληματισμού για τον τρόπο χρήσης της γλώσσας. Η ανάπτυξη του προβληματισμού και της κριτικής σκέψης, μπορούν με τη σειρά τους να οδηγήσουν σε αλλαγή των γλωσσικών συνηθειών προς μια κατεύθυνση κοινωνικής ευαισθησίας για άτομα τα οποία είναι περιθωριοποιημένα και αόρατα εξαιτίας των γλωσσικών πρακτικών.

Η γλωσσική εκπαίδευση, ως εκ τούτου, οφείλει να προσφέρει στις/στους ομιλήτριες/-ές όλες τις πιθανές δυνατότητες χρήσης της γλώσσας, για την καλύτερη

δυνατή εκπλήρωση των επικοινωνιακών τους προθέσεων. Παράλληλα, η γλωσσική εκπαίδευση πρέπει να μεριμνά για τη γλωσσική αλλά και την πραγματολογική ικανότητα και να εξασκεί στον κριτικό γραμματισμό.

Οι Τσάκωνα, Καραχάλιου και Αρχάκης (2019:534), προτείνουν ένα εκπαιδευτικό μοντέλο που να καλλιεργεί τον κριτικό γραμματισμό, βασισμένο στην κριτική ανάλυση λόγου μέσω της ανίχνευσης της κυρίαρχης αλλά και της υποτελούς ιδεολογίας. Συγκεκριμένα, προτείνεται η αξιοποίηση κειμένων που φέρουν στερεοτυπικές αντιλήψεις, ως εκπαιδευτικό υλικό για την ανάπτυξη του προβληματισμού και του διαλόγου σχετικά με τις γλωσσικές στρατηγικές που στηρίζουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις. Η διαδικασία αυτή, εκβάλλει στην αποκάλυψη κρυφών κοινωνιογλωσσικών διακρίσεων και στην ενίσχυση της κριτικής γλωσσικής επίγνωσης των μαθητών. Έτσι, οι εκπαιδευόμενοι/εκπαιδευόμενες, αποκτούν την ικανότητα να κατανοήσουν τις σχέσεις εξουσίας και τις ιδεολογίες που αναπαράγονται στα κείμενα, να εντοπίζουν τις απόψεις και τις αξίες που προβάλλονται ή αποσιωπούνται και πώς αυτές διαιωνίζουν κοινωνικές ανισότητες και στερεότυπα.

Ο κριτικός γραμματισμός είναι στενά συνδεδεμένος με την ενεργό πολιτεότητα (Μιχάλης, 2022:38), καθώς αυτή επιτρέπει στους πολίτες και τις πολίτισσες να αντιμετωπίζουν κριτικά τον ηγεμονικό λόγο που διαχρονικά καταπιέζει ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες. Άλλωστε τα σύγχρονα αναλυτικά προγράμματα θέτουν ως ζητούμενο τη δημιουργία ενός/μιας ενεργού πολίτη. Αναπτύσσοντας τον κριτικό γραμματισμό, οι ομιλήτριες/ομιλητές είναι σε θέση να αντιμετωπίζουν με κριτικό τρόπο τα προβλήματα της καθημερινής ζωής και φαινόμενα κοινωνικών ανισοτήτων που απασχολούν όλους μας. Μέσα σε όλα αυτά τα προβλήματα κοινωνικής παθογένειας, εντοπίζεται και η σεξιστική γλώσσα.

Ακριβώς επειδή ο προφορικός και ο γραπτός λόγος συχνότατα μεταφέρουν σεξιστικά μηνύματα, εύλογα ο γλωσσικός σεξισμός αποτέλεσε, έστω και αργά, πεδίο προβληματισμού της επιστημονικής και της φεμινιστικής κοινότητας, αλλά και των καθημερινών ανθρώπων. Αναλυτικότερα για το γλωσσικό σεξισμό θα γίνει λόγος παρακάτω, προς το παρόν, κρίνεται σημαντικό να εξεταστεί η σχέση της γλώσσας με τη σκέψη καθώς και οι τρόποι με τους οποίους χρησιμοποιείται η γλώσσα για να εκφράσει και να αναπαραγάγει αξιακό περιεχόμενο.

1.2. Γλώσσα και σκέψη

Η σύνδεση της γλώσσας με τη σκέψη έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης από την αρχαιότητα και έχει απασχολήσει ευρέως το επιστημονικό ενδιαφέρον. Για τον Saussure και για τη σύγχρονη νευρογλωσσολογία, η γλώσσα και η σκέψη είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Δεν υφίσταται η μία χωρίς την άλλη και οι αλλαγές που επηρεάζουν τη γλώσσα αναπόφευκτα επηρεάζουν και τη σκέψη, αλλά και το αντίστροφο (Μιχάλης, 2022:31). Ωστόσο, η θέση αυτή δεν απολαμβάνει καθολική ομοφωνία, εφόσον έχουν διατυπωθεί αντικρουόμενες απόψεις για τη σχέση γλώσσας και σκέψης. Η μία πλευρά υποστηρίζει ότι κάθε γλωσσικό σύστημα επηρεάζει με το δικό του μοναδικό τρόπο τη σκέψη των ομιλητών/-τριών της, ενώ η άλλη πλευρά θεωρεί ότι η σκέψη στηρίζεται σε ένα πανανθρώπινο συνειδησιακό θεμέλιο που είναι ανεξάρτητο από τη γλώσσα (Regier & Xu, 2017:1).

Όπως και ο γλωσσολόγος Saussure, έτσι και άλλοι επιφανείς επιστήμονες από το χώρο της φιλοσοφίας, της ψυχολογίας και της παιδαγωγικής (Chomsky, Vygotski, Piaget, Foucault), ενστερνίζονται την πρώτη άποψη, δηλαδή συμφωνούν με την ύπαρξη στενής σχέσης μεταξύ σκέψης και γλώσσας. στον Foucault (2008:125) υποστηρίζεται ότι η γλώσσα αναπαριστά ακριβώς τη σκέψη. Απαρτίζεται από ένα σύστημα σημάνσεων με βάση τα οποία επιτυγχάνεται ανάκληση αναπαραστάσεων, σύνδεσή τους, αποσύνδεσή τους και επεξεργασία τους από τα άτομα Foucault (2008:130). Επισημαίνεται βέβαια ότι ο ρόλος της γλώσσας αν και σημαντικός, δεν είναι ο μοναδικός παράγοντας διαμόρφωσης της σκέψης (Μιχάλης, 2022:31). Σύμφωνα με τον Saussure μάλιστα, η σκέψη χωρίς τη γλώσσα θα ήταν νεφελώδης. Αυτή η θέση του στηρίζεται στην ψυχολογική ιδιότητα της σκέψης που την καθιστά μια μάζα χωρίς σχήμα και οργάνωση. Επομένως, ο ρόλος της γλώσσας έγκειται στο να την οργανώσει μέσω των γλωσσικών σημείων (Saussure, 1959:111-112).

Αναλυτικότερα, η γλώσσα σύμφωνα με τους δομιστές, γίνεται αντιληπτή ως ένα σύστημα σημείων. Για τον Ferdinand de Saussure, εξέχοντα εκπρόσωπο του δομισμού, η γλώσσα είναι κάτι παραπάνω από τη γραμμική σύνδεση σημαίνοντος και σημαινόμενου. Το γλωσσικό σημείο είναι ένα εργαλείο για τη δημιουργία νοήματος που ενώνει μια ηχητική εικόνα (σημαίνον) και μια έννοια (σημαινόμενο), όπου το σημαίνον είναι η ηχητική εικόνα μιας λέξης, ενώ το σημαινόμενο είναι η έννοια που σχετίζεται με αυτήν την ηχητική εικόνα (Saussure, 1959:65-66). Η σχέση μεταξύ του

σημαίνοντος και του σημαιομένου είναι αυθαίρετη και βασίζεται σε κοινωνικές συμβάσεις, φανερώνοντας τη ρευστότητά της στον χώρο και τον χρόνο. Τα νοήματα μάλιστα τα οποία σχετίζονται με τις λέξεις, συνιστούν νοητικές αναπαραστάσεις στη συνείδηση των ομιλητριών/ομιλητών, και όχι αντικείμενα της απτής πραγματικότητας. Αυτή η αυθαίρετη και δυναμική σχέση προέρχεται από την δομιστική θεώρηση της γλώσσας του Saussure, η οποία υποστηρίζει ότι το νόημα μιας λέξης δεν καθορίζεται μόνο από τη σχέση σημαίνοντος-σημαιομένου, αλλά και από τη σχέση της με άλλα σημαίνοντα στο σύστημα της γλώσσας. Με άλλα λόγια, τα γλωσσικά σημεία, ως ομαδοποιημένες σημασιολογικά λέξεις, νοηματοδοτούνται από το ευρύτερο πλαίσιο της δομής της γλώσσας. Άλλωστε, γνωστή είναι η θέση του δομισμού για την αντίληψη της γλώσσας ως ενός ανθρώπινου θεσμού/συστήματος, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση άλλων θεσμών/συστημάτων, όπως για παράδειγμα της οικονομίας και της οικογένειας.

Η σύγκριση μεταξύ γλωσσικών και άλλων συστημάτων αναφέρεται ότι μπορεί να επιφέρει χρήσιμα αποτελέσματα, στηριζόμενη στις ομοιότητες που μοιράζονται μεταξύ τους, χωρίς βέβαια να λείπουν οι επιφυλάξεις σχετικά με τη δυσκολία ταύτισης των κοινωνικών και οικονομικών συστημάτων με το γλωσσικό σύστημα (Τσινόρεμα, 1985:148). Σημαντική είναι η διάκριση που πραγματοποίησε ο Saussure μεταξύ των όρων: «langue» και «parole». Ο όρος «langue» είναι αναφέρεται στην αφηρημένη γνώση του γλωσσικού συστήματος που μοιράζονται τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, ενώ ο όρος «parole», είναι η συγκεκριμένη εφαρμογή αυτού του συστήματος από τους ομιλητές. Επομένως, το λεξιλόγιο και η γραμματική αποτελούν σημειακά συστήματα τα οποία δημιουργούν νοητικές αναπαραστάσεις, οπότε όταν επιλέγονται μια συγκεκριμένες γραμματικές, συντακτικές ή λεκτικές επιλογές, δημιουργούνται οι αντίστοιχες αναπαραστάσεις. Αλλαγές που προκύπτουν έξω από το νοητικό πεδίο και αφορούν ηχητικές μεταβολές, όπως αλλαγές σε προφορά και γραφή, επηρεάζουν στενά τη σκέψη και κατ' επέκταση τη σύνδεση μεταξύ σημαίνοντος και σημαιομένου καθολικά στις γλώσσες (Saussure, 1959:113).

Η γλώσσα δεν νοείται ως ένα απλό μέσο επικοινωνίας και επίλυσης πρακτικών προβλημάτων συνεννόησης. Στο έργο του Foucault *Η αρχαιολογία της γνώσης*, η γλώσσα πέρα από ένα εργαλείο έκφρασης νοείται ως πηγή σκέψης αυτών που την χρησιμοποιούν (Gutting, 2005:40). Οι διάφορες γλωσσικές συνήθειες

συνιστούν θεμέλιο της απτής πραγματικότητας μέσα στην οποία διαβιούν οι άνθρωποι. Η πραγματικότητα δομείται, αποδομείται και ξανά οργανώνεται στο νου μέσω των διάφορων γλωσσικών συστημάτων (Regier & Xu, 2017:2). Υποστηρίζεται στο άρθρο αυτό ότι η αντίληψη της πραγματικότητας δεν στηρίζεται αποκλειστικά στη μορφή του εκάστοτε γλωσσικού συστήματος. Γίνεται λόγος για μια παραδοχή σχετικά με την ύπαρξη ενός οικουμενικού γνωσιακού θεμελίου (universal foundation of cognition) στο οποίο στηρίζεται η θέαση της πραγματικότητας. Η οικουμενικότητα αυτή, δεν υποβαθμίζει ωστόσο την επιρροή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών μιας γλώσσας στον τρόπο αντίληψης του κόσμου (Regier & Xu, 2017:11).

Για τον Foucault, η σκέψη ορίζεται στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου χωροχρόνου. Οι γραμματικοί περιορισμοί μιας γλώσσας, αν και υπαρκτοί, δεν θεωρούνται τόσο σημαντικοί όσο οι χωροχρονικοί περιορισμοί της σκέψης. Γίνεται λόγος για υπολανθάνοντες κανόνες οι οποίοι δεσμεύουν τη σκέψη και βρίσκονται σε ισχύ μόνο στο χωροχρονικό πλαίσιο όπου ενυπάρχουν. Για παράδειγμα, στο μέλλον θα γίνει φανερό πόσο δεσμευτική υπήρξε η σκέψη του παρόντος (Gutting, 2005:41). Όταν η σκέψη αφορά πολιτικές ή άλλες πρακτικές που φέρουν ηθικό πρόσημο, η αρχαιολογία της σκέψης στον Foucault είναι κάθε άλλο παρά ουδέτερη, αφού η σκέψη και η γλώσσα είναι προϊόντα ιδεολογίας (Gutting, 2005:52).

Κατά τον γλωσσολόγο Chomsky, παρά τις επιφανειακές διαφορές ανάμεσα στα γλωσσικά συστήματα, εντοπίζονται και σημαντικές ομοιότητες ως προς τη δομή τους σε βαθμό που να τις θεωρεί «σχεδόν ταυτόσημες». Αιτία αυτού, όπως περιγράφει, είναι οι «έμφυτες, γενικές και ιδεατές καθολικές αρχές» που διέπουν τα γλωσσικά συστήματα, παρατηρώντας μάλιστα την ομοιότητα που παρουσιάζει η γλωσσική κατάκτηση στα διάφορα αναπτυξιακά στάδια των ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο (Μιχάλης, 2022:33). Εξάλλου, ο Bourdieu, σύμφωνα με τον Snook (1990:175), συνεχίζοντας την ευρωπαϊκή φιλοσοφική παράδοση, αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως ένα πρακτικό εργαλείο για την πραγματοποίηση αναγκών σε ένα κοινωνικό σύνολο και όχι ως ανεξάρτητο αντικείμενο κατανόησης. Επομένως δεν συμφωνεί με την άποψη περί περιοριστικής σχέσης μεταξύ γλώσσας και σκέψης. Ο προβληματισμός της εποχής του, άλλωστε, αφορά την ανθρώπινη δραστηριότητα (human activity) και όχι το ανθρώπινο θεωρείν (human theorizing).

Οι Phillips & Boroditsky (2003), σε συνάφεια με το κύριο ερώτημα της παρούσας εργασίας, διατυπώνουν το εξής ερώτημα: αν η γλώσσα επηρεάζει τον τρόπο σκέψης, τότε με ποιο τρόπο μπορεί να επηρεάζει το γραμματικό γένος των άψυχων αντικειμένων, τις νοητικές αναπαραστάσεις για τα αντικείμενα αυτά; Διάφορες γλώσσες, για παράδειγμα, χρησιμοποιούν μόνο το αρσενικό και το θηλυκό γραμματικό γένος για να προσδιορίσουν τα ουσιαστικά, κάποιες άλλες χρησιμοποιούν το ουδέτερο και υπάρχουν άλλες γλώσσες που χρησιμοποιούν ιδιότυπα γένη για τον σκοπό αυτό (Phillips & Boroditsky, 2003:928). Παρατηρείται ότι η απόδοση γραμματικού γένους σε ουσιαστικά κάποιες φορές είναι αυθαίρετη, χωρίς νόημα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η απόδοση γραμματικού γένους γίνεται σκόπιμα, με γνώμονα δηλαδή τις αντιλήψεις για τα φύλα (Phillips & Boroditsky, 2003:929). Η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το γραμματικό γένος επηρεάζει γνωστικές λειτουργίες όπως η σκέψη και η αντίληψη. Παρά την αυθαίρετη συνήθως απόδοση γραμματικού γένους στα ουσιαστικά σε διάφορα γλωσσικά συστήματα, παρατηρείται, με βάση την παραπάνω έρευνα, η τάση των ομιλητών/ομιλητριών να αναζητούν ομοιότητες μεταξύ των αντικειμένων που βρίσκονται στο ίδιο γραμματικό γένος. Σε αυτή την ομαδοποίηση οδηγούν πρότερες αντιλήψεις των ομιλητών/ομιλητριών περί των βασικών ιδιοτήτων που φέρουν τα αντικείμενα αυτά, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι οι εν λόγω νοηματοδοτήσεις και οι αντιλήψεις είναι προκατειλημμένες εξαιτίας του γραμματικού γένους. (Phillips & Boroditsky, 2003:932).

Πιο μετριοπαθή στάση διατηρούν οι Sapir-Whorf, (Regier & Xu, 2017:2). Σύμφωνα με την υπόθεσή τους, ενώ αναγνωρίζεται το γεγονός ότι η γλώσσα επηρεάζει τη σκέψη, παράλληλα όμως εκτιμάται ότι είναι προτιμότερο να προσδιοριστεί ο βαθμός αλληλεπίδρασης γλώσσας και σκέψης με τη μορφή φάσματος, αντί να δοθεί μια απόλυτα καταφατική ή απόλυτα αρνητική απάντηση. Ο λόγος αυτής της επισήμανσης, είναι ότι ο βαθμός της επιρροής εξαρτάται από αβεβαιότητα του νου. Για παράδειγμα, αν υπάρχουν επαρκείς νοητικές αναπαραστάσεις για κάτι, τότε το επίπεδο της αβεβαιότητας είναι χαμηλό. Αν όμως δεν επαρκούν οι αναπαραστάσεις, τότε η αβεβαιότητα αυξάνει και η σύνδεση της γλώσσας με τη σκέψη είναι εντονότερη (Regier & Xu, 2017:2).

Από την άλλη, ο Bourdieu έχει υπερασπιστεί τη θέση ότι η γλώσσα δεν συνδέεται αποκλειστικά με τη σκέψη, διότι επηρεάζεται άμεσα από την πράξη. Οι

άνθρωποι είναι «ηθικοί ηθοποιοί» και όχι παρατηρητές, δηλαδή συμμετέχουν στην κοινωνία ενεργητικά με βάση ένα σύστημα αξιών, χωρίς ίσως να γνωρίζουν ακριβώς τον λόγο. Όπως και το σύστημα αξιών είναι μια πράξη, έτσι και η γλώσσα είναι πρακτική. Γίνεται λόγος για μια «γραμματική της αξίας» (grammar of honour). Η γραμματική, σε αυτή την περίπτωση, συνιστά το σύνολο των κανόνων με τους οποίους πραγματοποιούνται οι σκοποί των ανθρώπων μέσα στο κοινωνικό σύνολο που ανήκουν. Συχνά, οι κανόνες τόσο της γραμματικής όσο και της συμπεριφοράς στην πράξη εσωτερικεύονται ασυνείδητα από τα άτομα, επομένως τα άτομα λειτουργούν αυτομάτως μέσα στο πλαίσιο των επιτρεπτών συμπεριφορών χωρίς να εμπλακεί η παρατήρηση και η σκέψη (Snook, 1990:167-168). Η γλώσσα είναι ένα παιχνίδι μέσα στη κοινωνική ομάδα, και διαμορφώνεται σύμφωνα με τις ανάγκες της ομάδας και εξυπηρετεί τους σκοπούς της (Snook, 1990:169). Παρά το γεγονός ότι ο Bourdieu δεν συνδέει τη γλώσσα με τη σκέψη, κάνει λόγο για εσωτερίκευση ιδεών μέσω της πράξης. Επομένως, ο γλωσσικός σεξισμός υπό αυτό το πρίσμα, χρειάζεται να ανιχνευτεί στις καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων στο πλαίσιο της κοινωνίας που ζουν αναπτύσσοντας και εσωτερικεύοντας την κυρίαρχη ιδεολογία.

1.3 Γλώσσα και εξουσία

Αν η γλώσσα αποτελεί ταυτόχρονα μέσο επικοινωνίας, κοινωνική διαδικασία (επιτέλεση πράξεων) και κοινωνική πρακτική, τότε συνιστά και φορέα ιδεολογίας (Μιχάλης, 2022:30). Το έργο του Bourdieu σχετίζεται εν πολλοίς με την αλληλεπίδραση της κοινωνικής και της γλωσσικής πράξης. Με την πάροδο του χρόνου, στο θεωρητικό του έργο προστέθηκε η θεματική της γλώσσας ως οικονομία, δηλαδή ανταλλαγή αγαθών, και η έννοια της συμβολικής βίας η οποία νοείται ως μια μορφή εξουσιασμού. Αναλυτικότερα για τη γλώσσα ως οικονομία, όταν μια γλώσσα έχει το μονοπώλιο τότε συνιστά νόρμα σε βάρος άλλων γλωσσών/μορφών έκφρασης. Οι ομάδες που είναι φορείς της γλώσσας έχουν τα μέσα να την καθιερώνουν ως κυρίαρχη και να διατηρούν το μονοπώλιο της, αποτελώντας τις κυρίαρχες ομάδες που εξουσιάζουν τις υπόλοιπες (Snook, 1990:169-171).

Η έννοια της εξουσίας συνδέεται στενά με την κριτική παιδαγωγική. Σύμφωνα με τον Foucault, όπως αναφέρει η Καραχάλιου (2022:248), η εξουσία σχετίζεται με

την (ανά)παράγωγή και εδραίωση δηλώσεων που θεωρούνται «αλήθειες» και συνιστούν τις παγιωμένες αντιλήψεις (καθεστώτα αλήθειας) για το τι είναι πραγματικό. Η κριτική εκπαίδευση στοχεύει στην αποδέσμευση αυτών των καθεστώτων αλήθειας από ηγεμονικές πρακτικές, αμφισβητώντας τις κυρίαρχες κατασκευές της αλήθειας. Τα κείμενα είναι πεδίο έκφρασης των ηγεμονικών λόγων που προωθούν τις εξουσιαστικές σχέσεις, άρα και τις ανισότητες. Για αυτό το λόγο, ο ρόλος του/της εκπαιδευτικού ως προς την ανάλυση κάθε κειμένου, έγκειται αφενός στην ανίχνευση των γλωσσικών σημείων και αφετέρου στην ερμηνεία τους ως πολιτισμικών κειμένων συντεταγμένων σε ένα ορισμένο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο επικρατούν σχέσεις εξουσίας.

Προκειμένου να παράγει λόγο κάποιος/κάποια, πρέπει να του/της δοθεί η εξουσία να μιλήσει, ενώ ταυτόχρονα η ίδια η παραγωγή λόγου ορίζεται από τις κυρίαρχες ομάδες. Αυτή η θέση του Bourdieu αποτέλεσε τομή στη μέχρι τότε γλωσσολογική παράδοση. Ενώ θεωρούνταν ότι οι πρακτικές λόγου εξαρτώνται από τους ακροατές ώστε αυτές να χαρακτηριστούν αποτελεσματικές ή όχι, ο Bourdieu ορίζει την αποδοχή της κυριαρχίας του ομιλητή από το κοινό ως κριτήριο αποτελεσματικότητας (Snook, 1990:172). Ο Bourdieu υποστηρίζει ότι «Η γλώσσα είναι ένα εργαλείο με το οποίο δομούμε τον κόσμο, όμως το ‘εμείς’ που δομεί την πραγματικότητα δεν είναι οποιοδήποτε ‘εμείς’. Είναι τα άτομα και οι ομάδες που έχουν τη δύναμη να παγιώσουν τις λέξεις τους» (Snook, 1990:174). Φαίνεται λοιπόν άμεση η σύνδεση μεταξύ της γλώσσας η οποία εξουσιάζει, του ατόμου που εξουσιάζεται και του τύπου των εξουσιαστικών σχέσεων. Έτσι, η γλώσσα, σύμφωνα με τον Bourdieu, δεν είναι μόνο κοινωνική πρακτική αλλά και θεσμική (Snook, 1990:175). Οι σχέσεις εξουσίας των ανθρώπων που παράγονται μέσω της γλώσσας, δηλαδή η συμβολική βία, είναι για τον Bourdieu κεφαλαιώδους σημασίας στις μεταγενέστερες κοινωνιολογικές αναζητήσεις του.

Όπως προαναφέρθηκε για τον Bourdieu, η γλώσσα και η συμμετοχή στην κοινωνία είναι πράξη, η οποία δεν διαμεσολαβείται από διαδικασίες σκέψης και παρατήρησης πάνω στο γλωσσικό και κοινωνικό πεδίο. Όμως, με την ανάδυση του κριτικού γλωσσικού γραμματισμού εμφανίζονται νέες δυνατότητες για τους χρήστες και της χρήστριες της γλώσσας. Ανάλογα με το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο καθώς και με την εξοικείωση που έχει με τη γλώσσα κάθε ομιλητής και ομιλήτρια,

φέρεται να είναι σε θέση, ή πρέπει να είναι σε θέση να αντιμετωπίζει με κριτικό τρόπο τους κυρίαρχους λόγους, να τους θέτει υπό επεξεργασία ή ακόμη και να τους απορρίπτει. Με λίγα λόγια είναι αναγκαίο να διαθέτει κριτική γλωσσική ενημερότητα (Μιχάλης, 2022:30).

Ειδικότερα, για τον χώρο της εκπαίδευσης, το έργο των Bourdieu και Passeron *Η Αναπαραγωγή* (2014), είναι διαφωτιστικό. Η παιδαγωγική αυθεντία σε συνδυασμό με την αυθεντία που διαθέτει η κυρίαρχη γλώσσα, νομιμοποιούν εξουσιαστικές πρακτικές στο πεδίο της παιδαγωγικής πράξης. Ο/Η εκπαιδευτικός εξουσιοδοτείται να μεταδίδει τη γνώση που επιλέγει να μεταδώσει σε ένα καθορισμένο κοινωνικό χώρο και χρόνο, με τη χρήση τελετουργικών που αντανakλούν τις εξουσιαστικές σχέσεις, δομώντας με αυτό τον τρόπο την παιδαγωγική δράση «ως δράση επιβολής και εγχάραξης μιας νόμιμης κουλτούρας» (Bourdieu & Passeron, 2014:152). Επομένως, η αποδοχή από το εκπαιδευτικό σύστημα των κυρίαρχων ιδεολογικών πρακτικών, οι οποίες δικαιολογούν τις εξουσιαστικές σχέσεις, τελεί στην αναπαραγωγή τους μέσα στο σχολείο (Bourdieu & Passeron, 2014:272).

Η Butler (1999:35) διαπιστώνει ότι, η γλώσσα διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο, ενώ το επίκεντρο του φιλοσοφικού προβληματισμού της εντοπίζεται στα έμφυλα ζητήματα. Στο βιβλίο της *Αναταραχή Φύλου (Gender Trouble)*, αναλύεται ο ρόλος της γλώσσας στην κατασκευή και διαιώνιση των έμφυλων νορμών. Εκεί αναφέρεται ότι υπάρχει συσχέτιση γλώσσας και έμφυλων νορμών και σύμφωνα με τη Wittig, η οποία προχωρά σε μια αναγκαία διευκρίνιση: Η γλώσσα δεν είναι εγγενώς μισογυνιστική, αλλά χρησιμοποιείται ως εργαλείο καταπίεσης, υποβάθμισης και αποκλεισμού των γυναικών (Butler, 1999:35). Άρα, όχι μόνο αναγνωρίζεται η γλώσσα ως ένα δυνάμει εξουσιαστικό μέσο, αλλά επιπλέον ο εξουσιασμός αυτός ενέχει έμφυλη διάσταση. Ως εκπρόσωπος του υλισμού, η φιλόσοφος του θεωρητικού υλιστικού φεμινισμού Monique Wittig, αντιμετωπίζει τη γλώσσα ως μια μορφή υλικότητας, οπότε θεωρεί πως είναι δυνατή μια ριζική αλλαγή της, με σκοπό την υπέρβαση των έμφυλων νορμών στο πεδίο της καθημερινότητας. Αυτή η θέση, σύμφωνα με την Butler, μοιάζει απλοϊκή, δείχνοντας να υποτιμά τη δύναμη της γλώσσας ειδικά ως προς τα έμφυλα σημεία. Συνεπώς, η γλώσσα αποτελεί εξουσιαστικό μέσο που αναπαράγει τις έμφυλες ανισότητες, όμως ο κατεξουσιασμός αυτός δεν οφείλεται αποκλειστικά στα γλωσσικά χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρθηκε

παραπάνω για τον Bourdieu, τη γλώσσα τη δομούν οι κυρίαρχες ομάδες και μέσα από αυτή εκφράζονται οι εξουσιαστικές σχέσεις μέσα σε μια κοινωνία. Η αιτία του γλωσσικού σεξισμού μπορεί να αποδοθεί λοιπόν στις κοινωνικές αντιλήψεις και πρακτικές οι οποίες ακολούθως αποτυπώνονται και στη χρήση της γλώσσας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Γλωσσικός σεξισμός

2.1 Το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού

Ως γλωσσικός σεξισμός, νοείται η χρήση λέξεων και φράσεων που αδικαιολόγητα οδηγεί σε διακρίσεις μεταξύ γυναικών και ανδρών ή αποκλείει, ευτελίζει και μειώνει κάθε άλλο φύλο (Parks & Robertson, 1998a:455 στο Parks & Robertson, 2005:402). Όπως έχουν δείξει διάφορες έρευνες, το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού συνιστά αποτέλεσμα της εδραιωμένης ανδροκρατικής σύλληψης του κόσμου (Cameron 1995:134; McConnell-Ginet 1984:124, στο Coady, 2018:286).

Ο σεξισμός, αν και είναι επίμονο πρόβλημα στην καθημερινή ζωή, συχνά δεν γίνεται ρητός ή ορατός και όταν γίνεται αντιληπτός, συνήθως υποβαθμίζεται ή παραβλέπεται ή και αποσιωπάται προκλητικά, καθιστάμενος λανθάνουσα όψη της καθημερινής εμπειρίας. Μάλιστα, παρόλο που είναι ένα καίριο πρόβλημα, γίνεται λόγος για αυτό σε παρελθοντικούς χρόνους και οι ειδικές συζητήσεις γύρω από αυτό το θέμα είναι σπάνιες ακόμα και στον ακαδημαϊκό χώρο. Με άλλα λόγια, όταν εξετάζεται το πρόβλημα του σεξισμού, δίνεται η εντύπωση ότι ο σεξισμός είναι ένα πρόβλημα του παρελθόντος το οποίο δεν απασχολεί το παρόν. Η αιτία πίσω από αυτό εντοπίζεται στην αντίληψη της σκοπιάς και της επιτυχίας των φεμινιστικών διεκδικήσεων, επομένως το να παράγεται λόγος για τον σεξισμό θεωρείται ανώφελο ή και αναχρονιστικό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αγνοείται ως φαινόμενο και να παρεισφρέει σε διάφορους τομείς της πραγματικότητας. Μερικά σχετικά παραδείγματα, σύμφωνα με την Καραγιαννοπούλου (2014:41-42), αποτελούν η οικογένεια (όπου ο σεξισμός εκδηλώνεται με τη μορφή των στερεοτυπικών έμφυλων ρόλων), η εκπαίδευση (καθώς πολλά κορίτσια εξαιτίας διάφορων εμποδίων δεν έχουν ισότιμη πρόσβαση στο σχολείο όπως τα αγόρια και οι έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια είναι στερεοτυπικές για τα φύλα), ο χώρος εργασίας (επαγγέλματα «για άντρες», επαγγέλματα για «γυναίκες»), η επιστήμη (στερεότυπα περί φυσικών κλίσεων των φύλων, γυναίκες σε θεωρητικές επιστήμες, άνδρες σε φυσικές επιστήμες), η γλώσσα (υποτίμηση ή αορατοποίηση της γυναίκας μέσω της γλώσσας) η δημόσια ζωή (ελάχιστες γυναίκες σε υψηλότερα αξιώματα) και τα ΜΜΕ (διατήρηση και ενίσχυση των έμφυλων στερεοτύπων, στερεοτυπικές έμφυλες αναπαραστάσεις) και σεξουαλικές συμπεριφορές (δαιμονοποίηση της γυναικειάς σεξουαλικότητας και εκμετάλλευσή της για κέρδος).

Ειδικότερα, αναφέρεται ότι η αγνόηση του φαινομένου στον χώρο της εκπαίδευσης επιτρέπει τη διατήρησή του και στους θεσμούς, ενισχύοντας τη λεγόμενη θεσμική καταπίεση (Ahmed, 2015:10-13) κάνοντας ξεκάθαρη την ανάγκη για παρέμβαση από νωρίς στην εκπαίδευση. Ο ρόλος της φεμινιστικής θεωρίας σε αυτή την περίπτωση είναι διττός. Πρέπει αφενός να διατηρήσει και να συνεχίσει την κριτική στις κυρίαρχες πατριαρχικές δομές, αφετέρου είναι αναγκαίο να προχωρήσει σε μια θετική, κατασκευαστική λειτουργία. Προτείνοντας εναλλακτικές λύσεις και παράγοντας θεωρία που να επεκτείνεται πέρα από την αντίθεση στον σεξισμό, θεωρείται πιο εφικτή η δέσμευση με τα φεμινιστικά αναγνώσματα και η πρόοδος (Ahmed, 2015:6-7).

Έχει αναφερθεί πιο πάνω ότι η εμφάνιση ή όχι του γλωσσικού σεξισμού εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο οι χρήστες και οι χρήστριες μιας γλώσσας επιλέγουν να τη χρησιμοποιούν. Όμως δεν φέρουν αποκλειστική και ατομική ευθύνη οι φυσικοί ομιλητές και οι φυσικές ομιλήτριες μιας γλώσσας για τον γλωσσικό σεξισμό. Κάποια γλωσσικά συστήματα ευνοούν τη σεξιστική χρήση της γλώσσας εξαιτίας των γραμματικών και συντακτικών χαρακτηριστικών τους. Σεξισμό στη γλώσσα δεν συνιστούν μόνο οι γλωσσικές επιλογές που υποβαθμίζουν ή και υποεκπροσωπούν τη γυναίκα. Εξάλλου, στην κοινωνική επιτέλεση του φύλου, η έμφυλη ταυτότητα δεν είναι αποκλειστικά δυαδική και αυτή η παραδοχή συγκρούεται με τους γραμματικούς κανόνες πολλών γλωσσών. Άνθρωποι οι οποίοι δεν αυτοπροσδιορίζονται με θηλυκούς ή αρσενικούς όρους αντιμετωπίζουν πρόβλημα προσδιορισμού κοινωνικού φύλου σε γλώσσες που χρησιμοποιούν αποκλειστικά το αρσενικό και το θηλυκό γραμματικό γένος και άρα αποκλείονται.

Σε όλες τις γλώσσες που χρησιμοποιούν γραμματικά γένη, σημειώνεται το πρόβλημα της γενικευμένης χρήσης του αρσενικού γραμματικού γένους όταν μια πρόταση αναφέρεται ταυτόχρονα σε γυναίκες και άντρες, ακόμα και σε περίπτωση αριθμητικής υπεροχής του γυναικείου πληθυσμού της πρότασης (Coady, 2018:272). Στο ίδιο πόνημα, επιχειρείται να εντοπιστεί η προέλευση του γλωσσικού σεξισμού με γνώμονα συγκεκριμένες γλωσσικές διεργασίες από το πεδίο της γλωσσικής ιδεολογίας. Αναλυτικότερα οι Irvine & Gal (2000) στο Coady, 2018:272) κάνουν αναφορά σε τρεις διεργασίες. Αυτές είναι πρώτον η εικονοποίηση (iconisation), δεύτερον η μορφοκλασματική αναδρομικότητα (fractal recursivity) και τέλος η διαγραφή (erasure).

Η εικονοποίηση είναι μια διαδικασία η οποία χωρίζει τις ομιλήτριες/τους ομιλητές σε δύο κατηγορίες, με βάση τις ομοιότητες των ατόμων μέσα σε κάθε κατηγορία. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εξομάλυνση των εσωτερικών διαφορών κάθε κατηγορίας και μια επιβεβλημένη δυαδικότητα η οποία μεταφράζεται και σε επίπεδο αναπαραστάσεων. Το ίδιο ισχύει και με το γραμματικό γένος, με αποτέλεσμα να αναπαρίστανται το κοινωνικό και βιολογικό φύλο με δυαδικό τρόπο (Coady, 2018:276-277). Αναφέρεται επίσης ότι σύμφωνα με την queer γλωσσολογία, η επιβολή της έμφυλης δυαδικότητας έχει σκοπό να οδηγήσει στην επικράτηση και εδραίωση της ετεροκανονικότητας. Χαρακτηριστικό της ετεροκανονικότητας αποτελεί η έμφυλη διαφορά και κυριαρχία του αρσενικού επί του θηλυκού (Motschenbacher, 2014:250 στο Coady, 2018:277). Παρατηρείται λοιπόν η τοποθέτηση του άνδρα στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας και κατ' επέκταση τη γραμματική, επομένως γίνεται με αυτό τον τρόπο εκπρόσωπος όλης της ανθρωπότητας (ανδρών – γυναικών). Δεν προκαλεί έκπληξη ότι η προσφώνηση ανδρών (ιδίως των ομοφυλόφιλων) με θηλυκούς γραμματικούς τύπους γίνεται με σκοπό την προσβολή. Στον αντίποδα, η προσβολή γυναικών γίνεται πάλι με θηλυκούς τύπους, καθώς, το θηλυκό όχι μόνο στη γραμματική, αλλά και στην κοινωνία, φαίνεται ότι κατέχει χαμηλότερο κύρος (Coady, 2018:277).

Μια ακόμη γλωσσική διεργασία, είναι η μορφοκλασματική επαναληπτικότητα. Εμπεριέχει χαρακτηριστικά των μορφοκλασμάτων (fractals) από τη Γεωμετρία, τα οποία αποτελούνται από μοτίβα και διέπεται από τη λογική της επαναληπτικότητας (recursivity). Η μορφοκλασματική επαναληπτικότητα, επεκτείνεται από το πλαίσιο της γλώσσας σε αυτό των κοινωνικών κατασκευών περιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο συγκεκριμένα γλωσσικά χαρακτηριστικά μπορούν να συσχετιστούν με την αντίληψη για το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Τα γλωσσικά φαινόμενα μέσω της εικονοποίησης και της προβολής (projection) τους σε άλλες σημειωτικές κατηγορίες, συνδέονται με ευρύτερες κοινωνικές κατασκευές. Επιπλέον γίνεται αναφορά για την προβολή του φύλου στη γλώσσα. Με λίγα λόγια, εξηγείται ότι τα έμφυλα γλωσσικά συστήματα αντικατοπτρίζουν κοινωνικές ιεραρχίες και προκαταλήψεις, οπότε διακρίσεις που συμβαίνουν στην κοινωνία είναι ορατές και στη γλώσσα (Coady, 2018:280-283).

Η τελευταία γλωσσική διεργασία που αναλύεται στην προαναφερθείσα έρευνα είναι η διαγραφή (erasure). Συνιστά μια ιδεολογική πρακτική κατά την οποία

χάριν απλοποίησης του κοινωνιογλωσσολογικού πεδίου, αποσιωπώνται και αορατοποιούνται άτομα και πρακτικές. Ένα παράδειγμα που θα μπορούσε να παρατεθεί για να γίνει σαφής η έννοια της αορατοποίησης, είναι η γενικευτική χρήση του αρσενικού γένους. Στοιχεία τα οποία δεν συνάδουν με την ερμηνεία της εκάστοτε γλωσσικής ιδεολογίας είτε αγνοούνται ή τροποποιούνται (Coady, 2018:283), άποψη η οποία συγκλίνει με εκείνη του Bourdieu, κατά την οποία η χρήση της γλώσσας βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις ανάγκες του πληθυσμού που την ομιλεί και αντανακλά ιδεολογικές και εξουσιαστικές πρακτικές της εκάστοτε κοινωνίας.

Όπως αναφέρεται στο πόνημα της Milani (2010:121), οι κοινωνικές ανισότητες και τα όρια είναι αποτελέσματα επιτέλεσης ιδεολογίας. Η γλώσσα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιδεολογίας, καθώς προσφέρει αναπαραστάσεις για το φύλο, την ηλικία, την εθνικότητα, τη σεξουαλικότητα και οτιδήποτε άλλο προσδιορίζει την ταυτότητα. Το γεγονός ότι κανονικοποιούνται γλωσσικές πρακτικές όπως η γενικευτική χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους, σύμφωνα με τη γλωσσική ιδεολογία δεν είναι τυχαίο. Αντιθέτως, θεωρείται απότοκο μιας συνειδητής και εκτεταμένης ιδεολογικής πρακτικής (Woolard 1998:4 στο Coady, 2018:272). Επομένως, η χρήση της γλώσσας εξαρτάται άμεσα από την ιδεολογία των ομιλητών/ομιλητριών της.

Οι Murdock & Forsyth (1985:40), διαπραγματεύονται το ζήτημα χρήσης της έμφυλα προκατειλημμένης γλώσσας, η οποία φέρεται να επηρεάζει την αντίληψη και τις στάσεις των αναγλωστών και αναγλωστριών. Παραδείγματα χρήσης της προκατειλημμένης από το φύλο γλώσσας είναι η γενικευτική χρήση του αρσενικού γραμματικού τύπου και η χρήση στερεότυπων φράσεων της μορφής: «ο άντρας για τη δουλειά» και άλλων παρεμφερών. Αυτές οι γλωσσικές επιλογές διακρίνουν τα έμφυλα στερεότυπα και τις ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ωστόσο εγείρεται το ερώτημα αν η χρήση αυτής της γλώσσας είναι σεξιστική ή όχι, με κάποιους να υποστηρίζουν ότι συνιστά απλώς ανακρίβεια και όχι σεξισμό και άλλους να τονίζουν το ρόλο αυτής της πρακτικής στη δημιουργία αρνητικών στάσεων και αντιλήψεων απέναντι στις γυναίκες. Συμπεραίνεται ότι για την κοινή γνώμη η έμφυλα στερεοτυπική χρήση της γλώσσας είναι σεξιστική, όμως οι άνδρες τείνουν να τη θεωρούν λιγότερο σεξιστική από τις γυναίκες. Επίσης, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των υποκειμένων φαίνεται να επηρεάζουν τη στάση τους. Άτομα με «ανδρόγυνα» χαρακτηριστικά και άτομα που έχουν θετική στάση για τους

«γυναικείους» ρόλους στην κοινωνία, είναι πιο πιθανό να κρίνουν την έμφυλα προκατειλημμένη γλώσσα ως σεξιστική (Murdock & Forsyth, 1985:41).

Την επίδραση χαρακτηριστικών της προσωπικότητας ως προς τις έμφυλες προκαταλήψεις διερευνούν και οι Akrami, Ekehammar, & Yang-Wallentin (2011:158), σε συνδυασμό με κοινωνικο-ψυχολογικές προσεγγίσεις. Υποστηρίζεται ότι το φαινόμενο του σεξισμού εξηγείται καλύτερα με το συνδυασμό ερμηνειών για την προσωπικότητα και κοινωνικής ψυχολογίας. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται συσχέτιση του σεξισμού με τον προσανατολισμό κοινωνικής κυριαρχίας (social dominance orientation) και τον αυταρχισμό δεξιάς πτέρυγας (right wing authoritarianism), ενώ οι δύο τελευταίοι φαίνεται ότι συσχετίζονται και μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, συμπεραίνεται ότι άτομα τα οποία προσανατολίζονται σε αυταρχικές και συντηρητικές πολιτικές κατευθύνσεις είναι πιθανότερο να είναι σεξιστές. Αντιθέτως, χαρακτηριστικά όπως ανοικτότητα (openness) και δεκτικότητα (agreeability), δεν παρουσιάζουν συσχέτιση με τον σεξισμό (155-156).

Αναφέρεται ότι η γενικευτική χρήση του αρσενικού εκπορεύεται από την ανδροκρατική αντίληψη του κόσμου, αντανακλώντας την πατριαρχική κοινωνία του 18^{ου} αιώνα κι περιθωριοποιώντας τη γυναικεία συμβολή στη γλωσσική παραγωγή. Ακόμα και στη σύγχρονη εποχή εντοπίζονται ερευνητικά έργα που υποβιβάζουν τη σημασία του «περιεκτικού αρσενικού» με το επιχείρημα ότι δε συνιστά γλωσσικό σεξισμό, άποψη στην οποία ασκεί κριτική ο φεμινιστικός ακαδημαϊκός κύκλος. Η κριτική αφορά την ιστορία της ανδρικής κυριαρχίας, αλλά και τη συνέχισή της μέσω του εξοβελισμού των γυναικών και της ενίσχυσης των σεξιστικών ερμηνειών σε θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο. Το περιεκτικό αρσενικό υποστηρίζεται ότι επηρεάζει σε ψυχολογικό επίπεδο τα νοητικά μοτίβα μέσω της γλώσσας, όπως έχει αναφερθεί στην υπόθεση των Sapir - Whorf και σε εμπειρικό επίπεδο δείχνει να ευνοεί τις έμφυλες διακρίσεις και την σεξιστική σκέψη (Gastii, 1990:630-631).

2.2 Μορφές γλωσσικού σεξισμού

Συνηθέστερες μορφές που παίρνει ο γλωσσικός σεξισμός, απαντούν σε γραμματικό, συντακτικό και σημειωτικό επίπεδο. Σε γλωσσικά συστήματα τα οποία χρησιμοποιούν γραμματικά γένη για τη δήλωση των ουσιαστικών, η κυριαρχία του

αρσενικού για την ταυτόχρονη δήλωση του αρσενικού και του θηλυκού είναι σύνηθες φαινόμενο. Από συντακτική άποψη, φαίνεται να αποτελεί κοινή πρακτική σε διάφορες γλώσσες η πρόταξη του αρσενικού, όταν αναφέρονται θηλυκότητες και αρσενικότητες. Ο γλωσσικός σεξισμός είναι προφανής και στη σημειωτική, όπου μέσω παροιμιών και γνωμικών σε διάφορα γλωσσικά συστήματα αναπαράγονται στερεότυποι ρόλοι και χαρακτηριστικά για τα φύλα.

Στην αγγλική γλώσσα έχει σημειωθεί μέτρια πρόοδος ως προς τη χρήση μη σεξιστικού λόγου, η οποία έχει πυροδοτήσει τον διάλογο μεταξύ των υπερασπιστών της αλλαγής και αυτών που αντιτίθενται στη γλωσσική αλλαγή. Οι επικριτές διατηρούν σκεπτική στάση με το επιχείρημα ότι η συμπεριληπτική γλώσσα βασίζεται αποκλειστικά στη φεμινιστική ιδεολογία και θεωρούν ότι περιορίζει την ελευθερία λόγου (Parks, & Robertson, 2005:401-402). Οι πρώτοι, άσκησαν κριτική και επιχείρησαν να υπερβούν τη λανθασμένη γενικευτική χρήση του αρσενικού, τους ιεραρχικούς όρους για τα φύλα (αναφέρεται το παράδειγμα: drum major/majorette) και όρους που παρακρατούν την ενηλικίωση από τις γυναίκες. Υποστηρίζουν ότι η μη συμπεριληπτική γλώσσα ωθεί σε διακρίσεις, ασάφειες και ενισχύει τις άνισες σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα. Η σεξιστική γλώσσα έχει σημαντικές επιπτώσεις που κυρίως επηρεάζουν τις γυναίκες, καθώς προωθείται το αρσενικό ως η νόρμα και το θηλυκό ως η εξαίρεση και δημιουργεί αρσενικές αναπαραστάσεις στη συνείδηση των ακροατών (Parks, & Robertson, 2005:402). Γίνεται εμφανές ότι η ηλικία συσχετίζεται με τη στάση απέναντι στη συμπεριληπτική γλώσσα. Για παράδειγμα, οι νέοι/νέες μεταξύ 21-23 ετών δείχνουν θετικότερη στάση από τους νέους/νέες 18-19 ετών. Μάλιστα η μεταβλητή της ηλικίας παρουσιάζει ισχυρότερες συνδέσεις με τη χρήση συμπεριληπτικής γλώσσας, όταν αφορά τους άνδρες του δείγματος. Ακόμη φαίνεται ότι όσο αυξάνει η ηλικία των ανδρών του δείγματος, μεγαλώνει κι η ικανότητά τους να κατανοούν τη θέση αυτών που δέχονται σεξιστική γλώσσα (Parks, & Robertson, 2005:408).

Η χρήση του γενικευτικού αρσενικού παρουσιάζει μια σειρά επιπτώσεων. Αντικειμενοποιεί τη γυναίκα και διαγράφει από το γλωσσικό πεδίο τα μη δυαδικά άτομα, οδηγώντας εν τέλει στην έμφυλη ανισότητα. Η συνέχιση των στερεοτύπων και των ανισοτήτων που προκύπτουν από τη γλώσσα επηρεάζουν την αντιμετώπιση των γυναικών στην κοινωνία στον εργασιακό χώρο και στην ιδιωτική ζωή (Kleinman, 2002:302-304). Φαινομενικά αθώες λέξεις αρσενικού γένους αναπαριστούν και

προωθούν την ανδρική κυριαρχία καθιστώντας αόρατη τη γυναίκα, την ίδια στιγμή που άλλες λέξεις, οι οποίες απαντώνται μόνο στο θηλυκό, υποβαθμίζουν τις γυναίκες. Προσπάθειες για τη χρήση μιας συμπεριληπτικής ως προς το φύλο γλώσσας, βρίσκουν αντίσταση από γυναίκες και άνδρες. Η αναπαραγωγή των έμφυλων στερεοτύπων μέσω της γλώσσας κρίνεται επικίνδυνη για τα παιδιά, πιέζοντάς τα σε στερεοτυπικούς ρόλους των φύλων και πλήττοντας την αυτοεκτίμησή τους. (Kleinman, 2002:299-301). Η αλλαγή γλωσσικών συνηθειών των ατόμων μπορεί να αποτελέσει βάση για κοινωνική αλλαγή, ταυτόχρονα όμως είναι αναγκαία η συλλογική δράση ώστε να γίνουν θεσμικές αλλαγές προς μια συμπεριληπτική γλώσσα (Kleinman, 2002:302-304).

Οι Pappas, & Karras, οι οποίοι διερεύνησαν τον γλωσσικό σεξισμό σε δείγμα διάφορων γλωσσικών συστημάτων στην Ευρώπη (2021:5-6), προέβησαν στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στο λόγο σε βαθμό συμβολικής εξαφάνισής τους και γίνονται δέκτριες των έμφυλων στερεοτύπων. Συγκεκριμένες διαπιστώσεις αφορούν α) τη μορφολογία και την ετυμολογία, όπου οι γυναίκες παρουσιάζονται υποτιμητικά ως απόκλιση ή ως υποτελείς, β) τη χρήση προσφυμάτων στις γλώσσες που χρησιμοποιούν γραμματικό γένος, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται το αρσενικό ως η νόρμα και για να αναφερθεί η γυναίκα χρειάζεται να σημειωθεί με αυτά τα προσφύματα (το αρσενικό δεν χρειάζεται να σημειωθεί με πρόσφυμα αφού είναι η νόρμα), γ) το συγκεκριμένο χρήσης της γλώσσας, όπως για παράδειγμα σε νομικό, αριστοκρατικό και θρησκευτικό πλαίσιο, όπου χρησιμοποιούνται οι αρσενικοί τύποι κατά κύριο λόγο, δ) τη γενικευτική χρήση του αρσενικού και για τα δύο φύλα, αορατοποιώντας τις γυναίκες στη γλώσσα και τη σκέψη και τέλος, ε) τα επώνυμα που δηλώνουν κτήση. Η χρήση της έμφυλα προκατειλημμένης γλώσσας αναφέρεται ότι προωθεί την αναπαραγωγή των σεξιστικών συμπεριφορών και κοινωνικών ιεραρχιών. Στην περίπτωση του τέταρτου από τα παραπάνω σημεία, επαναφέρεται στη συζήτηση η θεματική της γλώσσας σε συνάρτηση με τη σκέψη. Η σχέση μεταξύ τους μοιάζει ανάλογη και αμφίδρομη, καθώς όσο περισσότερο (ή λιγότερο) σημειώνεται κάτι σε γλωσσικό επίπεδο, με τον ίδιο τρόπο εγγράφεται και στη σκέψη. Αντιστρόφως, οι ήδη υπάρχουσες εγγραφές στη σκέψη καθορίζουν και τον τρόπο εκφοράς λόγου.

Σε επίπεδο φράσεων, αναφέρεται ότι οι παροιμίες και οι μεταφορές είναι φορείς διατήρησης των έμφυλων στερεοτύπων και σεξιστικών στάσεων, επειδή

συνήθως συνδέουν τις γυναίκες με την προετοιμασία φαγητού και με ζώα. Η επίδρασή τους είναι ιδιαίτερη, καθώς αποτελούν εκφράσεις λαϊκής σοφίας που είναι επικρατείς και κοινωνικά σημαντικές και οι οποίες παρουσιάζουν με στερεότυπο τρόπο τα φύλα. Σημειώνεται ότι αποδίδουν κατά κύριο λόγο αποφθέγματα ανδρών (Pappas, & Karras, 2021:7-8). Σε σημειωτικό επίπεδο, παρατηρείται ασυμμετρία στη γλωσσική δομή όσον αφορά τους έμφυλους ρόλους. Στους άνδρες αποδίδονται χαρακτηριστικά όπως πρακτικότητα και λογική, ενώ στις γυναίκες ο παραλογισμός. (Pappas, & Karras, 2021:8-9). Τέλος, σε συντακτικό επίπεδο, είναι εμφανής η πρόταξη του αρσενικού έναντι του θηλυκού, πρακτική η οποία προέρχεται από αντιλήψεις του 16^{ου} αιώνα, όπου ρητά αναφερόταν ότι είναι επιτακτική η πρόταξη αυτή με σκοπό τη διατήρηση της «φυσικής τάξης των πραγμάτων». Η γλώσσα είναι καθρέφτης των πολιτισμικών, πολιτικών κι ιδεολογικών αξιών κάθε κοινωνικής ομάδας, με αποτέλεσμα να επιβάλλεται ως νόρμα αυτό που θεωρείται αποδεκτό από την κάθε ομάδα (Pappas, & Karras, 2021:9-10).

Στη μελέτη των Doughman, Khreich, El Gharib, Wiss, & Berjawi, (2021:41), σχηματίζεται μια ταξινομία των μορφών που παίρνει ο γλωσσικός σεξισμός. Συγκεκριμένα, παρατηρείται γενικευτική χρήση αντωνυμιών του αρσενικού γένους, σπάνια γενικευτική χρήση για το θηλυκό για την αναφορά στο επάγγελμα της «νοσηλεύτριας» και η χρήση της λέξης «man» με σκοπό τη δήλωση ανθρώπων ανδρών και γυναικών. Στην ταξινομία αυτή διακρίνονται δύο τύποι σεξισμού: ο επιθετικός (hostile) και ο καλοπροαίρετος (benevolent), με αποτέλεσμα την επιθετική συμπεριφορά και τις προβληματικές έμφυλες αναπαραστάσεις αντίστοιχα. Τόσο ο επιθετικός, όσο και ο καλοπροαίρετος σεξισμός έχουν ως αποτέλεσμα τις έμφυλες διακρίσεις, με τη διαφορά ότι ο δεύτερος πραγματοποιεί αυτή τη διάκριση με τον μανδύα των καλών προθέσεων, δηλαδή προς όφελος του «ανίσχυρου» φύλου. Ο γλωσσικός σεξισμός ανιχνεύεται και στην αναφορά των επαγγελμάτων/ασχολιών και ειδικότερα, με τον έμφυλο διαχωρισμό στα επαγγέλματα (για παράδειγμα, εκφέρεται συχνότερα: ο καθηγητής αντί η καθηγήτρια και η δασκάλα αντί δάσκαλος) και την απόδοση έμφυλων ρόλων (π.χ: θα πω στην κοπέλα να σου φτιάξει καφέ). Άλλος ένας τύπος διάκρισης μέσω της γλώσσας, αφορά τις προκαταλήψεις που οδηγούν στον αποκλεισμό. Αναφέρονται συγκεκριμένα η σημείωση του φύλου (congressman), νεολογισμοί αναφερόμενοι στο φύλο (man bread) και η σειρά γραφής των φύλων με συνθηθέστερη την πρόταξη του αρσενικού, που προκαλούν επιπλοκές στην έμφυλη

εκπροσώπηση. Ακόμη, διακρίνουν τον γλωσσικό σεξισμό σε σημειωτικό επίπεδο με τη χρήση μεταφορών, αυθαίρετη απόδοση έμφυλων χαρακτηριστικών και παλιών γνωμικών.

Υπό αυτό το πρίσμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η λογοτεχνική παραγωγή. Ένα χαρακτηριστικό που φέρουν τα λογοτεχνικά κείμενα είναι η σύγκρουση του κοινωνικού γίνεσθαι με τον εσωτερικό κόσμο του/της εκάστοτε συγγραφέα. Αυτή η σύγκρουση αποτελεί γόνιμο πεδίο ανάλυσης από κοινωνιολογική, ψυχολογική και λογοτεχνική σκοπιά. Μάλιστα, δεδομένου ότι η γλώσσα είναι ισχυρό μέσο αναπαραστάσεων, η λογοτεχνική παραγωγή με την πολυσημία που τη χαρακτηρίζει, καθίσταται σημαντικό μέσο για μια εις βάθος αναπαράσταση των ανθρώπινων σχέσεων και της ετερότητας (Καρασαββίδου, 2012:73-74).

2.3 Επιπτώσεις γλωσσικού σεξισμού

Όπως είναι αναμενόμενο, η ύπαρξη, η αναπαραγωγή και η διατήρηση των έμφυλων διακρίσεων επιφέρει μια σειρά σοβαρών επιπτώσεων. Ειδικότερα, στην έρευνα των Doughman, Khreich, El Gharib, Wiss, & Berjawi, (2021:37-38), υποστηρίζεται ότι οι παρωχημένες αντιλήψεις για τα φύλα οδηγούν στη δημιουργία των αντίστοιχων νοητικών αναπαραστάσεων. Ο προβληματισμός τους επικεντρώνεται στη δημιουργία αυτών των προκατειλημμένων αναπαραστάσεων στη συνείδηση των παιδιών, καθώς επηρεάζουν αποφασιστικά τις επαγγελματικές προτιμήσεις, τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και γενικότερα τη συμπεριφορά τους. Αναλυτικότερα, αναφέρεται ότι τα παιδιά εκτίθενται από νωρίς στα έμφυλα στερεότυπα μέσω της γλώσσας με αποτέλεσμα να προχωρούν σε κατηγοριοποιήσεις για τα φύλα. Με αυτό τον τρόπο δομούνται τα στερεότυπα και δη τα έμφυλα, ειδικά στις περιπτώσεις που η γλώσσα χρησιμοποιεί γραμματικά γένη. Το φύλο τίθεται λοιπόν ως κύρια μορφή κατηγοριοποίησης, με αποτέλεσμα να ενισχύονται τα έμφυλα στερεότυπα. Σημαντικός θεωρείται ο αντίκτυπος γενικευτικών προς το φύλο όρων που εντοπίζονται στα σχολικά βιβλία για την αυτοαντίληψη των μαθητριών/μαθητών και τα επιτεύγματά τους, αφού αναφέρεται ότι συνδέεται με την επίδοσή τους σε διάφορες δραστηριότητες.

Η γλώσσα επηρεάζει γενικότερα τη σκέψη κάτι που επεκτείνεται στις αντιλήψεις για τα επαγγέλματα και ιδίως εκείνα που παραδοσιακά συνδέονται με ένα φύλο (για παράδειγμα ο γιατρός, η νοσοκόμα, ο οικοδόμος, η καθαρίστρια). Ως αποτέλεσμα μπορεί να προκαλέσει την αποτροπή γυναικών από την επιλογή συγκεκριμένων επαγγελμάτων, επειδή είναι συναισθηματικά αρνητικά φορτισμένα. Συνδυαστικά με την παραπάνω παρατήρηση η οποία αφορά την αυτοαντίληψη μέσα από τις αναπαραστάσεις των σχολικών εγχειριδίων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι αν στα βιβλία οι αναπαραστάσεις των γυναικών περιορίζονται σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα, τότε προοικονομείται παρόμοια επαγγελματική πορεία. Ακόμη ένα συμπέρασμα το οποίο προκύπτει είναι ότι καθώς η έμφυλα στερεότυπη γλώσσα ασκεί επίδραση στις κοινωνικές και οικονομικές επιλογές των γυναικών, παρατηρείται μικρότερη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Με λίγα λόγια, η σεξιστική γλώσσα και οι αναχρονιστικές αντιλήψεις για τα φύλα και την καριέρα τους, μεταφράζονται σε επαγγελματικές επιλογές που συνάδουν με τα στερεότυπα φύλου. Συχνότερα οι γυναίκες φαίνεται ότι επιλέγουν χαμηλότερου κύρους επαγγέλματα, είναι δυσκολότερη η επαγγελματική ανέλιξή τους και σε άλλες περιπτώσεις παρατηρείται ακόμη και απόσυρσή τους από την επαγγελματική σφαίρα. γίνεται αντιληπτό λοιπόν ότι η σταδιοδρομία των γυναικών συναντά εμπόδια, τα οποία δεν είναι εκ πρώτης όψεως εμφανή (Doughman, Khreich, El Gharib, Wiss, & Berjawi, 2021:37-38). Πρόκειται για αυτό που περιγράφεται στη βιβλιογραφία ως «γυάλινη οροφή».

Παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν εμπόδια στη νομοθεσία για την επαγγελματική ανέλιξη και ότι μια γυναίκα μπορεί να διαθέτει τα κατάλληλα προσόντα για να καταλάβει επαγγελματικές θέσεις υψηλότερου κύρους, φαίνεται ότι κάτι τη σταματά από το να διεκδικήσει τη θέση αυτή. Τα αόρατα εμπόδια που κατασκευάζουν την γυάλινη οροφή αφορούν την προσωπικότητα, την κοινωνική και την επαγγελματική ζωή. Στοιχεία προσωπικότητας που εμποδίζουν την ανέλιξη συνιστούν η χαμηλή αυτοεκτίμηση και η αποφυγή ευθυνών. Η κοινωνική ζωή των γυναικών εμποδίζει επίσης πολλές φορές την καριέρα τους εξαιτίας των οικογενειακών ευθυνών ως σύζυγοι και μητέρες, τις οποίες αναγκάζονται να επωμιστούν. Επακόλουθη είναι η ανισορροπία μεταξύ οικογενειακής και εργασιακής ζωής, καθιστώντας την επαγγελματική ανέλιξη εξαιρετικά δύσκολη. Στον επαγγελματικό χώρο οι δυσκολίες που ισχυροποιούν τη γυάλινη οροφή είναι οι

έμφυλες προκαταλήψεις των συναδέλφων, το αφιλόξενο εργασιακό περιβάλλον και δυσμενείς εργασιακές πολιτικές (Watanabe, & Kwarteng, 2024:1-2).

Η γλώσσα ασκεί επίδραση και στη συμπεριφορά, καθώς ωθεί στη διατήρηση και εδραίωση των έμφυλων στερεοτύπων, και κατ' επέκταση στην ανισότητα των φύλων (Doughman, Khreich, El Gharib, Wiss, & Berjawi, 2021:37-38). Αναλυτικότερα, οι στερεότυπες εικόνες που δομούνται για τα φύλα υποστηρίζεται ότι διαμορφώνουν προσδοκίες για τους κοινωνικούς ρόλους τους και η έμφυλα προκατειλημμένη γλώσσα χρησιμοποιείται για να διατηρήσει τη διαφοροποίηση των ρόλων και των προσδοκιών αυτών. Ο σεξισμός μπορεί να λάβει μορφές όπως ο εχθρικός και ο καλοπροαίρετος (hostile και benevolent αντίστοιχα) και αναφέρεται ότι συνιστούν παράγωγα του γλωσσικού σεξισμού. Ο πρώτος αφορά προκατειλημμένες συμπεριφορές εναντίον των γυναικών, ενώ ο δεύτερος δείχνει θετικές στάσεις που όμως διατηρούν την ανδρική κυριαρχία και προωθούν την ανάγκη προστασίας των γυναικών. Η έκθεση στην εχθρική σεξιστική γλώσσα ωθεί τις γυναίκες σε συλλογική δράση και κοινωνικούς αγώνες ώστε να ανακτήσουν την κοινωνική θέση τους, όμως μπορεί να προκαλέσει και σοβαρές ψυχολογικές επιπλοκές. Από την άλλη, ο καλοπροαίρετος σεξισμός δεν είναι τόσο αθώος όσο μπορεί να ακούγεται. Αποδίδοντας θετικά χαρακτηριστικά και προσφέροντας ειδική μεταχείριση στις γυναίκες εξαιτίας του φύλου τους γίνεται δυσκολότερη η εναντίωση στις σεξιστικές συμπεριφορές, ενώ πολλές φορές δεν αναγνωρίζεται ως σεξισμός. Έτσι, οι γυναίκες αντιμετωπίζονται πατερναλιστικά διαιωνίζοντας κατά συνέπεια την αποδοχή των «καλοπροαίρετων» σεξιστικών συμπεριφορών και διατηρώντας τις έμφυλες προκαταλήψεις.

Στο Briere, & Lanktree (1983:630-631), γίνεται λόγος για τις επιπτώσεις της σεξιστικής γλώσσας στις κοινωνικές αντιλήψεις. Φαίνεται ότι ακόμα και ήπιες μορφές γλωσσικού σεξισμού μπορούν να επηρεάσουν απόψεις για τον επαγγελματικό προσανατολισμό των γυναικών και την καταλληλότητα των επαγγελμάτων που θα επιλέξουν. Η χρήση του περιεκτικού αρσενικού δείχνει να μειώνει την ελκυστικότητα ορισμένων επαγγελμάτων, όπως για παράδειγμα στον κλάδο της ψυχολογίας, τα οποία περιγράφονται με τον αρσενικό γραμματικό τύπο. Η σύνδεση της σεξιστικής γλώσσας με την επιλογή καριέρας έχει διαπιστωθεί όπως προαναφέρθηκε και στο ερευνητικό έργο των Doughman, Khreich, El Gharib, Wiss, & Berjawi, (2021). Από την άλλη, οι Briere και Lanktree προσθέτουν ότι η χρήση ουδέτερης προς το φύλο

γλώσσας για την περιγραφή των επαγγελμάτων, οδήγησε σε μείωση της ελκυστικότητάς τους από τους άνδρες και ταυτόχρονα την αύξησε για τις γυναίκες. Διαπιστώνεται ακόμα ότι και η μικρότερη μορφή σεξισμού στη γλώσσα και πιο συγκεκριμένα στο γραπτό λόγο, συμβάλλει στη διαμόρφωση των αντιλήψεων για τους ρόλους των φύλων, γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη ανάπτυξης συμπεριληπτικών για το φύλο γλωσσικών πρακτικών όχι μόνο στον ακαδημαϊκό χώρο αλλά και στη δημόσια σφαίρα.

Οι Glick, & Fiske (2001a:111), εντοπίζουν τις αιτίες τόσο του καλοπροαίρετου όσο και του εχθρικού σεξισμού στην πατριαρχία, τις έμφυλες διαφοροποιήσεις και στη σεξουαλική αναπαραγωγή. Η πατριαρχία σε συνδυασμό με τις έμφυλες διαφοροποιήσεις, δείχνουν να προσφέρουν στον εχθρικό σεξισμό το ιδεολογικό έρεισμα που χρειάζεται ώστε να δικαιολογήσει την ηγεμονία της μίας ομάδας έναντι των υπόλοιπων (Glick, & Fiske, 2001a:112), ενώ η σεξουαλική αναπαραγωγή προκαλεί εχθρικές σεξιστικές συμπεριφορές εξαιτίας της πεποίθησης ότι η γυναικεία σεξουαλικότητα είναι εργαλείο επιβολής εξουσίας απέναντι στους άνδρες. Ο καλοπροαίρετος σεξισμός από την άλλη, αναφέρεται ότι συνιστά μια μορφή πατερναλισμού που δίνει αυτοδίκαια στον εξουσιαστή τη δυνατότητα επιβολής, με απώτερο σκοπό την προστασία του εξουσιαζόμενου (Glick, & Fiske, 2001a:110). Ακόμη, τείνει να μειώνει την αντίσταση των γυναικών στην πατριαρχία, αφού επιστρατεύει τεχνικές που τον κάνουν να μοιάζει ακίνδυνος έως και ωφέλιμος, μέσω της ειδικής μεταχείρισης που υπόσχεται να προσφέρει στη γυναίκα με σκοπό την προστασία της (Glick, & Fiske, 2001a:111). Συνήθως ο εχθρικός σεξισμός και ο καλοπροαίρετος συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται και μαζί συνιστούν μια συμπαγή ιδεολογία που συναντάται διεθνώς (Glick, & Fiske, 2001a:112). Αναφέρεται μάλιστα ότι οι καλοπροαίρετα σεξιστικές συμπεριφορές είναι η ανταμοιβή των γυναικών που συμβαδίζουν με τις επιβολές της πατριαρχίας, ενώ οι εχθρικές σεξιστικές συμπεριφορές είναι μια μορφή τιμωρίας σε όσες δεν υπακούν (Glick, & Fiske, 2001a:113). Οι σεξιστικές συμπεριφορές είτε καλοπροαίρετες είτε όχι, αποτελούν μορφή βίας και οδηγούν σε έμφυλες ανισότητες.

Συζητώντας τις επιπτώσεις του σεξισμού, είναι αναγκαίο να αναφερθεί το φαινόμενο της μικροεπιθετικότητας (microaggressions). Οι μικροεπιθετικότητες είναι ένα λιγότερο ορατό αποτέλεσμα των διακρίσεων εξαιτίας του φύλου και περιλαμβάνουν συμπεριφορές όπως σεξιστικά αστεία, άνιση μεταχείριση και έμφυλα

στερεότυπα και συνδέονται με τον εχθρικό σεξισμό. Συνήθως, οι μικροεπιθέσεις μπορεί να είναι άδολες, ωστόσο εκτείνονται σε ένα φάσμα συμπεριφορών που ξεκινά από υποθέσεις για ένα άτομο και καταλήγει σε έμφυλη βία. Είναι εύκολα αντιληπτό ότι τέτοιου είδους συμπεριφορές μπορούν να προκαλέσουν σημαντικά προβλήματα στο χώρο εργασίας, στην εκπαίδευση και στις διαπροσωπικές σχέσεις. Αναφέρεται ακόμα ότι τα σεξιστικά περιστατικά είναι ένας στρεσογόνος παράγοντας που επηρεάζει κυρίως γυναίκες εξαιτίας των έμφυλων διακρίσεων που εκφράζονται εις βάρος τους. Παραδείγματα μικροεπιθετικότητας όπως ερευνήθηκε στο Barthelemy, McCormick, & Henderson (2016:7) είναι η σεξουαλική αντικειμενοποίηση των γυναικών, η αντιμετώπισή τους ως πολιτών δεύτερης κατηγορίας, η χρήση σεξιστικής γλώσσας, οι αντιλήψεις περί κατωτερότητας των γυναικών, οι περιορισμένοι, στερεοτυπικοί έμφυλοι ρόλοι, η άρνηση ύπαρξης σεξισμού, η αορατοποίηση της γυναίκας στην εργασία και γενικότερα στον κόσμο και τέλος, τα σεξιστικά «αστεία» που διακωμωδούν την έμφυλη βία. Τα περιστατικά αυτά είναι συχνά και πυροδοτούν ψυχολογικές και συναισθηματικές δυσκολίες στις γυναίκες ταλανίζοντας την ευεξία και τις επιδόσεις τους. Μερικές από τις ψυχολογικές επιπτώσεις αφορούν μειωμένη αυτοεκτίμηση, συμπτώματα κατάθλιψης και μετατραυματικού στρες, που αναπόδραστα επηρεάζουν τη γενικότερη ποιότητα ζωής (Barthelemy, McCormick, & Henderson, 2016:3).

Όπως φαίνεται στο άρθρο του Lakoff, όπου αναλύεται η σχέση της γλώσσας, του κοινωνικού φύλου και της πολιτικής (2003:176-177), η ανθρώπινη πράξη είναι εγγενώς πολιτική και οι δυναμικές που αναπτύσσονται ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας την επηρεάζουν σε διαπροσωπικό και σε θεσμικό επίπεδο. Ως απόρροια, προκύπτουν ιδεολογικά φορτισμένες πρακτικές, όπως ο εξοστρακισμός της γυναίκας από τον χώρο της πολιτικής. Ο αποκλεισμός της γυναίκας από το πολιτικό πεδίο μπορεί να αποδοθεί στις πρακτικές λόγου, οι οποίες διαμορφώνουν την πραγματικότητα. Μέσα σε μία κοινωνία η οποία διακατέχεται από σεξιστικές αντιλήψεις, είναι προφανές ότι παράγονται και αναπαράγονται έμφυλα προκατειλημμένες πρακτικές λόγου σε βάρος των γυναικών. Ωστόσο, πλέον η γυναίκα έχει εισέλθει στα λεγόμενα παραδοσιακά ανδροκρατούμενα πεδία όπως η τριτοβάθμια εκπαίδευση, οι τέχνες και η πολιτική με πολλούς αγώνες. Το γεγονός αυτό φανερώνει την ανάγκη για νέες γλωσσικές προσεγγίσεις στις οποίες πρέπει να διατυπώνεται στο λόγο για αυτά τα πεδία η ύπαρξη και η δράση της γυναίκας. Δεν

είναι δυνατόν για παράδειγμα να χρησιμοποιούνται λέξεις που περιγράφουν αξιώματα όπως «βουλευτής», «υπουργός» και άλλες μόνο στο αρσενικό γραμματικό γένος, ενώ υπάρχει γυναικεία παρουσία στην πολιτική σκηνή. Η ύπαρξη αυτών των λέξεων αποκλειστικά στο αρσενικό γένος οφείλεται στην απουσία των γυναικών στα πολιτικά πράγματα μέχρι τουλάχιστον τη σύγχρονη εποχή. Προκειμένου η γλώσσα να περιγράψει την πολιτική και επιστημονική πραγματικότητα ως έχει σήμερα, είναι απαραίτητη η σήμανση του θηλυκού γραμματικού γένους. Βέβαια, αυτή η αλλαγή αντιμετωπίζεται με καχυποψία από τους συντηρητικούς κύκλους που επιδιώκουν την διατήρηση της ιεραρχίας, με αποτέλεσμα την αγνόηση ακόμα και την απαξίωση της γυναικείας συμμετοχής. Παρά αυτό το γεγονός, η γυναίκα συμμετέχει ολοένα και περισσότερο στη δημόσια σφαίρα και σταδιακά μεταβάλλονται οι παγιωμένες αντιλήψεις και νόρμες. Δεν μπορεί να αγνοηθεί η συμβολή των δυνατοτήτων της γλώσσας στην αλλαγή των αντιλήψεων για τους ρόλους και την κοινωνική θέση των φύλων, καθώς και στην ορατή κοινωνική αλλαγή.

Η διάσταση της εκπαίδευσης είναι καθοριστική για τη δημιουργία στάσεων και αντιλήψεων διότι το σχολείο αποτελεί θεσμό μετάδοσης της κυρίαρχης ιδεολογίας. Δεδομένου ότι ο γλωσσικός σεξισμός είναι διάχυτος στα σχολικά εγχειρίδια όλων των βαθμίδων, φαίνεται ότι για να καταστεί δυνατή η αλλαγή στη χρήση της γλώσσας με έμφυλα ευαισθητοποιημένο τρόπο και για να αμβλυνθούν οι έμφυλες ανισότητες, χρειάζεται να εδραιωθούν αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα των σχολείων.

Τα εγχειρίδια αυτά δεν αποτελούν απλώς πηγή πληροφοριών, γιατί ταυτόχρονα είναι φορείς αξιών της κοινωνίας μέσα στην οποία παρήχθησαν. Ασκούν επιρροή στον τρόπο κοινωνικοποίησης των παιδιών, τη διαμόρφωση της ιδεολογίας τους και της προσωπικής τους ταυτότητας, ιδιαίτερα κατά την εφηβεία. Οι αναπαραστάσεις των φύλων λειτουργούν ως πρότυπα μίμησης, επηρεάζοντας τις προσδοκίες και τη συμπεριφορά των παιδιών. Έρευνες που έχουν διενεργηθεί κατά καιρούς σημειώνουν την πληθώρα σεξιστικών απόψεων στα σχολικά εγχειρίδια της Ελλάδας και του εξωτερικού. (Μαράκη, 2011:139-140). Η ανασκόπηση της Μαράκη (2011:144), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα γλωσσικά εγχειρίδια μέχρι το 1982 διέπονταν από έντονες σεξιστικές αντιλήψεις και έμφυλα στερεοτυπικές αναπαραστάσεις, με το άνδρα να διαδραματίζει κυρίαρχους ρόλους και τη γυναίκα να περιορίζεται σε εσωστρεφείς ρόλους. Στα εγχειρίδια μετά το 1982, παρατηρείται

άμβλυνση αλλά όχι εξάλειψη των έμφυλων στερεοτύπων. Συμπεραίνεται ότι τα υπάρχοντα σχολικά εγχειρίδια δεν αντανakλούν τα σύγχρονα δεδομένα, με αποτέλεσμα να προωθούν και να καλλιεργούν παρωχημένες και σεξιστικές αντιλήψεις.

Ακόμη, αξίζει να επισημανθεί ότι τα κείμενα του λογοτεχνικού κανόνα είναι γραμμένα στην κυρίαρχη γλώσσα, καθιστώντας τα μη προσβάσιμα για εμπλοκή σε γνωστικό και συναισθηματικό επίπεδο στο «άλλο παιδί». (Καρασαββίδου, 2012:77). Κατά αναλογία, με βάση τα παραπάνω, εφόσον η γλώσσα των κειμένων τείνει να χρησιμοποιεί σε επίπεδο γραμματικής και λεξιλογίου τους αρσενικούς τύπους και σε επίπεδο αναπαραστάσεων αορατοποιεί τη γυναίκα, μπορεί να προκύψει το συμπέρασμα ότι τα κείμενα που διδάσκονται δεν είναι ελκυστικά για την μαθήτριά, αποθαρρύνοντας τη γνωστική και συναισθηματική εμπλοκή της. Το ζήτημα μιας εναλλακτικής πιο ευαισθητοποιημένης αναπαράστασης καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων, απότοκο των κοινωνικών κινήματων της δεκαετίας του 1960, πυροδότησε αντιδράσεις περί επιβολής της πολιτικής ορθότητας στη μετανεωτερική εποχή. Οι αντιδράσεις αυτές αφορούσαν τον ηθικό διδακτισμό και την καταπίεση της σκέψης. Παρά την κριτική που δέχθηκε το κίνημα της πολιτικής ορθότητας, αναφέρεται ο θετικός αντίκτυπος που είχε η ορατότητα και η ευαισθητοποιημένη παρουσίαση χαρακτήρων διαφόρων εθνικοτήτων, των φύλων και των κοινωνικών τάξεων που ανήκαν στο περιθώριο (Καρασαββίδου, 2012:77).

2.4 Προτάσεις για υπέρβαση του γλωσσικού σεξισμού

Από τα παραπάνω μπορεί να συνοψιστεί ότι οι σεξιστικές συμπεριφορές και κατ' επέκταση ο γλωσσικός σεξισμός, ωθούν σε έμφυλα διαφοροποιημένες συμπεριφορές, χτίζουν στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα φύλα και ακόμα μπορούν να οδηγήσουν σε βίαιες συμπεριφορές. Αποδέκτριες συμπεριφορών σεξισμού και έμφυλης βίας τείνουν να είναι οι γυναίκες, οι οποίες μάλιστα πρέπει να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις που έχουν τέτοιες συμπεριφορές στην ψυχολογία και την καθημερινή δραστηριοποίησή τους.

Αξίζει να επισημανθεί πως ο γλωσσικός σεξισμός αποτελεί ένα μεγάλο μέρος του σεξιστικού ρατσισμού, ειδικά σε πατριαρχικές χώρες. Η Spender υποστηρίζει ότι η γλώσσα αντανakλά, δαιωνίζει και αναπαράγει τις ανισότητες των φύλων. Η

γλώσσα δηλαδή δομείται με βάση το αρσενικό φύλο και έχει διαμορφωθεί έτσι ώστε να εκφράζει αυτό. Προτείνεται λοιπόν η παραγωγή και γέννηση νέων εννοιών που θα εκπροσωπούν και θα αναδεικνύουν τη γυναικεία φύση. Αντιθέτως, η Cameron το 1990, αντικρούει την παραπάνω θεωρία της Spender, με το επιχείρημα ότι η γλώσσα δεν αποτελεί ένα τόσο ισχυρό εργαλείο διαιώνισης ανισοτήτων και οι άνδρες δεν μπορούν να ελέγξουν τις έννοιες, δηλαδή το σημασιολογικό πεδίο. Η Smith (1990:14) ωστόσο βρίσκεται σύμφωνη με την Spender και πιστεύει πως η διαρκής χρήση ανδροκεντρικού λεξιλογίου στον καθημερινό και επίσημο λόγο, συνεπάγεται επισκίαση του γυναικείου φύλου και άμεσα προάγει την ανισότητα και τον σεξισμό. (Κουρουτσίδου, Γκασούκα, 2021:6-7).

Ο χώρος του σχολείου θεωρείται ένα περιβάλλον που είναι δυνατό να προωθηθεί η ισότητα των φύλων. Προσπάθειες αναδιάρθρωσης στο περιεχόμενο του προγράμματος διδασκαλίας δεν επέφεραν αποτέλεσμα. Ως αίτιο της αποτυχίας αυτής αναγνωρίστηκε η εξάρτηση των αλλαγών στο πρόγραμμα από την ευαισθησία, τη δέσμευση και το επίπεδο κατάρτισης των εκπαιδευτικών.

Η κλασική πρακτική εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών περιλάμβανε τη συμμετοχή τους σε διαμορφωμένα σεμινάρια για την ενημέρωσή τους. Με την αναγνώριση της ανεπάρκειας και αναποτελεσματικότητας αυτής της μεθόδου, αναζητήθηκαν νέες προσεγγίσεις. Ένα από τα πρόσφατα πρότυπα που προωθούνται είναι αυτό του/της εκπαιδευτικού ως ερευνητή/ερευνήτριας. Στόχος της εκπαίδευσης είναι η ουσιαστική μεταβολή στην εκπαιδευτική πρακτική, ιδίως όσον αφορά την έμφυλη διαπαιδαγώγηση. Συνεπώς, προτείνεται η μέθοδος της έρευνας δράσης, η οποία επικεντρώνεται στην προσωπική συμμετοχή των εκπαιδευτικών στον προβληματισμό σχετικά με τα θέματα που πρόκειται να επικεντρωθούν. Αυτή η μέθοδος θα μπορούσε να προκαλέσει τον προβληματισμό των εκπαιδευτικών σε ζητήματα γλωσσικού σεξισμού, ανισότητας των φύλων και την σωστή προσέγγιση των μαθητών και μαθητριών ως προς την επικείμενη ευαισθητοποίηση τους. Η έρευνα δράσης στην εκπαίδευση ασχολείται με τον εντοπισμό και την αξιολόγηση προβλημάτων στο συγκεκριμένο πλαίσιο, καθώς και με το σχεδιασμό και την υλοποίηση πρακτικών παρεμβάσεων (Δεληγιάννη-Κουϊμτζη, 2002: 239).

Η αναποτελεσματικότητα παροχής μιας αντισεξιστικής έμφυλης διαπαιδαγώγησης στο σχολείο καθιστά ορατή την ανάγκη υπέρβασης των έμφυλων

προκαταλήψεων με περισσότερο συστηματικό τρόπο σε θεσμικό επίπεδο. Φυσικά, αυτό συνιστά μια μεγάλη θεματική η οποία υπερβαίνει τους σκοπούς της εργασίας. Στο παρόν πόνημα δίνεται έμφαση στο γλωσσικό σεξισμό, οπότε ακολουθούν προτάσεις για την απομάκρυνση από την έμφυλα προκατειλημμένη γλώσσα και την ταυτόχρονη προσπάθεια χρήσης μιας περισσότερο συμπεριληπτικής για τα φύλα γλώσσας. Κάθε γλωσσικό σύστημα έχει συγκεκριμένη γραμματική και συντακτικό, οπότε είναι λογικό ο γλωσσικός σεξισμός να λαμβάνει διάφορες διαστάσεις διεθνώς. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν μερικές κοινές γλωσσικές συνήθειες παγκοσμίως που είναι έμφυλα προκατειλημμένες, όπως για παράδειγμα η χρήση του περιεκτικού αρσενικού για την ταυτόχρονη δήλωση ανδρών και γυναικών, όταν σε ένα πλήθος ατόμων υπάρχουν γυναίκες και άνδρες.

Για να αντιμετωπιστεί όμως ένα πρόβλημα «πρέπει να έχει όνομα», να μην αποσιωπάται. Είναι αναγκαίο στην προσπάθεια ονομασίας και αρχειοθέτησης του σεξισμού να συμπεριλαμβάνονται προσωπικές εμπειρίες και μαρτυρίες, ούτως ώστε να δημιουργηθεί μια συλλογή με περιστατικά και καταστάσεις σχετικές με το φαινόμενο και να διαφανεί ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί σε προσωπικό και θεσμικό επίπεδο. Οι αναφορές των προσωπικών εμπειριών δεν έχουν σκοπό να ιδωθούν ως αντικειμενικές αλήθειες, θεμελιώνουν όμως τη θεωρία στο πλαίσιο της απτής πραγματικότητας. Γίνεται λόγος για θεσμική καταπίεση και για τον ρόλο των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων στη διατήρηση και συνέχιση του φαινομένου. Υπάρχουν βέβαια στρατηγικές με τις οποίες μπορεί να δοκιμαστεί και να αντιμετωπιστεί ο σεξισμός, όπως η συλλογική δράση, το χιούμορ και η δημιουργική αντίσταση (Ahmed, 2015:10-13). Ως δημιουργική αντίσταση εννοείται όχι μόνο η κριτική απέναντι στον σεξισμό, τις έμφυλες διακρίσεις και τη βία, αλλά η ταυτόχρονη πρόταση τρόπων αντιμετώπισής τους. Η έννοια της δημιουργικής αντίστασης, κατά προσωπική τοποθέτηση της υποφαινόμενης, όσο πρόσφορη και αν μοιάζει, μεταθέτει την ευθύνη καταπολέμησης του σεξισμού από τους αυτουργούς στα άτομα και τις ομάδες που τον υφίστανται. Επειδή ο σεξισμός δεν αποτελεί πρωτοφανές, αλλά διαχρονικό πρόβλημα, οι εξουσιαστικές ομάδες γνωρίζουν τα απότοκα των πολιτικών και κοινωνικών τους πρακτικών, αλλά εσκεμμένα δεν προχωρούν σε ουσιαστική τους αντιμετώπιση, καθότι εξυπηρετούν συγκεκριμένη ατζέντα.

Είναι σημαντικό να γίνει μια προσπάθεια καλλιέργειας μη σεξιστικής γλώσσας στο χώρο του σχολείου. Η/Ο εκπαιδευτικός μπορεί στο επίπεδο της

σχολικής τάξης να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να πυροδοτηθεί μια τέτοια αλλαγή. Πολύ ελπιδοφόρο είναι το γεγονός ότι τα παιδιά, ανεξαρτήτως φύλου είναι δεκτικά στη χρήση μη σεξιστικής γλώσσας, όπως συμπέραναν στην έρευνά τους οι Remigio, & Talosa (2021:869). Προτείνονται κάποιες καλές πρακτικές που θα αξιοποιηθούν στο σχολικό περιβάλλον για την επίτευξη του στόχου, όπως για παράδειγμα η επιλογή κατάλληλου υλικού και μεθόδων διδασκαλίας τα οποία θα ενισχύσουν τη χρήση συμπεριληπτικής γλώσσας και επιμορφωτικά εργαστήρια μέσα από τα οποία θα προαχθεί η ευαισθητοποίηση για τη σημασία της. Επίσης, προτείνονται προεκτάσεις για μελλοντικές έρευνες καλών πρακτικών εξάσκησης των μαθητών/μαθητριών και περαιτέρω διερεύνηση στάσεων και αντιλήψεων των παιδιών αλλά και των δασκάλων τους για τη χρήση έμφυλα ευαισθητοποιημένης γλώσσας. Ωστόσο, η επιθυμητή κοινωνική αλλαγή δεν μπορεί να περιοριστεί στο μικροεπίπεδο του σχολείου και στην καλή διάθεση του εκπαιδευτικού προσωπικού. Πρέπει να ασκηθεί συστηματική πίεση ώστε να ληφθούν μέτρα από την πολιτεία και να εδραιωθούν σταδιακά στο εκπαιδευτικό σύστημα μεταβολές που αφορούν τα έμφυλα ζητήματα. Επαναφέρεται στη συζήτηση η ανάγκη για κριτική εκπαίδευση, καθώς ένας κριτικά σκεπτόμενος πολίτης/μία κριτικά σκεπτόμενη πολίτισσα αναμένεται να αποφεύγει τον σεξιστικό τρόπο γλωσσικής έκφρασης και να δραστηριοποιηθεί πάνω σε αυτά τα ζητήματα στην καθημερινή ζωή αλλά και σε συστημικό επίπεδο, εκφέροντας πολιτικό ή επιστημονικό λόγο.

Ο προβληματισμός για τη σεξιστική γλώσσα είναι επίκαιρος και όπως φαίνεται από τη βιβλιογραφία, διεθνής και διαχρονικός. Εξαιτίας αυτού, έχουν προταθεί διάφοροι τρόποι από την επιστημονική κοινότητα για την επίλυση αυτού του προβλήματος και κυκλοφορούν στις βάσεις δεδομένων οδηγοί ξενόγλωσσοι και μη, που περιγράφουν ποια στοιχεία της γλώσσας συνιστούν σεξισμό και πώς αυτά μπορούν να αντικατασταθούν, ώστε η γλώσσα να είναι συμπεριληπτική για όλους τους χρήστες. Ειδικότερα, θα παρουσιαστούν οι προτάσεις του «Οδηγού χρήσης μη-σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα» των Γκασούκα, & Γεωργαλίδου (2014).

Ο συγκεκριμένος οδηγός εστιάζει στη χρήση έμφυλα ευαισθητοποιημένης γλώσσας στα δημόσια έγγραφα, όμως οι παρατηρήσεις του μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλα γλωσσικά περιβάλλοντα. Συγκεκριμένα, η ανάλυση στην οποία προχωρά, λαμβάνει υπόψη τις πραγματολογικές και κειμενικές λειτουργίες των

εγγράφων καθώς και τις γλωσσικές επιλογές των συντακτών/συντακτριών, τη μορφολογία, το συντακτικό και τις λεξικές σημασίες (σημασιολογία), για να εντοπίσει τη σεξιστική γλώσσα. Τα έγγραφα που αποτέλεσαν δείγμα της έρευνας χωρίστηκαν σε τέσσερις βαθμίδες, ανάλογα με τα φαινόμενα χρήσης σεξιστικής γλώσσας. Η πρώτη συνίσταται από έγγραφα «...στα οποία δεν εμφανίζονται λεξιλόγια και δομές συναφείς με το φαινόμενο», η δεύτερη απαρτίζεται από «Έγγραφα τα οποία συντάσσονται αποκλειστικά στο αρσενικό γένος», η τρίτη από «Έγγραφα στα οποία εντοπίζεται και χρήση του θηλυκού γένους («ασταθή» ως προς την επιλογή της/του συντάκτριας-τη)» και η τέταρτη από «Έγγραφα στα οποία χρησιμοποιείται και το θηλυκό γένος συστηματικά» (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:83).

Ο οδηγός αυτός προχωρά σε προτάσεις για τη χρήση μιας γλώσσας που είναι έμφυλα ευαισθητοποιημένη και απαλλαγμένη από σεξιστικές αντιλήψεις. Οι κατηγορίες που τίθενται στο μικροσκόπιο και που θα αναλυθούν παρακάτω είναι οι εξής: η μορφολογία του ονόματος, το άρθρο, τα προσαρτήματα στην ονομαστική φράση, οι αντωνυμίες, η σειρά όρων, οι λεξικές σημασίες, τα ουδέτερα προς το φύλο λεξιλόγια και τέλος η πραγματολογική διάσταση των δημοσίων εγγράφων.

Οι παρατηρήσεις που αφορούν τη μορφολογία ονόματος εκκινούν από το πρόβλημα μη αναφοράς της γυναίκας, όταν μάλιστα το κοινό είναι γυναίκες και άνδρες. Το πρόβλημα αυτό εντοπίζεται κυρίως στα επαγγελματικά ουσιαστικά και τις παθητικές μετοχές. Όταν τα έγγραφα απευθύνονται σε μεικτούς πληθυσμούς, προτείνεται η ταυτόχρονη δήλωση και των δύο φύλων με τη χρήση των αντίστοιχων γραμματικών γενών και στην περίπτωση που απευθύνονται αποκλειστικά σε γυναίκες, τότε χρησιμοποιείται αποκλειστικά το θηλυκό (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:29).

Παρατηρήσεις γίνονται και για τη χρήση του γραμματικού άρθρου. Αναφέρεται ότι το πρόβλημα εντοπίζεται στα ουσιαστικά που έχουν κοινή κατάληξη για το αρσενικό και το θηλυκό (σε -ος). Η διάκριση ανάμεσα στα γένη γίνεται με τη χρήση του άρθρου, όμως στην ονομαστική και γενική πτώση του πληθυντικού οι καταλήξεις και τα άρθρα τους είναι κοινά. Αν και η χρήση των επαγγελματικών ή λόγιων ουσιαστικών που έχουν κοινό τύπο για τα δύο γένη (σε -ος) φαίνεται μη προβληματική, διατυπώνεται μια ανησυχία για τις προθέσεις του/της

συντάκτριας/συντάκτη των εγγράφων. Η ανησυχία αυτή αφορά αν με τη χρήση του τύπου αυτού, εννοείται ως αποδέκτης το αρσενικό. Εφόσον διαπιστώνεται ότι για τις άλλες πτώσεις των ίδιων ουσιαστικών που φανερώνουν γένος, προτιμάται να γράφεται το αρσενικό, είναι εμφανές ότι το έγγραφο απευθύνεται εν τέλει σε άνδρες. Η λύση που προτείνει ο οδηγός για αυτή την περίπτωση είναι να γράφονται τα άρθρα και στα δύο γένη και όταν το άρθρο είναι κοινό για τα δύο γένη, να προστίθεται η διευκρίνιση «γυναίκες και άνδρες» (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:30).

Επόμενη κατηγορία αποτελούν τα προσαρτήματα στην ονοματική φράση (για παράδειγμα επιθετικοί προσδιορισμοί). Τα προσαρτήματα συμφωνούν σε γένος, αριθμό και πτώση με το όνομα/ουσιαστικό κάθε φράσης. Ο προβληματισμός σε αυτή την περίπτωση αφορά τις περιπτώσεις όπου τα ουσιαστικά δεν είναι εμφανές αν βρίσκονται στο αρσενικό ή στο θηλυκό (π.χ εκπαιδευτικός). Τότε, το γένος προκύπτει από τα προσαρτήματα που προσδιορίζουν το ουσιαστικό αυτό (π.χ μόνιμοι εκπαιδευτικοί), με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται το περιεκτικό αρσενικό. Η λύση που δίνεται προτείνει στην περίπτωση ταύτισης του αρσενικού με τον θηλυκό τύπο, όπως στο παράδειγμα παραπάνω, να γράφονται και στα δύο γένη τα άρθρα, οι επιθετικοί προσδιορισμοί και λοιπά προσαρτήματα του ονόματος όπως για παράδειγμα: οι μόνιμες και οι μόνιμοι εκπαιδευτικοί (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:30-31).

Έπειτα, αναλύεται η περίπτωση των αντωνυμιών. Οι αντωνυμίες χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν υπαρκτά πρόσωπα. Όμως, αν στα έγγραφα χρησιμοποιούνται αποκλειστικά αντωνυμίες στο αρσενικό γένος, αυτό μπορεί να οδηγήσει σε ασάφειες, δυσκολίες στην κατανόηση του εγγράφου αλλά και αμφισημία ως προς το φύλο των προσώπων αναφοράς, αφού γίνεται συχνότατη χρήση του περιεκτικού αρσενικού. Προτείνεται η χρήση αντωνυμιών και στα δύο φύλα εφόσον ο πληθυσμός αναφοράς είναι μεικτός. Αν οι αντωνυμίες αναφέρονται αποκλειστικά σε γυναικείο πληθυσμό, τότε είναι λογικό να χρησιμοποιηθούν οι αντίστοιχες αντωνυμίες και σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογείται η χρήση του περιεκτικού αρσενικού (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:31).

Ένα ακόμη θέμα που τίθεται αφορά τη σειρά με την οποία εμφανίζονται οι όροι στα έγγραφα. Ακόμα και αν τα έγγραφα έχουν διπλή σήμανση γένους, αυτό γίνεται με τρόπο σεξιστικό. Συνηθίζεται να προτάσσεται το αρσενικό έναντι του

θηλυκού και μάλιστα, ο αρσενικός τύπος γράφεται ολόκληρος, ενώ για τη σήμανση του θηλυκού τείνει να χρησιμοποιείται μόνον η κατάληξή του. Σημειώνεται ότι η πρόταξη του θηλυκού δεν είναι γραμματικά ή συντακτικά λανθασμένη, αντιστέκεται όμως στον κυρίαρχο γραμματικό κανόνα και μπορεί να λειτουργήσει αφυπνιστικά. Συστήνεται όχι να γίνεται πάντα πρόταξη του θηλυκού, όμως να γίνεται στα έγγραφα μια αναφορά για τις γλωσσικές επιλογές τις οποίες θα ακολουθήσει ο συντάκτης/η συντάκτρια. Για παράδειγμα, αν προτάσσει το αρσενικό, το θηλυκό ή αν θα εναλλάσσει τη σειρά των όρων αυτών. (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:33-34).

Αναλύεται ακόμη η παράμετρος των λεξικών σημασιών, λέξεων δηλαδή που προσδίδουν ιδιότητες στα πρόσωπα που αναφέρονται στα έγγραφα. οι ιδιότητες αυτές μπορούν να αφορούν το επάγγελμα, ακόμα και το φύλο (π.χ «ο Δήμαρχος», «ο μαθητής», «άστεγοι»). Οι λεξικές επιλογές των δημοσίων εγγράφων δείχνουν προτίμηση στην περιεκτική χρήση του αρσενικού γένους, παρόλο που ο πληθυσμός στον οποίο αναφέρονται είναι μεικτός. Ελάχιστες περιπτώσεις χρησιμοποιούν το θηλυκό γένος, όμως σε περιπτώσεις που τα έγγραφα απευθύνονται σε μια συγκεκριμένη γυναίκα. Όπως και σε παρόμοιες περιπτώσεις παραπάνω, όπου είναι εμφανής δηλαδή η χρήση του περιεκτικού αρσενικού, προτείνεται η ταυτόχρονη δήλωση και των δύο φύλων. και τα δύο γένη μπορούν να γραφούν με ολόκληρη τη λέξη (ο μαθητής/η μαθήτρια), αλλά υπάρχει και η δυνατότητα να γραφεί η μία λέξη για το ένα φύλο ολόκληρη και για το άλλο φύλο να γραφεί μόνο η κατάληξη. Επίσης, επισημαίνεται ο κίνδυνος αναπαραγωγής στερεοτύπων για κοινωνικές ομάδες και ρόλους με την τυχόν προκατειλημμένη χρήση των λεξικών σημασιών, παραδείγματος χάρι: «ενός γιατρού», «μιας νοσηλεύτριας» (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:34-36).

Προβληματική επίσης μπορεί να είναι και η χρήση ουδέτερου προς το φύλο λεξιλογίου. Λέξεις όπως «άνθρωπος», «άτομο» και «πρόσωπο», μεμονωμένες, είναι συμπεριληπτικές για τα φύλα. Όμως σε συνάρτηση με τις γλωσσικές επιλογές των εγγράφων όπου κυριαρχεί το αρσενικό γραμματικό γένος, αυτές οι λέξεις τελικά καταλήγουν να ταυτίζονται με το αρσενικό. Συστήνεται λοιπόν να γράφονται συστηματικά και τα δύο γραμματικά γένη στα έγγραφα, με τους τρόπους που προτάθηκαν παραπάνω (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:36-37).

Τέλος, αναφέρεται η πραγματολογική διάσταση των κειμένων, δηλαδή ποιά/-ός απευθύνεται σε ποιά/-όν. Τα κείμενα που αναλύθηκαν στον Οδηγό είναι επίσημα δημόσια έγγραφα, που σημαίνει ότι είναι κοντά στην πρότυπη γλώσσα και διέπονται από λόγιο ύφος. Η δήλωση του γυναικείου φύλου στα επαγγελματικά ουσιαστικά «θίγουν» το λόγιο ύφος των εγγράφων, επομένως δηλώνονται με τον αρσενικό τύπο. Ένα παράδειγμα που φέρνει ο Οδηγός από τα έγγραφα αυτά είναι ότι αν και συναντάται ο όρος «αγρότισσα», στη συνέχεια η αγρότισσα αυτή αναφέρεται ως «μικροκαλλιεργητής». Αν οι ολότητες των κειμένων χρησιμοποιούν κυρίως το αρσενικό, επιβεβαιώνουν την κυριαρχία του και δομούν τις αντίστοιχες αναπαραστάσεις. Όπως φαίνεται από το σύνολο των περιπτώσεων που αναλύει ο Οδηγός, είναι αναγκαίο να είναι ορατή η γυναίκα και να αναπαρίσταται ισότιμα στα έγγραφα (Γκασούκα, & Γεωργαλίδου, 2014:39-41).

Το περιεχόμενο του Οδηγού χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας μπορεί να χρησιμοποιηθεί από εκπαιδευτικούς και μαθητές/μαθήτριες ως εργαλείο αφενός για την ανίχνευση του γλωσσικού σεξισμού στα σχολικά βιβλία και αφετέρου για τη δημιουργία μιας φαρέτρας εναλλακτικών τρόπων χρήσης της γλώσσας, έτσι ώστε να μην αναπαράγει το γλωσσικό σεξισμό. Στο επόμενο κεφάλαιο ακολουθεί επισκόπηση της βιβλιογραφίας για τον γλωσσικό σεξισμό στα σχολικά εγχειρίδια, που θα αναδείξει για ακόμη μια φορά τη σημασία της χρήσης μιας έμφυλα ευαισθητοποιημένης γλώσσας, ειδικά στα σχολικά βιβλία.

2.5 Γλωσσικός σεξισμός στα σχολικά εγχειρίδια

Σε προηγούμενο σημείο έχει αναφερθεί η σημασία του ρόλου του σχολείου προς μια έμφυλα ευαισθητοποιημένη χρήση της γλώσσας. Είναι απαραίτητη μια έγκαιρη παρέμβαση προς αυτή την κατεύθυνση τόσο μέσα από το αναλυτικό πρόγραμμα, όσο και μέσω των στάσεων και δράσεων των εκπαιδευτικών. Ωστόσο, πόσο εύκολο είναι να γίνει μια τέτοια αλλαγή εφικτή, την ίδια στιγμή που τα σχολικά εγχειρίδια είναι διαποτισμένα με σεξιστική γλώσσα και σεξιστικές αναπαραστάσεις φύλου; Έρευνες διεθνώς έχουν δείξει το διαχρονικά σεξιστικό περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Ενδεικτικά για την ξενόγλωσση βιβλιογραφία, στο Cocorada (2018:77), μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση της ερευνήτριας, καθώς και από την

εμπειρική έρευνα της, συγκεντρώνονται κάποια βασικά σημεία που αφορούν το γλωσσικό σεξισμό και τις έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια γενικότερα. Ένα πρώτο βήμα για την υπέρβαση των φαινομένων αυτών είναι η αναγνώριση των έμφυλων στερεοτύπων που φέρει ο καθένας/η καθεμιά ξεχωριστά, του περίγυρού μας, ικανότητα καθοριστική ιδιαίτερα για τις/τους συντάκτριες/συντάκτες των εγχειριδίων. Συμπεραίνεται ότι για την αναγκαία ενδυνάμωση των μαθητών και μαθητριών, καλό είναι να επιλέγονται βιβλία με μη παραδοσιακούς ρόλους και συμπεριφορές των πρωταγωνιστών/πρωταγωνιστριών. Αν δεν είναι εύκολο να βρεθεί μια διδακτική πηγή η οποία θα φέρνει σε επαφή τις μαθήτριες και τους μαθητές με έμφυλους ρόλους που υπερβαίνουν τα στερεότυπα, σημαντική καθίσταται η ανάπτυξη της δυνατότητας κριτικής ανάλυσης των παιδιών για τον εντοπισμό και τον σχολιασμό των στερεοτυπικών αναπαραστάσεων. Ο στόχος αυτός μπορεί να καταστεί δυνατό μέσα από συστηματική προσπάθεια για αποδόμηση των στερεοτύπων που συναντούν τα παιδιά στα βιβλία, αλλά και σε άλλα ομιλιακά ενεργήματα του πρακτικού λόγου. Εξυπακούεται ότι το ζήτημα της ορατότητας και της ισότιμης αναπαράστασης των φύλων σε όλους τους τομείς της ζωής είναι ζωτικό για μια σωστή έμφυλη διαπαιδαγώγηση, οπότε είναι αναγκαίο να δίνεται μεγάλη έμφαση στον τρόπο χρήσης της γλώσσας. Για παράδειγμα, αποφυγή χρήσης του περιεκτικού αρσενικού και ταυτόχρονα προτίμηση χρήσης των αντίστοιχων θηλυκών όρων για τα επαγγέλματα.

Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην εμφάνιση του φαινομένου του γλωσσικού σεξισμού στα εγχώρια σχολικά εγχειρίδια. Παρουσιάζονται μελέτες που αφορούν βιβλία του Δημοτικού και του Λυκείου. Αρχικά, στα βιβλία των Αγγλικών εντοπίζονται έντονα στερεότυπα για τα επαγγέλματα σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού όπου προσφέρεται το μάθημα (Tellioussi, Zafiri & Pliogou, 2020:1138). Σε αυτή την έρευνα πραγματοποιήθηκε θεματική ανάλυση για τη συλλογή δεδομένων από τα εγχειρίδια και ημιδομημένες συνεντεύξεις για το ποιοτικό κομμάτι. Οι αναφορές στα επαγγέλματα, αλλά και σε ιστορικές φιγούρες αφορούν στο μεγαλύτερο βαθμό άνδρες (:1139). Στα εγχειρίδια Αγγλικών της Τρίτης Δημοτικού, οι εκπαιδευτικοί εντοπίζουν σπάνια, ή και καθόλου τα έμφυλα στερεότυπα (:1141). Το αντίθετο συμβαίνει στα εγχειρίδια της Τετάρτης, Πέμπτης και Έκτης Δημοτικού, όπου τα στερεότυπα αυτά είναι εμφανή στους/στις εκπαιδευτικούς και εκφράζονται μέσα από τη γλώσσα και τις απεικονίσεις που αφορούν τα επαγγέλματα. Ακόμη, όσο

μεγαλώνουν οι Τάξεις, τόσο πιο πιθανό θεωρείται από τους/τις εκπαιδευτικούς ότι τα σχολικά εγχειρίδια επηρεάζουν την επαγγελματική σταδιοδρομία που θα επιλέξουν τα παιδιά (:1145). Συνολικά, τα βιβλία Αγγλικών του Δημοτικού δείχνουν να είναι σεξιστικά, τουλάχιστον ως προς τις έμφυλες αναπαραστάσεις τους.

Όσον αφορά το σύνολο των εγχειριδίων της Α΄ και Β΄ Δημοτικού (Καμαρέτσου & Κίτσιου, 2019: 66-74), παρατηρείται αυξημένη συμμετοχή γυναικών σε συντακτικό επίπεδο. Όμως είναι γεγονός η συντριπτική πλειοψηφία ανδρικής εκπροσώπησης σε πρωταγωνιστικούς αλλά και δευτερεύοντες ρόλους μέσα στα κείμενα των βιβλίων, καθώς και σε επιστημονικούς κλάδους όπως οι Κοινωνικές Επιστήμες, η Μηχανική, η Τεχνολογία και η Τέχνη. Ωστόσο, υπάρχει ισότιμη εκπροσώπηση σε αναφορές διάσημων προσώπων. Ως προς το επάγγελμα των εικονιζόμενων, διακρίνονται περισσότεροι στερεότυποι ρόλοι για άνδρες από ότι για τις γυναίκες. Βέβαια, ως προς τις δραστηριότητες των φύλων, οι εικονικές αναπαραστάσεις για τις γυναίκες τις παρουσιάζουν ως παθητικές, ενώ αντίθετα για τους άνδρες τους παρουσιάζουν πιο ενεργητικούς. Τέλος, ένα πολύ σημαντικό εύρημα της έρευνας αφορά το γλωσσικό σεξισμό. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι: «ο γλωσσικός σεξισμός ήταν υπαρκτός σε όλα τα σχολικά εγχειρίδια και όσον αφορά στις αναφορές είτε κειμενικές, είτε εικονικές που εντοπίστηκε, καταγράφηκε σε όλες εις βάρος του γυναικείου φύλου με το συντριπτικό ποσοστό του (100%) έναντι του ανδρικού φύλου με (0%)».

Ακόμη, σε άλλη μία έρευνα που εξετάζει τα εγχειρίδια του γλωσσικού μαθήματος της Α΄ και Β΄ Δημοτικού, διαπιστώνεται η στερεοτυπική αναπαράσταση των φύλων. Στο αρσενικό αποδίδονται χαρακτηριστικά όπως ο δυναμισμός και είναι εμφανής η σύνδεσή του με την ενεργητικότητα σε διάφορα πεδία δράσης, ακόμα και στο παραδοσιακά «γυναικοκρατούμενο» ιδιωτικό πεδίο. Σε μια περίπτωση κειμένου, γίνεται προσπάθεια μη στερεοτυπικής αναπαράστασης των φύλων μέσω της ανάλυσης περιεχομένου. Παρά την απόδοση στοιχείων δυναμισμού στη νεαρή πρωταγωνίστρια, φαίνεται ότι χάνεται η δυναμική της καθώς συνδέεται με συναισθηματισμό και εσωστρέφεια. Πέρα από αυτό, η ιστορία της πρωταγωνίστριας είναι εγκιβωτισμένη στην αφήγηση ενός άνδρα. (Αλεξόπουλος, & Στάμου, 2021:4-6). Ακόμη, διεξήχθη κριτική ανάλυση λόγου εκπαιδευτικών, η οποία έδειξε την απουσία «σημείωσης» του φύλου σε λέξεις με παραδοσιακά έμφυλο ρόλο, πράγμα το οποίο συνιστά γλωσσικό σεξισμό. (Αλεξόπουλος & Στάμου, 2021:6). Σημειώνεται μάλιστα

πιθανή αντιστοιχία στον τρόπο παρουσίασης των φύλων από τα σχολικά εγχειρίδια με την εκφορά λόγου για τα φύλα από τις/τους εκπαιδευτικούς, που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος αναπαράστασης φύλου στα βιβλία επηρεάζει τις απόψεις εκπαιδευτικών και μαθητών/μαθητριών. Κρίνεται σημαντική μια αλλαγή, με σκοπό τη θετική επίδραση στις πρακτικές των εκπαιδευτικών που θα περιλαμβάνει δραστηριότητες ευαισθητοποίησης στο σχολικό χώρο, επιμορφώσεις εκπαιδευτικών και διεύρυνση της οπτικής του φύλου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (Αλεξόπουλος, & Στάμου, 2021:7-8).

Όσον αφορά τις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού, στην έρευνα των Πλιόγκου, Κανταρτζή, & Τριανταφύλλου (2017:147-149), έγινε ανάλυση περιεχομένου των σχολικών βιβλίων και διαπιστώθηκε ότι σε πρωταγωνιστικούς ρόλους, επικρατέστερο είναι το αρσενικό γένος. Η επικράτηση της απεικόνισης του αρσενικού φύλου, παρατηρείται και στα βιβλία των Μαθηματικών και της Γεωγραφίας. Στα εγχειρίδια που αφορούν τις Φυσικές Επιστήμες, αν και γίνεται μια προσπάθεια για ίση απεικόνιση (αφού απεικονίζονται ένα αγόρι και ένα κορίτσι στα εγχειρίδια των ασκήσεων), διατηρούνται οι παραδοσιακοί ρόλοι. Το κορίτσι θα διαδραματίζει επικουρικό ρόλο, ενώ το αγόρι ασχολείται με τα πειράματα και εξάγει συμπεράσματα. Στις εικονικές αναπαραστάσεις για τις δραστηριότητες, βλέπουμε άνδρες να σηκώνουν βάρη, να οδηγούν και άλλες παρόμοιες ενεργητικές δραστηριότητες, ενώ οι γυναικείες φιγούρες όχι μόνο απουσιάζουν από ενεργητικούς ρόλους, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται να ανησυχούν για το παρουσιαστικό τους (:149). Τα διάσημα πρόσωπα που αναφέρονται, ανήκουν σχεδόν, αν όχι αποκλειστικά στο ανδρικό φύλο. Οι συντακτικές επιτροπές των σχολικών εγχειριδίων του Δημοτικού συνολικά, αναφέρεται ότι αποτελούνται κατά το ένα τρίτο από άνδρες, η φιλολογική επιμέλεια των εγχειριδίων ανατέθηκε αποκλειστικά σε γυναίκες και η υπουργική εποπτεία του έργου μόνο από άνδρες (:154). Από αυτή την έρευνα τα συμπεράσματα είναι εντυπωσιακά και δείχνουν μια στερεοτυπική κλίση των ανδρών σε θέσεις υψηλού κύρους και σε επιστημονικά αντικείμενα όπως αυτά των φυσικών επιστημών και των μαθηματικών. Αντιθέτως, οι γυναίκες αποφεύγουν την ενασχόληση με αυτές τις επιστήμες και διαδραματίζουν βοηθητικούς ή και παθητικούς ρόλους.

Στην έρευνα του Παπαδάκη (2023) μελετάται το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού στα σχολικά εγχειρίδια της Γλώσσας της Στ' Δημοτικού. Ο ερευνητής χρησιμοποίησε ως ερευνητική μέθοδο την ανάλυση περιεχομένου, ώστε να αποκαλυφθούν τάσεις σεξισμού, όπως η χρήση του αρσενικού γένους και για τα δύο φύλα και η ύπαρξη έμφυλων στερεοτύπων. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων έδειξε την ύπαρξη γλωσσικού σεξισμού και έμφυλων στερεοτύπων. Παρά ταύτα, παρατηρήθηκαν ανατρεπτικά στοιχεία, αν και σε μικρότερη κλίμακα. Συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι υπάρχει υπερπροσέγγιση των αρρενωπών χαρακτηριστικών και ρόλων, με τα θηλυκά να αναπαρίστανται κυρίως σε οικιακές εργασίες και τη φροντίδα της οικογένειας, ενώ τα αρρενωπά χαρακτηριστικά συνδέονται με τη δημόσια σφαίρα και ηγετικούς ρόλους. Οι παρατηρήσεις του Παπαδάκη φαίνεται ότι βρίσκονται σε συμφωνία με τις παραπάνω έρευνες, με τη διαφορά ότι τα γλωσσικά εγχειρίδια της ΣΤ' Δημοτικού φαίνεται να έχουν ψήγματα μη στερεοτυπικής χρήσης της γλώσσας. Φυσικά, κάποια σκόρπια στοιχεία μη σεξιστικού λόγου δεν συνιστούν ρήξη των έμφυλων στερεοτύπων και του γλωσσικού σεξισμού, όμως είναι μια αρχή προς την επιθυμητή κατεύθυνση.

Παρομοίως, στην έρευνα της Μαντζιάρη (2018), μελετήθηκαν τα εγχειρίδια γλώσσας της ΣΤ' Δημοτικού. Η διαφορά με την παραπάνω έρευνα του Παπαδάκη (2023), έγκειται στη μεθοδολογία. Η ερευνήτρια επέλεξε την ποσοτική ανάλυση περιεχομένου, σε αντίθεση με την παραπάνω που ήταν ποιοτική και συγκρίνει τα προγενέστερα εγχειρίδια της ΣΤ' με τα εν χρήσει σχολικά εγχειρίδια της ίδιας τάξης. Σκοπός της είναι να διεξάγει και να αναλύσει αντικειμενικά συχνότητες και ποσοστά, συγκρίνοντας το προγενέστερο σχολικό εγχειρίδιο και το εν χρήσει στις εξής κατηγορίες: Ενεργητική παρουσία ανδρών/γυναικών/, αγοριών/κοριτσιών, απλή αναφορά ανδρών/γυναικών/ και αγοριών/κοριτσιών και εμφανείς στερεοτυπικές αναφορές στο γυναικείο και ανδρικό φύλο. Η ποσοτική αυτή ανάλυση θα οδηγήσει στα ευρήματα που αναφέρονται παρακάτω. Παρατηρείται στο προγενέστερο αλλά και στο εν χρήσει εγχειρίδιο ότι υπερέχει η ενεργητική παρουσία των ανδρών, με την ενεργητική παρουσία των γυναικών να είναι σημαντικά χαμηλότερη. Όσον αφορά την απλή αναφορά των ανδρών, τα ευρήματα έδειξαν αύξηση στο εν χρήσει συγκριτικά με το προγενέστερο, ενώ ταυτόχρονα το ποσοστό των αναφορών σε γυναίκες ελαττώθηκε. Περιεκτικά, μπορεί να βγει το συμπέρασμα ότι στο εν χρήσει βιβλίο δεν αυξήθηκε η ενεργητική παρουσία των γυναικών, παρόλο που μειώθηκε

αυτή των ανδρών, ενώ ταυτόχρονα ελαττώθηκε και η απλή αναφορά των γυναικών. Παράλληλα, συγκρίνοντας τα ποσοστά μεταξύ αγοριών και κοριτσιών παρατηρείται υπεροχή των αγοριών τόσο στην ενεργητική παρουσία όσο και στην απλή αναφορά σε σχέση με αυτές των κοριτσιών. Εξίσου ενδιαφέρον εύρημα αποτελούν οι εμφανείς στερεοτυπικές αναφορές, καθώς στο εν χρήσει εγχειρίδιο ελαττώθηκαν για τους άνδρες και αυξήθηκαν για τις γυναίκες. Συνοπτικά, εξάγεται το συμπέρασμα ότι τα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια της ΣΤ΄ Τάξης, όχι μόνο δεν προέβησαν σε λιγότερο έστω στερεοτυπική αναπαράσταση των φύλων, αλλά φέρονται μάλιστα να είναι ελαφρώς πιο σεξιστικά σε βάρος των γυναικών.

Ακόμη, στα εγχειρίδια της Πληροφορικής του Λυκείου, η εικόνα είναι απογοητευτική. Η έρευνα του Παπαδάκη (2022), επιχειρεί να ανιχνεύσει τόσο τη χρήση της σεξιστικής γλώσσας, όσο και τις έμφυλες αναπαραστάσεις. Ακολουθώντας τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, διαπιστώθηκε ότι χρησιμοποιείται ο αρσενικός γραμματικός τύπος για τη δήλωση και των δύο φύλων, ενώ λέξεις όπως «άνθρωπος» και «παιδί», αν και φαινομενικά ουδέτερες προς το φύλο, τείνουν να χρησιμοποιούνται με λέξεις αρσενικού γένους. Επιπλέον, οι αναφορές στα επαγγέλματα είναι σχεδόν αποκλειστικά ανδρικές, με εξαίρεση το επάγγελμα της μοδίστρας, το οποίο συναντάται μόνο στο θηλυκό. Ακόμα και η γυναίκα εκπαιδευτικός της Πληροφορικής, αν και υαρκτή στην πραγματική ζωή, στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος απουσιάζει παντελώς (Παπαδάκης, 2022:196-198). Γενικότερα παρατηρείται η σεξιστική γλώσσα και οι στερεοτυπικές έμφυλες αναπαραστάσεις στα βιβλία Πληροφορικής και των τριών τάξεων, αλλά προκαλεί εντύπωση ότι στο παλαιότερο από αυτά, η γλώσσα και οι αναπαραστάσεις είναι λιγότερο σεξιστικές από ότι στα άλλα δύο καινούρια εγχειρίδια. (:200).

Ειδικότερα, στα σχολικά εγχειρίδια Πληροφορικής του ΕΠΑΛ (Μπερδούσης & Κορδάκη, 2016, σ. 161-162), μέσα από την αξιοποίηση ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων ανάλυσης περιεχομένου, φαίνεται η πλειοψηφία του ανδρικού πληθυσμού στη συγγραφή τους, ενώ η φιλολογική επιμέλειά τους έγινε αποκλειστικά από γυναίκες. Όλες οι προσωπικότητες της επιστήμης των Υπολογιστών αναφέρεται ότι είναι ανδρικού γένους. Σε επίπεδο γλωσσικών αναφορών, φαίνεται ότι πάλι τα πρωτεία έχει το αρσενικό γένος. Αρκετές αναφορές χρησιμοποιούν το ουδέτερο γένος, όμως υπάρχει ένας ενδοιασμός αν όντως προσφέρει ουδετερότητα η πρακτική

αυτή. Για παράδειγμα, χαρακτηρίζονται «ουδέτερες» οι λέξεις: άτομο, άνθρωπος και άλλες παρόμοιες.

Συνολικά, τα εγχώρια σχολικά εγχειρίδια διαπιστώνεται ότι είναι έμφυλα προκατειλημμένα και ως προς τη χρήση της γλώσσας, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο το πρόβλημα του γλωσσικού σεξισμού, αλλά και ως προς την αναπαράσταση των φύλων. Όσον αφορά το γλωσσικό σεξισμό, η γλωσσική πρακτική η οποία μεσουρανάει είναι η αποκλειστική ή και περιεκτική χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους. Σχετικά με την αναπαράσταση των φύλων, παραδοσιακά οι άνδρες αποτελούν πρωταγωνιστικά δρώντα υποκείμενα, δραστηριοποιούνται εκτός σπιτιού και ασχολούνται με φυσικές, μαθηματικές και τεχνολογικές επιστήμες. Στον αντίποδα, οι γυναίκες είναι σιωπηλοί χαρακτήρες, σπάνια πρωταγωνιστούν σε ιστορίες και αν το κάνουν, παρουσιάζουν παθητικά χαρακτηριστικά. Κυρίως διαδραματίζουν υποστηρικτικούς ρόλους, είναι περιορισμένες στο χώρο του σπιτιού και δεν φαίνεται να δραστηριοποιούνται επαγγελματικά με αντικείμενα που «ανήκουν» στο ανδρικό πεδίο δράσης. Ο ρόλος των γυναικών στη συγγραφή των βιβλίων σχετίζεται συνήθως με τη φιλολογική επιμέλεια. Εμπλέκονται μεν σε διαδικασίες συγγραφής, αλλά το πεδίο στο οποίο έχουν την αποκλειστική συμμετοχή είναι αυτό της φιλολογικής επιμέλειας.

Η παραπάνω ανασκόπηση της συναφούς βιβλιογραφίας, οδήγησε στην ανίχνευση ενός ερευνητικού κενού. Παρόλο που οι έρευνες στα γλωσσικά εγχειρίδια είναι οι αρκετές και σε σύγκριση με τα υπόλοιπα διδακτικά αντικείμενα είναι οι πιο συνήθεις, δεν υπάρχουν παρόμοιες που να εστιάζουν στα Ανθολόγια του Δημοτικού. Η επιλογή διεξαγωγής της εμπειρικής έρευνας σε Ανθολόγιο στην παρούσα εργασία, οφείλεται στην πληθώρα κειμένων που διαθέτει. Πεζά και ποιήματα περιγράφουν άτομα και καταστάσεις, καθιστώντας το Ανθολόγιο μια καλή επιλογή για ανάδειξη του τρόπου χρήσης της γλώσσας και του τρόπου αναπαράστασης των φύλων και των ρόλων τους. Ακολουθεί η έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Έρευνα

3.1 Ερευνητικό ερώτημα

Σκοπός της έρευνας είναι να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η γλώσσα για τις αναφορές στα φύλα. Το ερευνητικό ερώτημα επομένως, αφορά την ύπαρξη ή όχι του γλωσσικού σεξισμού στα κείμενα του *Ανθολογίου της Ε΄ & ΣΤ΄ Τάξης του Δημοτικού*. Ειδικότερα, θα διερευνηθεί η συχνότητα εμφάνισης των γυναικών ως συγγραφείς και πρωταγωνίστριες σε σχέση με τους άνδρες, ο ρόλος των γυναικών στην εξέλιξη της δράσης στα κείμενα αυτά, οι αναφορές στα επαγγέλματα για άνδρες και γυναίκες, οι αναφορές για οικογενειακούς ρόλους, οι αναφορές για εξωτερικά χαρακτηριστικά ανδρών και γυναικών και οι λεξικές σημασίες που αποδίδονται στα φύλα. Το ζήτημα των έμφυλων αναπαραστάσεων αν και στον σχεδιασμό της έρευνας δεν είχε μεγάλη έκταση, φάνηκε μέσα από την επεξεργασία των κειμένων του δείγματος ως ένα εξίσου σημαντικό με τον γλωσσικό σεξισμό.

3.2 Μεθοδολογία της έρευνας

Για την απάντηση στο ερώτημα προτιμήθηκε η χρήση της μεθόδου ανάλυσης περιεχομένου (content analysis). Η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να χρησιμοποιηθεί όχι μόνο για την ανάλυση προφορικού λόγου, αλλά και για διάφορα κειμενικά είδη (Clark, Foster, Bryman, & Sloan, 2021: 484). Η επιλογή για το τι θα καταμετρηθεί επηρεάζεται από το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα (Bryman, 2017:328).

Η ανάλυση περιεχομένου διακρίνεται σε ποσοτική και ποιοτική. Τα ποσοτικά δεδομένα είναι αριθμητικά δεδομένα και μπορούν να είναι κείμενα, αλλά και βίντεο, εικόνες, φωτογραφίες, ηχογραφήσεις, πολιτιστικά αντικείμενα και πολλά άλλα. Η ποσοτική ανάλυση περιεχομένου επικεντρώνεται στην καταγραφή και ανάλυση ποσοτικών δεδομένων που σχετίζονται με το περιεχόμενο ενός μέσου. Η καταγραφή, ανάλυση και στατιστική των εκάστοτε δεδομένων πραγματοποιείται με την χρήση αλγορίθμων και άλλων τεχνικών της υπολογιστικής γλώσσας. Η ποσοτική ανάλυση εφαρμόζεται στην κατανόηση και αξιολόγηση τάσεων και συχνοτήτων.

Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου είναι η συστηματική και μεθοδολογικά ελεγχόμενη επιστημονική ανάλυση κειμένων, εικόνων, ταινιών και άλλων περιεχομένων της επικοινωνίας. Αναλύονται όχι μόνο τα εμφανή αλλά και τα λανθάνοντα περιεχόμενα. Στο επίκεντρο της ποιοτικών αναλύσεων είναι οι

κατηγορίες με τις οποίες όλα το υλικό που σχετίζεται με το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα κωδικοποιούνται. Η ανάπτυξη των κατηγοριών μπορεί να είναι επαγωγική, απαγωγική ή επαγωγική- απαγωγική. Η ανάλυση είναι πρωτίστως ποιοτική, αλλά μπορεί επίσης να ενσωματώσει ποσοτικές-στατιστικές εκτιμήσεις. Η ποιοτική έρευνα εστιάζει στην κατανόηση του φαινομένου από μια πιο βαθιά και πολυδιάστατη προοπτική. Χρησιμοποιεί μη τυποποιημένες μεθόδους συλλογής δεδομένων όπως οι συνεντεύξεις, η παρατήρηση και η ανάλυση περιεχομένου, επιτρέποντας έτσι την πιο ευέλικτη προσέγγιση και την εμβάθυνση στην κατανόηση των φαινομένων. Η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου καθιστά δυνατή την εξέταση των μοτίβων, των θεμάτων και των συναισθημάτων που αναδύονται από τα δεδομένα, εστιάζοντας τόσο στις γενικές τάσεις όσο και στις μοναδικές εμπειρίες και πεποιθήσεις των ανθρώπων που συμμετέχουν στη μελέτη.

Εξαιτίας του διαχειρίσιμου όγκου των κειμένων προς επεξεργασία (10 κείμενα με συνολική έκταση 17 σελίδες) και του είδους της παρούσας μελέτης, η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου θεωρήθηκε η πλέον κατάλληλη μέθοδος, καθώς θα προσφέρει τη δυνατότητα για μεγαλύτερη εμβάθυνση στα δεδομένα.

Μια τυπική διαδικασία ανάλυσης περιεχομένου ακολουθεί τα παρακάτω στάδια. Αρχικά, εξετάζεται η θεωρία, παρουσιάζεται το σκεπτικό της έρευνας, επιλέγεται το υλικό που είναι σχετικό με το ερευνητικό ερώτημα και διατυπώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις. Κατόπιν, ακολουθεί η δημιουργία κατηγοριών (categories), ο ορισμός δηλαδή των μεταβλητών που θεωρούνται χρήσιμες για την ανάλυση. Η δημιουργία κατηγοριών αναφέρεται ως εννοιολόγηση (conceptualization), εννοώντας τις σημασιολογικές μεταβλητές που θα χρησιμοποιηθούν και τον τρόπο που αυτές θα οριστούν. Αυτό το βήμα διακατέχεται από ευελιξία, καθώς υπάρχουν πολλαπλοί τρόποι για την απόδοση νοημάτων. Έπειτα, σειρά έχει η διευθέτηση (operationalization) αυτών των μεταβλητών ως μονάδων καταγραφής, δηλαδή ως κωδικών (units) για τη συλλογή δεδομένων. Σε αυτό το σημείο πρέπει να δοθεί προσοχή ώστε οι κατηγορίες να είναι εξαντλητικές και αμοιβαία αποκλειόμενες. Με βάση αυτούς τους κώδικες θα προκύψει στο επόμενο στάδιο το διάγραμμα κωδικοποίησης και ο οδηγός κωδικοποίησης, που περιλαμβάνει όλες τις πιθανές τιμές του κάθε κωδικού. Επόμενο βήμα είναι η δειγματοληψία, η συλλογή δηλαδή των δεδομένων με τη βοήθεια του εργαλείου και η κωδικοποίηση, δηλαδή η τοποθέτηση των πληροφοριών στο εργαλείο. Η κωδικοποίηση μπορεί να

γίνει με δύο τρόπους, τον χειροκίνητο και τον υποβοηθούμενο από ηλεκτρονικό υπολογιστή (Computer Aided Content Analysis). Ακολουθώντας, διενεργείται πιλοτική εφαρμογή του εργαλείου, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες αναπροσαρμογές στις κατηγορίες (προσθήκες, αφαιρέσεις, διαιρέσεις κατηγοριών). Μετά την πιλοτική εφαρμογή, πραγματοποιείται η κωδικοποίηση στο σύνολο του δείγματος. Τέλος, ακολουθεί ο έλεγχος αξιοπιστίας, που προτείνει τη πραγματοποίηση της έρευνας από δυο τουλάχιστον ερευνητές/ερευνήτριες και η αποτύπωση αποτελεσμάτων σε πίνακες (Neuendorf, 2017: 69).

Παραπάνω αναφέρθηκε η διαδικασία της κωδικοποίησης, του ορισμού δηλαδή των μεταβλητών/κωδίκων για ανάλυση του δείγματος. Οι κώδικες, μπορούν να είναι λέξεις, πρόσωπα ιδιαίτερης σημασίας, θέματα τα οποία προκύπτουν μέσω της κατηγοριοποίησης φαινομένων από τον/την ερευνητή/ερευνήτρια και προδιαθέσεις (Bryman, 2017: 328-332; Kuckartz, & Rädiker, 2023: 89), οι οποίες θα αποτελέσουν τα σημεία αναφοράς για την κωδικοποίηση του υλικού. Οι μονάδες αυτές συνιστούν τις ομαδοποιημένες σημασιολογικά κατηγορίες μετά την πιλοτική ανάλυση σε μέρος του υλικού για τη δημιουργία των κατηγοριών αυτών. Ο προσδιορισμός των κατηγοριών ως μεταβλητών και των υποκατηγοριών ως τιμών, χρειάζεται να διέπεται από αντικειμενικότητα, εξαντλητικότητα, καταλληλότητα και αμοιβαίο αποκλεισμό.

Η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί χρήσιμη μέθοδο για μια κατά το δυνατό αντικειμενική και συστηματική περιγραφή του υλικού προς μελέτη (Bryman, 2017: 323), ενώ παρέχει ευελιξία ως προς τον τύπο των κειμενικών ειδών που μπορεί να αναλύσει (Bryman, 2017: 339). Ωστόσο, υπάρχουν επιφυλάξεις. Η ανάλυση των δεδομένων στην παρούσα έρευνα θα γίνει με ποιοτικό τρόπο πράγμα που αυξάνει την υποκειμενικότητα και δυσκολεύει την επαναληψιμότητα της. Επιπλέον, παρουσιάζονται προβλήματα στη γενίκευση των αποτελεσμάτων και στη διαφάνεια της ερευνητικής διαδικασίας (Bryman, 2017:433-434). Ακόμη, η ποιότητα της ανάλυσης εξαρτάται άμεσα από το υλικό προς επεξεργασία (αντιπροσωπευτικό, αξιόπιστο, αυθεντικό). Αν και θεωρείται αντικειμενική μέθοδος είναι αναπόφευκτη η προσωπική ερμηνεία της ερευνήτριας/του ερευνητή κατά τη διάρκεια της κωδικοποίησης. Επίσης, όταν επιχειρείται η απόδοση υπόρρητων μηνυμάτων, αυξάνονται οι πιθανότητες για λανθασμένες εκτιμήσεις. Ένα μειονέκτημα επίσης είναι ότι η ανάλυση περιεχομένου δεν ενδείκνυται για ανίχνευση αιτιακών σχέσεων.

Δείγμα της παρούσας έρευνας θα αποτελέσουν δέκα επιλεγμένα κείμενα του *Ανθολογίου της Ε' & ΣΤ' Τάξης του Δημοτικού*, εκ των οποίων πέντε θα είναι πεζά και πέντε θα είναι ποιήματα. Η επιλογή των κειμένων θα είναι τυχαία και θα αναλυθούν με τη μέθοδο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Τα κείμενα από μετάφραση/απόδοση αποκλείονται από το δείγμα, καθώς περιπλέκουν την ανάλυση του γλωσσικού σεξισμού. Δηλαδή δεν καθίσταται σαφές αν ο γλωσσικός σεξισμός εντοπίζεται στο αρχικό κείμενο ή αποτελεί επιλογή των μεταφραστών/μεταφραστριών.

Οι κώδικες και οι κατηγορίες για την ανάλυση που θα ακολουθήσει προέκυψαν από την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, και πιο συγκεκριμένα από τον «Οδηγό Χρήσης μη Σεξιστικής Γλώσσας», αλλά και από την μελέτη των κειμένων που αποτελούν το δείγμα της έρευνας. Ειδικότερα, για τον εντοπισμό γλωσσικών φαινομένων σεξισμού θα μετρηθούν και θα αναλυθούν οι εξής κατηγορίες: το φύλο των συγγραφέων, άνδρες και γυναίκες σε πρωταγωνιστικούς και υποστηρικτικούς ρόλους στα κείμενα που επιλέχθηκαν, η συμβολή των φύλων στην πλοκή (ενεργητικοί ή παθητικοί ρόλοι), οι οικογενειακοί ρόλοι των φύλων, επαγγελματική ζωή των φύλων (επαγγελματικά ουσιαστικά) και εκφράσεις όπως: α) αναφορές σε εξωτερικά χαρακτηριστικά, β) χρήση σχημάτων λόγου (ρημάτων, επιθέτων, μετοχών) με στερεοτυπικό τρόπο, γ) χρήση υποκοριστικών, δ) χρήση ουδέτερων προς το φύλο λέξεων (άνθρωπος, παιδί) και ε) λεξικές σημασίες. Οι λεξικές σημασίες περιλαμβάνουν υποκατηγορίες όπως επιθετικούς προσδιορισμούς για τα φύλα, ρήματα (δηλαδή τι είδους ρήματα συνοδεύουν συχνότερα κάθε φύλο: ενεργητικά, παθητικά και λοιπά) και μετοχές (δηλαδή τι σημασιολογικό περιεχόμενο έχουν οι μετοχές ανάλογα στο φύλο που απευθύνονται).

Για την επιλογή του δείγματος προτιμήθηκε η στρωματοποιημένη δειγματοληψία, όπου το ένα στρώμα του δείγματος είναι τα πεζά κείμενα του *Ανθολογίου* και το άλλο στρώμα τα ποιήματα. Τα στρώματα αυτά είναι αμοιβαία αποκλειόμενα και η επιλογή των κειμένων μέσα σε κάθε στρώμα έγινε τυχαία. Από την διαδικασία που περιγράφηκε, προέκυψαν οι εξής τίτλοι:

Πεζά

Ελένη Χωρεάνθη, Η Ασπρούδα

Ιωάννης Μ. Παναγιωτόπουλος, Η πολιτεία της λίμνης

Χάρης Σακελλαρίου, Η Ευρώπη και ο ταύρος

Μαρία Λαμπαδαρίδου-Πόθου, [Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα]

Παντελής Καλιότσος, Ένα σακί μαλλιά

Ποιήματα

Γιάννης Ρίτσος, [Τραγουδάκια του Φωτούλη]

Ανδρέας Εμπειρικός, Ο κορδαλλός

Αλέξανδρος Πάλλης, Πώς ήθελα

Νίκος Γκάτσος, Μπαρμπαγιάννη Μακρυγιάννη

Ιωάννης Πολέμης, [Μπροστά στις Καρυάτιδες]

Επόμενο βήμα αποτελεί η δημιουργία διαγράμματος κωδικοποίησης και ακολούθως ενός εγχειριδίου κωδικοποίησης (Bryman, 2017). Το διάγραμμα κωδικοποίησης περιλαμβάνει τα δεδομένα για κάθε κωδικοποιημένο στοιχείο και το εγχειρίδιο περιλαμβάνει τις πιθανές διαστάσεις των κατηγοριών που έχουν διαμορφωθεί και τους επί μέρους κωδικούς κάθε κατηγορίας και αποτελεί το εργαλείο με το οποίο θα αναλυθεί και θα ερμηνευτεί το δείγμα. Μονάδα ανάλυσης σε αυτή την έρευνα αποτελούν λέξεις και φράσεις. Αμέσως μετά ακολούθησε η πιλοτική έρευνα σε ένα από τα κείμενα του δείγματος, μέσα από την οποία προέκυψαν αλλαγές στην κωδικοποίηση και διαμορφώθηκε ως εξής:

Διάγραμμα κωδικοποίησης:

Αριθμός περίπτωσης	
Φύλο συγγραφέα	
Φύλο στον τίτλο	
Φύλο πρωταγωνιστή/-τριας	
Φύλο δευτεραγωνιστή/-τριας	
Φύλο παρασκηνιακών χαρακτήρων	
Ουδέτεροι χαρακτήρες ως προς το φύλο	
Λεξικές σημασίες	
<i>Ονοματικές φράσεις που αναφέρονται σε θηλυκότητες</i>	
- οικογενειακοί ρόλοι	
- επαγγελματικοί ρόλοι	
- μικρό όνομα	
- χαϊδευτικό	
- ονοματεπώνυμο	
<i>Ονοματικές φράσεις που αναφέρονται σε αρρενωπότητες</i>	
- οικογενειακοί ρόλοι	
- επαγγελματικοί ρόλοι	
- μικρό όνομα	
- χαϊδευτικό	
- ονοματεπώνυμο	
<i>Επιθετικοί προσδιορισμοί που αναφέρονται σε θηλυκότητες</i>	
- σωματικά χαρακτηριστικά	
- ηλικιακά χαρακτηριστικά	
- αρνητικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά	
- θετικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά	

- υποκοριστικά	
- στερεοτυπικά γνωρίσματα	
<i>Επιθετικοί προσδιορισμοί που αναφέρονται σε αρρενωπότητες</i>	
- σωματικά χαρακτηριστικά	
- ηλικιακά χαρακτηριστικά	
- αρνητικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά	
- θετικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά	
- υποκοριστικά	
- στερεοτυπικά γνωρίσματα	
<i>Ρήματα που αναφέρονται σε θηλυκότητες</i>	
- υλικές διαδικασίες (δράση)	
- νοητικές διαδικασίες (γνώση, συναίσθημα, αντίληψη)	
- λεκτικές διαδικασίες	
- διαδικασίες παθητικού ρόλου/αντίδρασης	
<i>Ρήματα που αναφέρονται σε αρρενωπότητες</i>	
- υλικές διαδικασίες (δράση)	
- νοητικές διαδικασίες (γνώση, συναίσθημα, αντίληψη)	
- λεκτικές διαδικασίες	
- διαδικασίες παθητικού ρόλου/αντίδρασης	

Εγχειρίδιο κωδικοποίησης:

1. Φύλο συγγραφέα

Άνδρας

Γυναίκα

2. Φύλο στον τίτλο

Άνδρας

Γυναίκα

3. Φύλο πρωταγωνιστή/-τριας

Άνδρας

Γυναίκα

4. Φύλο δευτεραγωνιστή/-τριας

Άνδρας

Γυναίκα

5. Φύλο παρασκηνιακών χαρακτήρων

Άνδρας

Γυναίκα

6. Ουδέτεροι προς το φύλο χαρακτήρες

Άνθρωπος

Παιδί

7. Λεξικές σημασίες

7.1. Ονοματικές φράσεις που απευθύνονται σε γυναίκες

Αναφορές που προσδιορίζουν:

- οικογενειακούς ρόλους
- επαγγελματικούς ρόλους
- μικρό όνομα
- χαϊδευτικό
- ονοματεπώνυμο

7.2. Ονοματικές φράσεις που απευθύνονται σε άνδρες

Αναφορές που προσδιορίζουν:

- οικογενειακούς ρόλους
- επαγγελματικούς ρόλους
- μικρό όνομα

- χαϊδευτικό
- ονοματεπώνυμο

7.3. Επιθετικοί προσδιορισμοί που απευθύνονται σε γυναίκες

Αναφορές που περιγράφουν:

- Σωματικά χαρακτηριστικά
- Ηλικιακά χαρακτηριστικά
- Αρνητικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά
- Θετικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά
- Υποκοριστικά
- Στερεοτυπικά γνωρίσματα

7.4. Επιθετικοί προσδιορισμοί που απευθύνονται σε άνδρες

Αναφορές που περιγράφουν:

- Σωματικά χαρακτηριστικά
- Ηλικιακά χαρακτηριστικά
- Αρνητικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά
- Θετικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά
- Υποκοριστικά
- Στερεοτυπικά γνωρίσματα

7.5. Ρήματα που απευθύνονται σε θηλυκότητες

Αναφορές που περιγράφουν:

- Υλικές διαδικασίες (δράση)
- Νοητικές διαδικασίες (γνώση, συναίσθημα, αντίληψη)
- Λεκτικές διαδικασίες
- Διαδικασίες παθητικού ρόλου/αντίδρασης

7.6. Ρήματα που απευθύνονται σε αρρενωπότητες

Αναφορές που περιγράφουν:

- Υλικές διαδικασίες (δράση)
- Νοητικές διαδικασίες (γνώση, συναίσθημα, αντίληψη)
- Λεκτικές διαδικασίες
- Διαδικασίες παθητικού ρόλου/αντίδρασης

Αφού ολοκληρώθηκε η πιλοτική εφαρμογή, εφαρμόστηκε το ερευνητικό εργαλείο σε ολόκληρο το δείγμα, με τον τρόπο που υποδεικνύουν τα παραπάνω σχεδιαγράμματα. Τα αποτελέσματα αναλύθηκαν και ερμηνεύτηκαν με βάση το βιβλίο μεθοδολογίας ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου των Kuckartz και Rädiker (2023).

Πριν την ανάλυση, η ερευνήτρια/ο ερευνητής χρειάζεται να κατανοήσει τα ποιοτικά δεδομένα με άξονα την ανάλυση δεδομένων των Κοινωνικών Επιστημών. Για το σκοπό αυτό, συστήνεται η ερμηνευτική προσέγγιση η οποία περιλαμβάνει πέντε κανόνες: α) συνειδητοποίηση των προσωπικών απόψεων και των υποθέσεων της ερευνήτριας/του ερευνητή σχετικά με το ερευνητικό ερώτημα, β) επεξεργασία του κάθε κειμένου ως ολότητα, γ) διερώτηση για την ύπαρξη ή όχι γλωσσικών και πολιτισμικών πρακτικών με τις οποίες δεν είναι εξοικειωμένη η ερευνήτρια/ο ερευνητής, δ) έμφαση στα θέματα που αναδύονται από την πρώτη ανάγνωση των κειμένων και ε) διαφοροποίηση μεταξύ των εννοιών της εφαρμογής (δηλαδή την αναγνώριση των κατηγοριών και των κωδίκων) και της ανακάλυψης (την ανάδυση σημαντικών ή/και απρόσμενων πληροφοριών μέσα από τα κείμενα (Kuckartz & Rädiker, 2023:12). Έπειτα, ακολουθεί η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, όπως περιγράφεται στο προαναφερθέν βιβλίο μεθοδολογίας. Διακρίνονται τρεις τύποι ποιοτικής ανάλυση περιεχομένου. Η δομική (structuring), στην οποία οι κατηγορίες προκύπτουν είτε παραγωγικά είτε επαγωγικά και αποτελεί συνηθέστερη μέθοδο ανάλυσης, την αξιολογική (evaluative), οποία προχωρά σε σχηματισμό αξιολογικών κατηγοριών και τέλος η ανάλυση περιεχομένου που οδηγεί σε ανάπτυξη τυπολογίας. Στην προκειμένη, προτιμήθηκε η δομική ανάλυση περιεχομένου (Kuckartz & Rädiker, 2023:80). Από τις επιλογές που προσφέρονται για τρόπους ανάλυσης, επιλέχθηκαν η ανάλυση ανά κατηγορία, η σύγκριση μεταξύ ομαδοποιημένων περιπτώσεων (ποιήματα σε σύγκριση με τα πεζά) και η απεικόνιση σε γραφήματα.

3.3. Πιθανοί περιορισμοί

Όπως κάθε έρευνα, έτσι και η παρούσα έχει περιορισμούς. Ένας περιορισμός αφορά τη μέθοδο ανάλυσης που αξιοποιήθηκε. Τα αποτελέσματα της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω, δεν είναι εύκολα γενικεύσιμα και επαναλήψιμα. Ακόμη, το μέγεθος του δείγματος για ανάλυση ήταν περιορισμένο, επομένως, αν και τεκμαίρονται κάποια συμπεράσματα που συμφωνούν με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, αυτά δεν μπορούν να γενικευτούν. Επιπλέον, σε αυτή τη μέθοδο ανάλυσης, συνιστάται κωδικοποίηση του δείγματος από παραπάνω από έναν ερευνητή/μια ερευνήτρια, ώστε να εξασφαλιστεί η εσωτερική αξιοπιστία των μετρήσεων. Εν προκειμένω, αυτή η δυνατότητα υπήρχε σε επίπεδο συμβουλευτικής της έρευνας.

3.4 Αποτελέσματα

3.4.1 Ανάλυση ανά κατηγορία

α) φύλο συγγραφέα

Στην πλειοψηφία των κειμένων του δείγματος, οι συγγραφείς είναι άνδρες, αφού από τα δέκα κείμενα μόλις τα δύο είναι γυναικών συγγραφέων. Εξαιτίας του περιορισμένου αριθμού του δείγματος ακολουθήθηκε ανάλυση του συνόλου των περιεχομένων του Ανθολογίου.

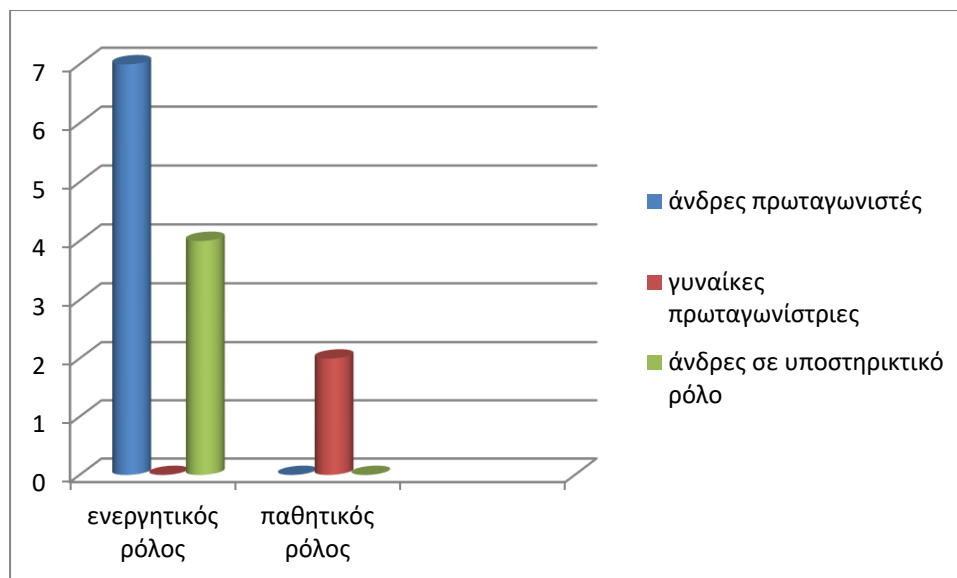
Το Ανθολόγιο της Ε΄ & ΣΤ΄ Δημοτικού απαρτίζεται από ενενήντα τρία (93) κείμενα, από τα οποία τα οκτώ (8) είναι λογοτεχνικά ενεργήματα της λαϊκής παράδοσης, επομένως δεν έχουν συγγραφέα. Από τα ογδόντα πέντε (85) κείμενα που υπολείπονται, τα εξήντα επτά (67) είναι ανδρών συγγραφέων και τα δεκαοκτώ (18) γυναικών συγγραφέων. Συνοπτικά, στο δείγμα οι γυναίκες απαρτίζουν το ένα πέμπτο των συγγραφέων, ενώ στο σύνολο του πληθυσμού των περιεχομένων αποτελούν το ένα τέταρτο. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις παρατηρείται η υποεκπροσώπηση του γυναικείου φύλου.

Γράφημα 3.1

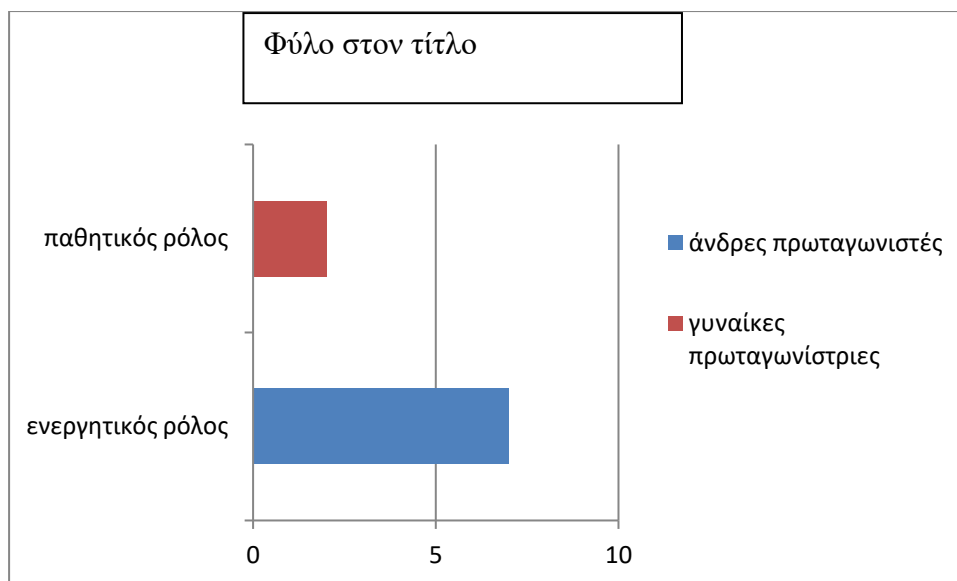
β) φύλο στον τίτλο

Το συχνότερο σε εμφάνιση φύλο στους τίτλους των κειμένων του δείγματος είναι το αρσενικό (τρεις αναφορές στο θηλυκό έναντι πέντε στο αρσενικό).

Γράφημα 3.2

Συγκεκριμένα, στην «Ασπρούδα» (πεζό), αλλά και στο «Μπροστά στις Καρυάτιδες» (ποιήμα), αναφέρεται στον τίτλο το θηλυκό γένος για χαρακτήρες των κειμένων, οι οποίοι ωστόσο δεν είναι ανθρωπίνου. Οι λόγοι που αναλύονται και στην παρούσα εργασία ως θηλυκοί χαρακτήρες αναφέρονται παρακάτω. Επίσης δεν διαδραματίζουν πρωταγωνιστικούς ρόλους, παρόλο που αναφέρονται στον τίτλο. Ακόμα μία περίπτωση αναφοράς στο θηλυκό στον τίτλο, αποτελεί το πεζό: «Η Ευρώπη και ο ταύρος». Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ευρώπη, συνιστά παθητικό χαρακτήρα που έρχεται αντιμέτωπη με τις βουλές του Δία μεταμφιεσμένου σε «ταύρο», ο οποίος προχωρά σε ενέργειες που επηρεάζουν την Ευρώπη χωρίς η ίδια να έχει εκφράσει οποιαδήποτε αποδοχή. Εξαιτίας της προσωποποίησης του ταύρου, θεωρείται ότι υπάρχει και παρουσία του αρσενικού γραμματικού γένους στον τίτλο. Η περίπτωση του ποιήματος «Μπαρμπαγιάννη Μακρυγιάννη» έχει τόσο στον τίτλο όσο και ως πρωταγωνιστή ανδρικό πρόσωπο και μάλιστα διάσημο, όπως και στο πεζό «Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα». Άλλα δύο ποιήματα με αρσενικό γραμματικό τύπο στον τίτλο αλλά και ως πρωταγωνιστικό πρόσωπο είναι το ποίημα «Τραγουδάκια του Φωτούλη» και «Ο Κορυδαλλός».

Γράφημα 3.3

γ) πρωταγωνιστικοί και υποστηρικτικοί χαρακτήρες

Ανάμεσα στα δέκα κείμενα του δείγματος, πρωταγωνιστικό ρόλο σε όλα εκτός από δύο, κατέχουν άνδρες. Για τους παρασκηνιακούς χαρακτήρες, περισσότερες είναι οι γυναίκες (πέντε αναφορές) από τους άνδρες (τρεις αναφορές) και σε μερικές περιπτώσεις εμφανίζονται και τα δύο φύλα στα κείμενα.

Αναλυτικότερα, στο πεζό «Η Ασπρούδα», υπάρχει μια εκτεταμένη αφήγηση για τον ομώνυμο πρωταγωνιστικό χαρακτήρα, που όμως δεν είναι ανθρώπινος. Η Ασπρούδα είναι ένα αιωνόβιο δέντρο και η πλοκή στηρίζεται στα γεγονότα που εκτυλίσσονται στο χώρο που βρίσκεται. Για αυτό, το λόγο δεν διαδραματίζει ενεργητικό ρόλο. Υποστηρικτικό ρόλο εκτελεί ο άνθρωπος ο οποίος φροντίζει αυτό το δέντρο και μυθικά πλάσματα θηλυκού γένους «νεραίδες» και «ξωθιές», που επίσης παρά τον δευτερεύοντα ρόλο τους είναι χαρακτήρες που δρουν ενεργητικά. Η περίπτωση της «Ασπρούδας» εξετάζεται ως ένας θηλυκός χαρακτήρας, παρά τη μη ανθρώπινη υπόστασή της, επειδή κρίνεται σκόπιμο να εξεταστούν τα χαρακτηριστικά του κειμένου και οι λόγοι που οδήγησαν στην απόδοση θηλυκού γένους σε αυτόν τον χαρακτήρα από τον συγγραφέα. Συγκεκριμένα, από την ανάγνωση του κειμένου προκύπτει ότι ο χαρακτήρας της «Ασπρούδας» είναι παθητικός, δεν ενεργεί, δεν συνδιαλέγεται και δεν έχει ενεργό ρόλο στην πλοκή. Ενδιαφέρον επίσης έχει το γεγονός ότι είναι καρποφόρο φυτό, το οποίο προσφέρει τροφή και προστασία από τον ήλιο. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά δικαιολογούν την στερεοτυπική αναπαράσταση

αυτού του χαρακτήρα ως γυναικείου, ιδιαίτερα αν συνδεθεί με το θεωρητικό πλαίσιο στο υποκεφάλαιο «Γλώσσα και σκέψη», όπου αναφέρεται η σκόπιμη απόδοση γραμματικού γένους σύμφωνα με τις έμφυλες προκαταλήψεις (Phillips & Boroditsky, 2003:929).

Στο κείμενο «Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα», πρωταγωνιστικό και υποστηρικτικό ρόλο έχουν άνδρες. Αυτό πιστοποιείται από την άμεση σχέση τους με την εκτύλιξη της δράσης και την πληθώρα ρημάτων που φανερώνουν ενέργεια, γεγονός που τους καθιστά ταυτόχρονα και ενεργητικούς χαρακτήρες. Υποστηρικτικός ρόλος στο κείμενο αποδίδεται και σε γυναίκα, η οποία είναι παθητικός χαρακτήρας, καθώς δεν συμβάλλει στην πλοκή και τη συνοδεύουν ελάχιστα ρήματα που να δηλώνουν ενέργεια. Ο ρόλος της μέσα στο κείμενο είναι της στοργικής συζύγου και της καλής οικοδέσποινας και η ύπαρξή της στο κείμενο δικαιολογείται μέσω του ετεροπροσδιορισμού της ως συζύγου του άνδρα της.

Στο κείμενο «Η Ευρώπη και ο ταύρος», πρωταγωνίστρια είναι η Ευρώπη και υποστηρικτικός χαρακτήρας ο Δίας, με τη μορφή ταύρου. Παρόλο που η αφήγηση στηρίζεται στον χαρακτήρα της Ευρώπης, η ίδια δεν φαίνεται να ορίζει την πλοκή, αλλά παρασύρεται από αυτή. Η δράση της περιορίζεται στο μάζεμα λουλουδιών και στη συνδιαλλαγή με τις φίλες της και παρουσιάζεται ως ένα όμορφο κορίτσι το οποίο είναι σε ηλικία γάμου, αναπαράγοντας στερεότυπα για την ηλικία και την ομορφιά. Ενεργητικό ρόλο έχει ο Δίας σε αυτή την περίπτωση, διότι τα ρήματα που αναφέρονται σε αυτόν περιγράφουν υλικές διαδικασίες και δράση. Στο τέλος ο Δίας απαγάγει την Ευρώπη, η οποία στο τέλος γίνεται μητέρα, γεγονός που εγείρει ζητήματα συναίνεσης και εκμετάλλευσης των γυναικών.

Στο κείμενο «Ένα σακί μαλλιά», υπάρχει πληθώρα χαρακτήρων. Πρωταγωνιστικούς ρόλους έχουν τα παιδιά της ιστορίας, τα οποία είναι όλα αγόρια, ενώ τα κορίτσια που φοιτούν στο σχολείο αυτού του ιστορικόκοσμου βρίσκονται στην αφάνεια. Βασικό υποστηρικτικό ρόλο έχει ο δάσκαλός τους και μικρότερους υποστηρικτικούς ρόλους έχουν η μητέρα ενός παιδιού και μια δασκάλα, οι οποίες παρουσιάζουν ταυτόχρονα ενεργητικό και παθητικό ρόλο. Δεν εντοπίζεται ανδρικός ρόλος που να χαρακτηρίζεται από παθητικότητα, όμως οι γυναικείοι χαρακτήρες διακατέχονται από ενεργητικά και παθητικά χαρακτηριστικά (συνδιαλέγονται με τους πρωταγωνιστές, συγκινούνται). Η πλειοψηφία των αναφορών για τους γυναικείους

χαρακτήρες αφορά συναισθηματικές διαδικασίες. Ενδιαφέρον έχουν οι αναφορές που παρουσιάζουν τις γυναίκες ως ευσυγκίνητες, όπως για παράδειγμα: «είδε αμέσως τα γουρλωμένα μάτια της ν' αλλάζουν έκφραση και να βουρκώνουν», «Πολλά μάτια του γυναικείου πληθυσμού θα δακρύνουν», «...θα γελούσε αν δεν ήταν έτοιμη να κλάψει. Η Τζού, όμως, που τα είδε όλα απ' την αυλόπορτα, έκλαψε».

Στο τελευταίο πεζό «Η πολιτεία της λίμνης» κυριαρχεί η αφήγηση του συγγραφέα η οποία εστιάζει στην περιγραφή τοπίων και ασχολιών καθημερινών ανθρώπων. Σημειώνεται απουσία πρωταγωνιστικών και υποστηρικτικών ρόλων καθώς και στοιχείων πλοκής. Οι ανθρώπινοι χαρακτήρες στους οποίους γίνεται αναφορά είναι κυρίως άνδρες. Ακόμα και στις περιπτώσεις που δεν είναι σαφές το φύλο τους, χρησιμοποιούνται αρσενικοί γραμματικοί τύποι (οι συγχωριανοί, οι άνθρωποι, ο κόσμος, ο αναγνώστης, οι στρατοκόποι), πρόκειται δηλαδή για περιεκτική χρήση του αρσενικού γραμματικού γένους. Ο μοναδικός θηλυκός ανθρώπινος χαρακτήρας που αναφέρεται σε αυτό το κείμενο είναι η Παναγία, η οποία παρουσιάζεται ως σύμβολο προστασίας. Σε αυτή την περίπτωση η γυναίκα αποκτά ρόλο προστάτιδος, ο οποίος όμως έχει θρησκευτικό περίβλημα. Συνήθως, στερεοτυπικά προστατευτικό ρόλο είθισται να διαδραματίζουν ανδρικές φιγούρες.

Όσον αφορά τα ποιήματα του δείγματος, στην περίπτωση του ποιήματος «Ο Κορυδαλλός», ο μοναδικός χαρακτήρας που εντοπίζεται είναι ο γιός του αφηγητή, ενεργητικός πρωταγωνιστής, τον οποίο συνοδεύει ένα ρήμα ομιλίας. Αναπαρίσταται η σχέση πατέρα-γιου και απουσιάζει ο μητρικός ρόλος.

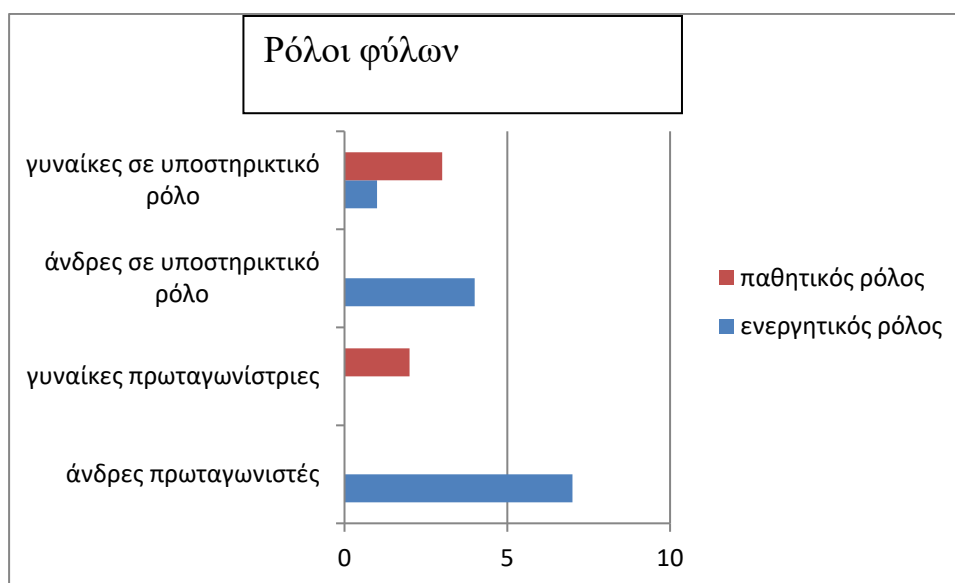
Στο ποίημα «Μπροστά στις Καρυάτιδες», ενεργητικό ρόλο έχει ο ποιητής-αφηγητής, ο οποίος απολαμβάνει τη θέαση των Καρυάτιδων και η δράση του περιγράφεται με ρήματα νοητικών και λεκτικών διεργασιών. Οι Καρυάτιδες δεν συνιστούν ανθρώπινους χαρακτήρες, είναι θηλυκότητες οι οποίες αποτελούν αντικείμενο παρατήρησης του πρωταγωνιστή. Τις συνοδεύουν κάποια ρήματα δράσης, διότι ο ποιητής τις φαντάζεται να ενεργούν. Με αυτό το σκεπτικό τοποθετούνται στην υποκατηγορία των υποστηρικτικών γυναικείων ρόλων.

Στο ποίημα «Τραγουδάκια του Φωτούλη», απουσιάζουν οι υποστηρικτικοί ρόλοι (ανδρικοί-γυναικείοι) και υπάρχει μόνο ο ομώνυμος ενεργητικός πρωταγωνιστής, που συνδιαλέγεται με στοιχεία της φύσης, φυτά και ζώα τα οποία προσωποποιούνται.

Ομοίως, στο ποίημα «Μπαρμπαγιάννη Μακρυγιάννη», εντοπίζεται μόνο ένας ανδρικός ρόλος που είναι πρωταγωνιστικός και ενεργητικός, αφού εξυμνούνται τα ανδραγαθήματά του από τον ποιητή.

Το ποίημα «Πώς ήθελα», είναι εξ ολοκλήρου γραμμένο σε α' ενικό πρόσωπο, κάνοντας τον αφηγητή κύριο πρόσωπο, επομένως ο πρωταγωνιστής, όπως και ο ποιητής είναι άνδρες. Στο σύνολο του ποιήματος εκφράζονται επιθυμίες μέσα από διάφορα ρήματα που δηλώνουν ενέργεια. Πέρα από αυτή τη διάσταση δεν υπάρχουν στοιχεία πλοκής.

Συνολικά, στις περιπτώσεις που πρωταγωνιστεί γυναικείος χαρακτήρας έχει παθητικό, ουδέτερο ρόλο και δεν συνδράμει στην πλοκή, ενώ όταν βρίσκεται παρασκηνιακά, φαίνεται να κατέχει περισσότερο ενεργητικούς ρόλους. Οι ανδρικοί χαρακτήρες από την άλλη, έχουν μερίδιο στη δράση είτε βρίσκονται σε κύριους είτε σε δευτερεύοντες ρόλους και συνολικά δεν σκιαγραφούνται ως παθητικοί.

Γράφημα 3.4

Συνολικά, στις περιπτώσεις που πρωταγωνιστεί γυναικείος χαρακτήρας έχει παθητικό, ουδέτερο ρόλο και δεν συνδράμει στην πλοκή, ενώ όταν βρίσκεται παρασκηνιακά, φαίνεται να κατέχει περισσότερο ενεργητικούς ρόλους. Εντοπίζεται μία περίπτωση ενεργητικού, παρασκηνιακού γυναικείου χαρακτήρα, στο κείμενο «Ένα σακί μαλλιά», χωρίς να λείπει και η αναπαράστασή τους ως παθητικοί χαρακτήρες. Οι υπόλοιποι γυναικείοι χαρακτήρες, πρωταγωνιστικοί ή παρασκηνιακοί είναι παθητικοί. Οι ανδρικοί χαρακτήρες από την άλλη, έχουν μερίδιο στη δράση είτε

βρίσκονται σε κύριους είτε σε δευτερεύοντες ρόλους και συνολικά δεν σκιαγραφούνται ως παθητικοί. Χρειάζεται να σημειωθεί ότι από τους δευτερεύοντες ρόλους των κειμένων, λήφθηκαν υπόψη οι πιο σημαντικοί, που σχετίζονται με την εκτύλιξη της δράσης, στα κείμενα όπου υπάρχει πλοκή (για παράδειγμα, δεν συμπεριλαμβάνονται οι γονείς της Ευρώπης, Αγήνορας και Τηλεφάεσσα, καθώς εκτός από την ονομαστική αναφορά τους, δεν προσφέρουν κάτι άλλο).

γ) λεξικές σημασίες

Στην κατηγορία των λεξικών σημασιών, περιλαμβάνονται οι υποκατηγορίες: ονοματικοί προσδιορισμοί (οικογενειακοί, επαγγελματικοί ρόλοι, όνομα, χαϊδευτικό), επιθετικοί προσδιορισμοί (εξωτερικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά, θετικοί και αρνητικοί χαρακτηρισμοί, υποκοριστικά και στερεοτυπικοί χαρακτηρισμοί) και ρήματα που αναφέρονται στους χαρακτήρες ανάλογα με το φύλο τους (δηλώνουν δράση, νοητικές διαδικασίες, λεκτικές διαδικασίες, παθητικότητα).

Αρχικά, στην υποκατηγορία των ονοματικών προσδιορισμών, οι αναφορές στις γυναίκες είναι περιορισμένες. Συγκεκριμένα σε τρεις περιπτώσεις αναφέρεται ο ρόλος της γυναίκας ως μητέρας (στα πεζά: «Η Ευρώπη και ο ταύρος», «Ένα σακί μαλλιά» και στο ποίημα «Πώς ήθελα») και σε άλλες δύο η ιδιότητά της ως συζύγου (στα πεζά: «Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα», «Η Ευρώπη και ο ταύρος»). Σχετικά με την υποκατηγορία του μικρού ονόματος, πρέπει να σημειωθεί ότι κάθε όνομα μετρήθηκε από μία φορά, οπότε επαναλήψεις τους μέσα στα κείμενα δεν προσμετρήθηκαν. Το μικρό όνομα των γυναικών εμφανίζεται 6 φορές σε μόλις τρία από τα δέκα κείμενα («Συνάντηση με το Διγενή Ακρίτα», «Η Ευρώπη και ο ταύρος» και «Ένα σακί μαλλιά») και απουσιάζει παντελώς η υποκατηγορία του γυναικείου ονοματεπώνυμου. Ονόματα που αναφέρονται σε μη ανθρώπινους χαρακτήρες όπως «Ασπρούδα» και «Καρυάτιδες» δεν λαμβάνονται υπόψη. Ειδικότερα στο κείμενο «Η Ευρώπη και ο ταύρος», η αναφορά στον συζυγικό ρόλο της γυναίκας γίνεται σε εξάρτηση από τον ρόλο του άνδρα συζύγου: «κι η γυναίκα του η Τηλεφάεσσα». Η μία και μοναδική επαγγελματική αναφορά για γυναίκα που ανιχνεύθηκε, αφορά το επάγγελμα της δασκάλας, στο πεζό: «Ένα σακί μαλλιά». Από την άλλη, τα επαγγελματικά ουσιαστικά που απευθύνονται σε άνδρες παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα και ποικιλία. Υπάρχουν επτά επαγγελματικές ιδιότητες για τους ανδρικούς χαρακτήρες, εκ των οποίων ένα υψηλού κύρους (βασιλιάς) και ένα χαμηλού κύρους

(δούλος). Τα υπόλοιπα επαγγελματικά ουσιαστικά στο αρσενικό γραμματικό γένος είναι τα ακόλουθα: ψαράς, ερευνητής, τρυγητής, στρατιώτης και δάσκαλος, και παρατηρείται μεγάλη ποικιλία από χειρωνακτικά έως διανοητικά, υψηλού κύρους και χαμηλού. Τα ανδρικά μικρά ονόματα παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα (δέκα), όπως και τα χαϊδευτικά (επτά) αλλά και τα ονοματεπώνυμα (τρία). Τα χαϊδευτικά και τα υποκοριστικά απευθύνονται κυρίως σε παιδιά («Καζανόβα», «Λήσταρχο», «Φωτούλης»), σε μία περίπτωση σε άτομο τρίτης ηλικίας («ανθρωπάκο, «κοντούλης») και σε μια γυναίκα («Παναγίτσα»). Οι άνδρες των ενδιάμεσων ηλικιών δεν φέρουν χαϊδευτικά και υποκοριστικά, αντιθέτως είναι οι χαρακτήρες που όπως θα δούμε παρακάτω, είναι οι πιο «δυναμικοί». Σχετικά με τους οικογενειακούς ρόλους των ανδρών, αναφέρεται δύο φορές η πατρότητα, δύο φορές η ιδιότητα του γιού, μία φορά η ιδιότητα του συζύγου και μια φορά η λέξη «γαμπροί».

Γράφημα 3.5

Σε γενικές γραμμές, παρατηρείται υποεκπροσώπηση του γυναικείου φύλου σε επαγγελματικούς ρόλους, καθώς όλα τα επαγγελματικά ουσιαστικά πλην ενός βρίσκονται στο αρσενικό γραμματικό γένος. Σε επίπεδο αναπαραστάσεων η γυναίκα είναι κυρίως μητέρα και σύζυγος και δεν δραστηριοποιείται επαγγελματικά εκτός μόνο από μία περίπτωση, στην οποία το επάγγελμα που ασκεί είναι συμβατό με τα έμφυλα στερεότυπα.

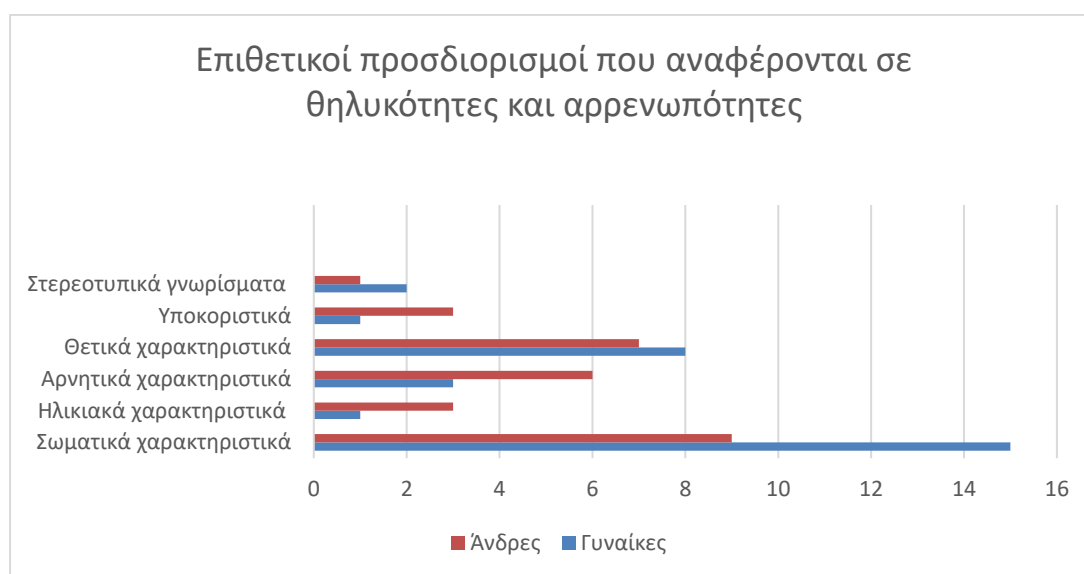

δ) επιθετικοί προσδιορισμοί

Ακολούθως, ανιχνεύθηκε μια τάση για χρήση περισσότερων επιθετικών προσδιορισμών (δεκαπέντε τέτοιες αναφορές) για τους γυναικείους χαρακτήρες που περιγράφουν την εξωτερική τους εμφάνιση σε σύγκριση με τις υπόλοιπες υποκατηγορίες, όπως ηλικιακά χαρακτηριστικά (μία αναφορά), θετικά και αρνητικά συμπεριφορικά χαρακτηριστικά (οκτώ και τρεις αναφορές αντίστοιχα). Οι προσδιορισμοί των εξωτερικών χαρακτηριστικών είναι στο σύνολό τους θετικοί («πανέμορφη», «όμορφη», «όμορφες», «φεγγαροπρόσωπη», «κομψή», «συμπαθητική»). Απαντώνται επίσης επιθετικοί προσδιορισμοί για την εξωτερική εμφάνιση χαρακτήρων θηλυκού γένους, που υπερβαίνουν το πλαίσιο της ομορφιάς, όπως για παράδειγμα οι λέξεις: «θεόρατο», «ψηλό», «περήφανο» και «αλύγιστη». Όλοι αυτοί οι προσδιορισμοί ανήκουν στο κείμενο «Η Ασπρούδα», χαρακτήρας που προαναφέρθηκε ότι δεν είναι ανθρώπινος και μάλιστα στο κείμενο χαρακτηρίζεται από «λεβεντιά», μια λέξη η οποία στερεοτυπικά αφορά άνδρες. Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδόθηκε στην «Ασπρούδα» εξαιτίας του δέους που προκαλεί το ανάστημα και η αεικινήσια της στους ανθρώπους που την αντικρίζουν. Συμπεριφορικά χαρακτηριστικά σε γυναικείους ρόλους που δεν είναι θετικά, συνιστούν λέξεις όπως: «άφωνη» και «άναυδος» (η λέξη «άναυδος» απευθύνεται στον «γυναικείο πληθυσμό», εξού και το αρσενικό γένος). Οι γυναικείοι ρόλοι που χαρακτηρίστηκαν έτσι, εντοπίστηκαν στο κείμενο «Ένα σακί μαλλιά», και η αδυναμία ομιλίας τους αποδόθηκε σε έντονη συναισθηματική φόρτιση: «...για την κυρία Διονυσία να 'ναι γι' αυτή η μεγάλη μέρα συγκινήσεων... Γενικά, όλος ο γυναικείος πληθυσμός του σχολείου άναυδος θα παρακολουθήσει...». Στην υποκατηγορία των στερεοτυπικών γνωρισμάτων, εντοπίζεται στο πεζό: «Η Ευρώπη και ο ταύρος» η λέξη «τρελό», που σχολιάζει μια παρέα κοριτσιών χωρίς προφανή λόγο. Το σημείο όπου εμφανίζεται αυτή η λέξη, περιγράφει ένα σκηνικό στο οποίο η παρέα αυτή διασκέδαζε περιχαρής στην εξοχή απολαμβάνοντας το φυσικό περιβάλλον. Η ευκολία με την οποία μπορεί να αποδοθεί ένα αρνητικό σημασιολογικό στερεότυπο χωρίς να το δικαιολογεί κάποια πράξη, αναδεικνύει τη σεξιστική αντιμετώπιση των θηλυκών χαρακτήρων.

Από την άλλη, οι επιθετικοί προσδιορισμοί που περιγράφουν εξωτερικά ανδρικούς χαρακτήρες, τείνουν να είναι αρνητικοί (έξι αναφορές), και ειδικότερα: «κοντούλης», «λιγνούλης», χωρίς να λείπουν οι θετικοί (τρεις), όπως για παράδειγμα: «πανύψηλος», «λυγερός». Λέξη η οποία φανερώνει έλλειψη ομιλίας, «αμίλητος»,

αποδίδεται και σε άνδρα, όμως σε αυτή την περίπτωση δεν δηλώνει αδυναμία, είναι επιλογή του προσώπου (του Διγενή στο αντίστοιχο κείμενο), και δεν αργεί να σπάσει τη σιωπή του μιλώντας για τα κατορθώματά του. Οι ηλικιακοί χαρακτηρισμοί είναι τρεις, οι δύο εκ των οποίων αναφέρονται σε μικρή ηλικία και ο τρίτος σε ηλικιωμένο άτομο. Από τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά, εντοπίζονται επτά θετικά όπως: «γενναίος», «αποφασισμένος», «ήρεμος» και έξι αρνητικά, πιο συγκεκριμένα: «άμοιρος», «απόμακρος», «αμίλητος», «παμπόνηρος». Επίσης, οι αναφορές στα υποκοριστικά, όπως βλέπουμε παραπάνω, έχουν αρνητική χροιά. Τέλος, στην υποκατηγορία των στερεοτύπων, εμφανίζεται η λέξη «γενναίος», μια θετική στερεοτυπική λέξη για τον χαρακτηρισμό των ανδρών.

Γράφημα 3.6

Συμπερασματικά, οι αναπαραστάσεις των γυναικών δείχνουν να κινούνται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση, αναπαράγοντας το πρότυπο της καλής συζύγου και μητέρας που βρίσκεται εντός σπιτιού, είναι εσωστρεφής, ευσυγκίνητη και διαθέτει καλή εμφάνιση και συμπεριφορά. Οι άνδρες ως χαρακτήρες στα κείμενα παρουσιάζουν ποικιλία στις αναπαραστάσεις που δεν περιορίζονται έμφυλα. Διαφαίνεται λοιπόν ότι ένας άνδρας δεν τείνει να περιγράφεται εξωραϊσμένος, είτε εξωτερικά είτε συμπεριφορικά. Παρουσιάζεται σε όλο το ηλικιακό φάσμα, εμφανίζει ποικίλα εξωτερικά στοιχεία, όμορφα και μη και παρουσιάζει τόσο θετικές όσο και αρνητικές συμπεριφορές. Μέσα από τα κείμενα προκύπτει ότι ένας άνδρας μπορεί να είναι όμορφος, γενναίος, κοντούλης, απόμακρος, πονηρός και ήρεμος, μπορεί να καταλαμβάνει επιφανή αξιώματα, να είναι ενδεής και άλλα πολλά.

ε) ρήματα

Τα ρήματα που συναντώνται στα κείμενα, έχουν υποδιαιρεθεί στις επί μέρους υποκατηγορίες: δράσης (ταΐζανε ποτίζανε, οδηγεί, πετώ, ήρθε, φορούσε, πήγε, κράτησε κ.ά), νοητικών διεργασιών (να φανταστεί, έμαθε, ήξερε, συλλογίστηκε κ.ά), λεκτικών διεργασιών (είπε, μίλησε, ρωτούσε, απάντησε κ.ά.) και παθητικού ρόλου/αντίδρασης (κάθονται, βρίσκεται, πέθαινε, ζαλίστηκε, είχε μείνει κ.ά.).

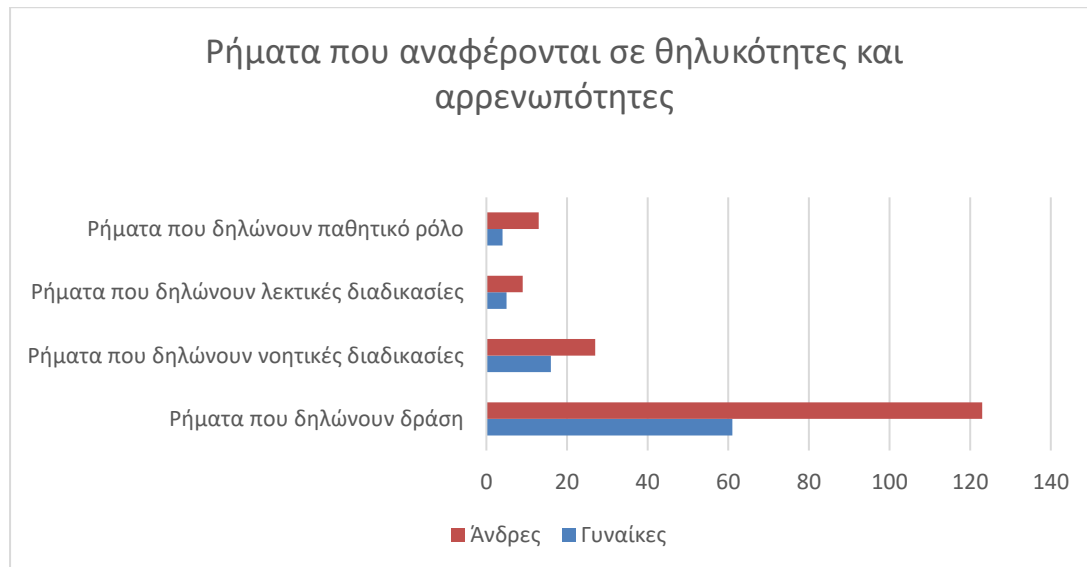
Αναλύοντας τα δεδομένα ανά φύλο, στην περίπτωση των ρημάτων που απευθύνονται σε γυναίκες παρατηρήθηκαν:

- εξήντα ρήματα που δηλώνουν δράση (εκ των οποίων: κατοικούσανε, ποτίζανε ταγίζανε, ψήλωνε, μεγάλωνε, σκίαζε, τεντώνει, υψώνεται, γύρισε, οδηγεί, φορούσε, έβαλε, σκουπίσει, πλέκουν, στολίζουν, χαϊδεύει, γέννησε).
- δεκαεπτά που δηλώνουν νοητικές διαδικασίες, οι οποίες μάλιστα εντοπίζονται μόλις σε δύο από τα δέκα κείμενα του δείγματος, και συγκεκριμένα σε πεζά (ενδεικτικά: Δεν καταλαβαίνω, δεν την άκουσε, καμαρώνουν, είδε, να εκδηλωθεί, αντιλήφθηκε, αντικρίζει, να κλάψει, έχετε ξαναδεί, μα δεν καταλαβαίνετε, το ακούσατε, έκλαψε, θα δάκρυζε)
- πέντε ρήματα σχετικά με λεκτικές διαδικασίες (φωνάζουν, λέει, ψέλλισε, μίλησε), διάσπαρτα σε μόλις τρία από τα κείμενα που αναλύθηκαν.
- τέσσερα που δηλώνουν παθητική στάση (αντιμάχεται, λείπει, υποχώρησε)

Από τα ρήματα που απευθύνονται σε άνδρες, προέκυψαν τα εξής:

- εκατόν είκοσι τρία ρήματα που δηλώνουν δράση, τα διπλάσια περίπου συγκριτικά με τα αντίστοιχα των γυναικών (ενδεικτικά: γελούσανε, ταχύνανε, κρατούσαν, χτυπάνε, αναπαύουν, πετώ, να φάω, να βάλω, Σκότωνα, πατούσε, προστάτευε, βάλθηκε, έδειξε, έμπασε, ανοιγόκλεισε, ξέφευγε, χαμογέλασε, μπορώ, γέλασε, μεγάλωνε, μίκραινε, φορούσε, επιστράτευσε, έκαιγε, πάλεψες, νίκησες, πάλεψα, νίκησα, αναπήδησε, τόλμησε, έσφιξε, θα απόδειχνε, πεταγόταν, ύψωνε, πάλευε, χτυπιόταν, παρατάχτηκαν, γυρνώ, ανεβαίνω, θα'χανα, παγαίνω, διαβάζω, κυλούσα, τσάκωνα). Πολλά από τα ρήματα που απευθύνονται σε αρσενικούς χαρακτήρες δίνουν έμφαση στην πάλη.
- είκοσι επτά ρήματα νοητικών διεργασιών (άκουσε, σκέφτηκε, ξέχασα, αντιλήφθηκε, κατάλαβε, πρόσεξε, συλλογίστηκε, δεν κατάλαβε, μετρούσα)

- εννέα ρήματα στην κατηγορία των λεκτικών διαδικασιών (διηγούνται, έλεγα, ρωτούσε, είπε, απάντησε, θα' λεγα, λαλεί)
- δεκατρία ρήματα παθητικών στάσεων (πεινούσα, κουρευτήκαν, ζαλίστηκε, κοιμήθηκαν, κάθονται)

Γράφημα 3.7

Από τα παραπάνω, προκύπτει ότι οι υλικές διαδικασίες στις οποίες επιδίδονται οι γυναικείοι ρόλοι των κειμένων, αφορούν κυρίως την φροντίδα άλλων προσώπων (χαϊδεύω), τον καλλωπισμό (στολίζουν) και την ενασχόληση με δουλειές του σπιτιού (σκούπισμα, πλέξιμο). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η χρήση του ρήματος «γεννώ», καθώς η γέννα ορίζεται ως μια από τις ραγδαίες αλλαγές στη ζωή μιας γυναίκας. Ωστόσο, δεν εντοπίζονται αναφορές για απόκτηση παιδιού για τους άνδρες, αφού οι πατέρες από τις αναφορές που προκύπτουν μέσα από τα κείμενα, αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο ως γονείς όταν το παιδί έχει υπερβεί το βρεφικό στάδιο και μπορεί πλέον να μιλάει και να παίζει.

Για τους άνδρες, τα ρήματα δράσης με τη συχνότερη εμφάνιση και τα οποία απουσιάζουν παντελώς για τους γυναικείους χαρακτήρες, σχετίζονται με τη βία, την πάλη και τα κατορθώματα. Ακόμα και τα ρήματα κίνησης που για τους άνδρες είναι συχνά, στην περίπτωση των γυναικών είναι ελάχιστα («οδηγεί», «γύρισε»). Για τις νοητικές διεργασίες, τα ρήματα που απευθύνονται σε γυναίκες συνοδεύονται συχνά από το μόριο «δεν», για παράδειγμα: «Δεν καταλαβαίνω». Ακόμη συχνά είναι ρήματα που εκφράζουν έντονη συναισθηματική φόρτιση και κλαυθμό «θα δάκρυζε»,

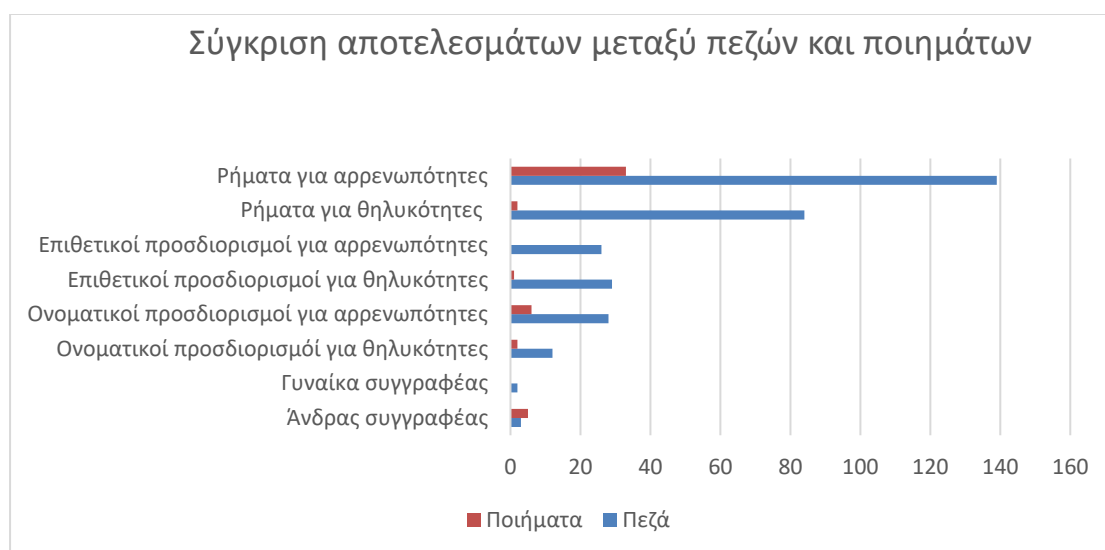
«έκλαψε». στους άνδρες, κυριαρχούν ρήματα αισθήσεων και αντίληψης «άκουσε», «αντιλήφθηκε». Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι ανδρικοί χαρακτήρες παρουσιάζονται λογικοί και ψύχραιμοι, ενώ οι γυναίκες περισσότερο συναισθηματικές. Στα λεκτικά ρήματα, για τις γυναίκες αναφέρονται τα: «φωνάζουν» και «ψέλισσε» και για τους άνδρες «διηγούνται», «απάντησε» και «λαλεί». Το μόνο που μπορεί να σχολιαστεί, είναι η διάσταση της διήγησης, για την οποία δεν υπάρχουν γυναικείες αναφορές. Υπάρχει η γενική αναφορά «λέγανε», σε σημείο που εξηγείται ένας μύθος, όπου όμως δεν γίνεται ξεκάθαρο το ποιοι «λέγανε». Πιθανότατα συνδέεται με τη φράση «οι συγχωριανοί», ή εννοείται η λέξη «άνθρωπος». Σε κάθε περίπτωση, για την αναφορά σε μικτούς πληθυσμούς, η τακτική του κειμένου «Η Ασπρούδα», χρησιμοποιεί με περιεκτικό τρόπο το αρσενικό γένος. Τέλος, για τα ρήματα που δηλώνουν παθητική στάση, αυτά που συνοδεύουν γυναίκες δηλώνουν απουσία, υποχώρηση και σε μια περίπτωση ακόμα και αντίσταση, ενώ τα αντίστοιχα για τους άνδρες δηλώνουν κυρίως αδράνεια (κοιμήθηκε, κάθισε) και σωματικές επιπτώσεις (ζαλίστηκε, πέθαινε, σάσισε). Ακόμη, όλες οι υποκατηγορίες των ρημάτων εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα στους άνδρες, λόγω της μεγαλύτερης εκπροσώπησής τους στα κείμενα και του συγκριτικά πολύ μεγαλύτερου ενεργητικού ρόλου τους στην πλοκή.

3.4.2 Ομαδοποιημένη ανάλυση

Οι δύο ομάδες που θα συγκριθούν είναι τα πεζά και τα ποιήματα και η σύγκριση αυτή θα είναι ανά κατηγορία. Με μία πρώτη ματιά διαπιστώνεται η απουσία γυναικών ποιητριών στο δείγμα καθώς τα ποιήματα του δείγματος είναι στο σύνολό τους ανδρών συγγραφέων. Η παρατήρηση αυτή οδήγησε σε μελέτη των περιεχομένων του Ανθολογίου, όπου διαπιστώθηκε ότι από τα τριάντα τέσσερα ποιήματα, ούτε ένα δεν ανήκει σε γυναίκα ποιήτρια. Είτε είναι ανδρών ποιητών, είτε προέρχονται από τη λαϊκή παράδοση. Επίσης, πάντα μέσα στο πλαίσιο του δείγματος, γυναίκες ως πρωταγωνίστριες συναντώνται μόνο στα πεζά, ωστόσο μόνο σε δύο περιπτώσεις. Ταυτόχρονα, σε όλα τα ποιήματα που επεξεργάστηκαν, πρωταγωνιστικό ρόλο, εφόσον αυτός υπάρχει, έχουν οι άνδρες. Καθώς αυτές οι παρατηρήσεις έχουν ενδιαφέρον και επειδή ενυπάρχει ο κίνδυνος μη αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, διενεργήθηκε και σε αυτή την περίπτωση επισκόπηση των περιεχομένων και εξέταση κάθε ποιήματος ανά περίπτωση. Από τον συνολικό πληθυσμό των ποιημάτων (χωρίς να λαμβάνονται υπόψη δημοτικά τραγούδια, παροιμίες και νανουρίσματα της λαϊκής παράδοσης), οι γυναίκες πρωταγωνιστούν σε τέσσερα

ποιήματα, στα τρία από τα οποία ο πρωταγωνιστικός τους ρόλος έγκειται στην ιδιότητά τους ως μητέρες. Η τέταρτη περίπτωση αναφέρεται σε πρωταγωνίστρια-καλόγρια. Ακόμα και στις περιπτώσεις των ποιητικών ενεργημάτων από τη λαϊκή παράδοση, αναφέρεται ο ρόλος της πρωταγωνίστριας ως μητέρας και ως κόρης. Η γυναίκα με λίγα λόγια, ακόμα και σε πρωταγωνιστικούς ρόλους, είναι ετεροκαθορισμένη από την οικογενειακή της κατάσταση.

Στα πεζά παρασκηνιακοί χαρακτήρες τείνουν να αποτελούν περισσότερο οι γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες (πέντε έναντι δύο αντίστοιχων αναφορών). Στα ποιήματα υπάρχει μόνο μια περίπτωση παρασκηνιακού χαρακτήρα θηλυκού γένους, οι «Καρυάτιδες», παρόλο που δεν συνιστά ανθρώπινο χαρακτήρα, στο ποίημα «Μπροστά στις Καρυάτιδες». Επιπλέον, εντοπίζονται δύο επιθετικοί προσδιορισμοί που βρίσκονται αμφότεροι στο ίδιο ποίημα και απευθύνονται, φυσικά, στις Καρυάτιδες. Αντιθέτως, πλούσιες είναι οι αναφορές σε εξωτερικά χαρακτηριστικά και άλλα για γυναικείους χαρακτήρες στα πεζά, όπως έχει αναλυθεί παραπάνω, στην υποενότητα των επιθετικών προσδιορισμών. Αυτή η διαφορά έγκειται πιθανότατα στη γενικότερη απουσία του γυναικείου φύλου στα ποιήματα του δείγματος. Βέβαια, μελετώντας το σύνολο του πληθυσμού των ποιημάτων στα περιεχόμενα, δεν εξάγεται κάποιο συμπέρασμα που να δείχνει ότι τα ποιήματα εκπροσωπούν ισάριθμα γυναικείους και ανδρικούς χαρακτήρες σε πρωταγωνιστικούς ή και δευτερεύοντες ρόλους, ούτε παρατηρείται κάποια έμφυλη αναπαράσταση για τις γυναίκες η οποία να κλονίζει τα στερεότυπα.

Γράφημα 3.8

Παρομοίως σημειώνεται υποεκπροσώπηση των γυναικών και στην κατηγορία των ρημάτων, αφού γυναικεία παρουσία εντοπίζεται σε ένα μόνο από τα ποιήματα και από την άλλη, σε όλα τα πεζά. Από τα δύο ρήματα του ποιήματος «Μπροστά στις Καρυάτιδες», το ένα δηλώνει δράση και το άλλο αδράνεια. Τέλος, από τους τίτλους των πεζών, δύο εμπεριέχουν το θηλυκό γραμματικό γένος και ένα το αρσενικό, ενώ στα ποιήματα τρεις τίτλοι βρίσκονται στο αρσενικό γραμματικό γένος και ένας στο θηλυκό.

Συμπεράσματα

Από την εξαγωγή των αποτελεσμάτων, προκύπτουν μερικές διαπιστώσεις. Οι πιο εμφανείς από αυτές αφορούν τη συχνότητα εμφάνισης ανδρών και γυναικών ως συγγραφέων των κειμένων, ως πρωταγωνιστών και υποστηρικτικών ρόλων και ως προσώπων που διαδραματίζουν ενεργητικό ρόλο στην πλοκή. Σε αυτές τις κατηγορίες την πλειοψηφία των αναφορών κατέχουν οι άνδρες. Στις δύο περιπτώσεις κειμένων που στον τίτλο αναφέρεται γυναικείος χαρακτήρας, ενώ θα υπέθετε κάποιος/κάποια ότι θα μετέχει στην εκτύλιξη της δράσης, αποδεικνύεται στο σώμα του κειμένου ότι ο χαρακτήρας αυτός έχει μη ενεργητικό, έως και παθητικό ρόλο. Βέβαια, καθώς το δείγμα της έρευνας αποτελεί το ένα δέκατο των συνολικών κειμένων του *Ανθολογίου*, διατηρούνται σχετικές επιφυλάξεις. Είναι πιθανό σε άλλα κείμενα να πρωταγωνιστούν γυναικείοι ρόλοι με ενεργητικό τρόπο. Σε κάθε περίπτωση, διαφαίνεται μια τάση των κειμένων για επιλογή των αρρενωποτήτων ως κεντρικών αλλά και ως δευτερευόντων προσώπων.

Ένα εύρημα το οποίο έχει εντοπιστεί και στη σχετική βιβλιογραφία, σχετίζεται με τη χρήση του γενικευτικού αρσενικού γραμματικού γένους κατά την αναφορά σε μικτούς πληθυσμούς (οι συγχωριανοί, οι άνθρωποι, ο κόσμος) και σε μεμονωμένα άτομα στα οποία δεν προσδιορίζεται το φύλο τους (ο αναγνώστης). Όσον αφορά τη λέξη «άνθρωπος» και τη λέξη «παιδί», που εμφανίζονται στα κείμενα του δείγματος, αποτελούν κατά τη βιβλιογραφία λέξεις με ουδέτερο προς το φύλο πρόσημο που όμως στη συνείδηση του αναγνωστικού κοινού παράγει αναπαραστάσεις αρρενωποτήτων. Αυτό ισχύει και στην παρούσα έρευνα, αφού στα κείμενα που μελετήθηκαν, η πλειοψηφία των αναφορών απευθύνεται σε άνδρες. Επομένως, το ουδέτερο ως προς το φύλο λεξιλόγιο, όπως «άνθρωπος» και «παιδί», λαμβάνει τη μορφή των κυρίαρχων έμφυλων αναπαραστάσεων (Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2014: 42).

Ακόμη, συμπεραίνεται η υποεκπροσώπηση των γυναικών στα κείμενα και ιδίως στα ποιήματα, τόσο ως συγγραφείς, όσο και ως δρώντα υποκείμενα. Και στα δύο κειμενικά είδη, η πλειοψηφία των γυναικείων χαρακτήρων τοποθετείται σε συζυγικούς και μητρικούς ρόλους, εύρημα που πιστοποιείται από την Καρασαββίδου (2012:270), κατά την οποία η γυναίκα φέρεται να ταυτίζεται με τη φροντίδα και την προσαρμογή. Η μοναδική αναφορά σε επάγγελμα που ασκεί γυναικείος χαρακτήρας

είναι αυτό της δασκάλας. Η τάση αυτή συνάδει και με τα ευρήματα της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, στα οποία οι γυναίκες αναπαραστάσεις είναι παθητικές και ως επί το πλείστον αναλαμβάνουν οικογενειακούς ρόλους, ενώ οι άνδρες κυριαρχούν στη δράση και βρίσκονται εκτός σπιτιού (Αλεξόπουλος, & Αναστασία Γ. Στάμου, 2021:4). Φυσικά, υπάρχουν οικογενειακοί ανδρικοί ρόλοι στο δείγμα, ωστόσο οι επαγγελματικές αναφορές για τους άνδρες ξεπερνούν κατά πολύ τις αντίστοιχες για τις γυναίκες, συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουν και οι Tellioussi, Zafiri & Pliogou, (2020:1139). Οι στερεοτυπικοί έμφυλοι ρόλοι, η παθητική απεικόνιση της γυναίκας και η ενεργητική απεικόνιση του άνδρα πιστοποιείται και στο πόνημα της Καρασαββίδου (2012:625), προσθέτοντας ακόμη τη διαπίστωση περί αποκλειστικής παρουσίας της ετεροσεξουαλικότητας, αποσιωπώντας άλλες μορφές σεξουαλικής ταυτότητας.

Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι παρά την περιορισμένη εμφάνιση των γυναικών στα κείμενα, συνολικά οι επιθετικοί προσδιορισμοί για την εξωτερική τους εμφάνιση είναι σχεδόν οι διπλάσιοι από τους αντίστοιχους για τους άνδρες. Αυτή η διαπίστωση μπορεί να ερμηνευτεί ως επιφανειακή αντιμετώπιση των γυναικών, ειδικά αν συνδυαστεί με την μεγάλη απουσία ρημάτων που δηλώνουν δράση και αφορούν γυναίκες. Με άλλα λόγια, στα κείμενα που εξετάστηκαν ενδιαφέρει περισσότερο η αισθητική των γυναικών, παρά η δραστηριότητά τους. Επιπλέον, οι χαρακτηρισμοί για την εξωτερική εμφάνιση των ανδρών είναι θετικοί και αρνητικοί, με τους περισσότερους να είναι αρνητικοί. Αναφορικά με τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά, τα αρνητικά και θετικά για τους άνδρες είναι σχεδόν ισόποσα, ενώ για τις γυναίκες υπερτερούν τα θετικά. Επίσης, τα αρνητικά χαρακτηριστικά συμπεριφοράς των ανδρών είναι τα διπλάσια σχετικά με αυτά των γυναικών. Σχετικά με την έντονη παρουσία υποκοριστικών που συναντάται στα κείμενα για αρρενωπότητες, κάποια από αυτά απευθύνονται σε ανήλικους χαρακτήρες και τα υπόλοιπα σε έναν ηλικιωμένο χαρακτήρα.

Όπως προαναφέρθηκε, η παρούσα ανάλυση αν και συμφωνεί με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, δεν αποσκοπεί σε γενίκευση των αποτελεσμάτων της. Ωστόσο, επιχειρείται μια διεισδυτική ποιοτική ανάλυση σε ένα όχι ευκαταφρόνητο αριθμό κειμένων, με σκοπό την ανίχνευση τάσεων και υπόρρητων νοημάτων.

Συζήτηση

Αναμφισβήτητα η γλώσσα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην παραγωγή, την επικοινωνία και τη μετάδοση νοημάτων. Σκοπός της γλωσσικής επικοινωνίας, είτε σε προφορικό είτε σε γραπτό επίπεδο, είναι η επίτευξη συγκεκριμένων επικοινωνιακών στόχων. Η συνειδητή αυτή προθετικότητα επηρεάζεται από παράγοντες όπως τα ατομικά χαρακτηριστικά των συνδιαλεγόμενων και τα στοιχεία γλωσσικής ποικιλίας. Εύλογα λοιπόν αναδεικνύεται η σημασία της γλωσσικής εκπαίδευσης στην ανάπτυξη της γλωσσικής και πραγματολογικής ικανότητας. Οι γλωσσικές αυτές επιλογές αντανακλούν τις καθιερωμένες κοινωνικές αντιλήψεις για τα φύλα, στην πλειονότητα τους στερεοτυπικές, οι οποίες μεταδίδονται στις μαθήτριες και τους μαθητές.

Καθώς η επιτέλεση της γλώσσας, όπως επισημαίνει και ο Bourdieu, είναι πρακτική εξουσίας και ελέγχου, αναδύεται η ανάγκη για ευαισθητοποίηση σε έμφυλα ζητήματα και διαρκή ερευνητικό προβληματισμό. Το σχολείο αποτελεί φορέα ιδεολογίας η οποία εκφράζεται μέσα από το κρυφό και το φανερό αναλυτικό πρόγραμμα. Στο φανερό αναλυτικό πρόγραμμα ανήκουν τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία, όπως έχει διαπιστωθεί, συχνά διαπνέονται από σεξιστικές αντιλήψεις και είναι γραμμένα σε μη συμπεριληπτική γλώσσα. Επομένως, θεωρείται αναγκαία η εκπαιδευτική αναμόρφωση τους προς μια έμφυλα ευαισθητοποιημένη και συμπεριληπτική γλώσσα, για την αναστολή της αναπαραγωγής των έμφυλων, και όχι μόνο, διακρίσεων.

Μέσα από μια βιβλιογραφική ανασκόπηση έγινε φανερή η ύπαρξη του γλωσσικού σεξισμού στα ξενόγλωσσα αλλά και στα εγχώρια εν χρήσει σχολικά εγχειρίδια. Το ερευνητικό σκέλος στο παρόν πόνημα οδήγησε σε όμοια συμπεράσματα, αφού διαπιστώθηκε η χρήση σεξιστικής γλώσσας και η στερεότυπη αναπαράσταση των φύλων στο *Ανθολόγιο της Ε' & ΣΤ' τάξης του Δημοτικού*. Πιθανές προεκτάσεις της έρευνας θα μπορούσαν να αποτελέσουν πιο διευρυμένες αναλύσεις σε μεγαλύτερο δείγμα, συνδυαστικά με τα *Ανθολόγια* των υπόλοιπων τάξεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλεξόπουλος, Χ., & Στάμου, Α.Γ. (2021). *Οι έμφυλες αναπαραστάσεις στο γλωσσικό μάθημα του δημοτικού: Λόγοι των σχολικών εγχειριδίων και εκπαιδευτικές πρακτικές*, 14^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας 1 (1), 1-9. <https://doi.org/10.26220/icgl.v1i1.3641>
- Γκασούκα, Μ. & Γεωργαλίδου, Μ. (2014). *Οδηγός χρήσης μη-σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., Ζιώγου, Σ., & Φρόση, Λ. (2002). *Φύλο και εκπαιδευτική πραγματικότητα στην Ελλάδα: Προωθώντας παρεμβάσεις για την ισότητα των φύλων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα*. Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Foucault, M. (2008). *Οι Λέξεις και τα Πράγματα. Μια Αρχαιολογία των Επιστημών του Ανθρώπου*. Αθήνα: Εκδόσεις «γνώση».
- Gutting, G. (2006). *Φουκώ: όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*. Oxford University Press, Επιμ, Μ. Αποστολοπούλου. Αθήνα: ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ.
- Καμαρέτσου, Φ., Κίτσιου, Α. (2019). Έμφυλες ανισότητες στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Οι αναπαραστάσεις των δυο φύλων στα σχολικά εγχειρίδια της Α΄ και Β΄ τάξης Δημοτικού. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 68, 60-80.
- Καραγιαννοπούλου, Χ. (2014). Συμβολή στην καταπολέμηση των στερεοτύπων λόγω φύλου όπως παρουσιάζονται στα ΜΜΕ. *Αγώνας της Γυναίκας*, 91, 41-42.
- Καρασαββίδου, Ε. (2012). *Παιδική Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η Εικόνα του Άλλου στην Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία ή από τον Φολκλορικό «Εαυτό» στον φολκλορικό «Άλλον» Μια συγκριτική Μελέτη (Διδακτορική Διατριβή)*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Καραχάλου, Ρ. (2022). Αφηγηματικές όψεις νομιμοποίησης/αντίστασης σε χιουμοριστικά τραγούδια για την πανδημία:: Μια πρόταση κριτικού γραμματισμού. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 3, 247–272. Retrieved from <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/awpel/article/view/30238>

- Κουρουτσίδου, Μ. & Γκασούκα, Μ. (2021). *Όψεις Φύλου και Διακρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γκόνη.
- Μαντζιάρη, Λ. (2018). *Η έμφυλη ετερότητα στα σχολικά βιβλία της γλώσσας: Μια σύγκριση του εν χρήσει και του προγενέστερου σχολικού εγχειριδίου της γλώσσας της ΣΤ' Δημοτικού* (Μεταπτυχιακή εργασία). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από: <https://ikee.lib.auth.gr/record/299589>
- Μαράκη, Ε. (2011). *Οι Ρόλοι των δύο Φύλων Μέσα από τα Εγχειρίδια της Γλωσσικής Διδασκαλίας του Δημοτικού Τετάρτης, Πέμπτης και Έκτης Τάξης* (Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Μιχάλης Α. (2022). Ελευθερία και αναγκαιότητα στη γλώσσα. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 3(1), 18–40. <https://doi.org/10.12681/revmata.30995>
- Μπερδούσης, Ι., & Κορδάκη, Μ. (2016). Έμφυλες αναπαραστάσεις σε σχολικά εγχειρίδια Πληροφορικής του Επαγγελματικού Λυκείου, *Συνέδρια της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση, 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο Διδακτική της Πληροφορικής*, Τόμ. (1), 159-167.
- Παπαδάκης, Ι. Γ. (2023). *Ο γλωσσικός σεξισμός στα εγχειρίδια της Γλώσσας της Στ' Δημοτικού* (Διδακτορική Διατριβή). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε από: <https://ikee.lib.auth.gr/record/346622>
- Παπαδάκης, Σ. (2022). Ανάλυση των έμφυλων χαρακτηριστικών των σχολικών εγχειριδίων Πληροφορικής του Γενικού Λυκείου., *5ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ένταξη και Χρήση των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία*, (193-205). <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/cetpe/issue/view/164>
- Πιλόγκου Β., & Κανταρτζή Ε., & Τριανταφύλλου Μ. (2017). Έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια θετικής κατεύθυνσης των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού σχολείου. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 6(1), 140–160. <https://doi.org/10.12681/hjre.11940>

Τσάκωνα, Β., Καραγάλιου, Ρ., & Αρχάκης, Α.(2020). Μετανάστευση και Κριτικός Γραμματισμός: Η Περίπτωση του Ρευστού Ρατσισμού. Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/341734931_Metanasteuse_kai_kritikos_grammatismos_E_periptose_tou_reustou_ratsismou/citation/download

Τσινόρεμα, Σ. (1985). Οι στρουκτουραλιστικές και μετα-στρουκτουραλιστικές θεωρίες της γλώσσας και το πρόβλημα της αλήθειας. *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 14(3): 147-171. DOI: <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.11855>,

Ξενόγλωσση

Ahmed, S. (2015). Introduction: Sexism - A Problem with a Name. *New formations: a journal of culture/theory/politics*, 86, pp. 5-13. DOI: 10.3898/NEWF.86.INTRODUCTION.2015

Akrami, N., Ekehammar, B., & Yang-Wallentin, F. (2011). Personality and Social Psychology Factors Explaining Sexism. *Journal of Individual Differences*, 32(3), pp. 153–16. DOI: 10.1027/1614-0001/a000043

Barthelemy, R.S, McCormick, M. & Henderson, C. (2016). Gender discrimination in physics and astronomy: Graduate student experiences of sexism and gender microaggressions. *Physical Review Physics Education Research*, 12 DOI:10.1103/PhysRevPhysEducRes.12.020119

Bourdieu, P. & Passeron, J.C. (2014). *Η Αναπαραγωγή. Στοιχεία για μια Θεωρία του Εκπαιδευτικού Συστήματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Briere, J., & Lanktree, C. (1983). Sex-Role Related Effects of Sex Bias in Language. *Sex Roles*, Vol. 9 (5), 625-632.

Coady, A. (2018). The origin of sexism in language. *Gender and Language*, 12, pp. 271 - 293. <https://doi.org/10.1558/genl.31445>

- Cocorada, E. (2018). Gender Stereotypes in School Textbooks. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, Vol 10(4), p. 65-81. <https://doi.org/10.18662/rrem/73>
- Doughman, J., Khreich, W., El Gharib, M., Wiss, M., & Berjawi, Z. (2021). Gender Bias in Text: Origin, Taxonomy, and Implications. *Proceedings of the 3rd Workshop on Gender Bias in Natural Language Processing*, pp. 34-44.
- Gastil, J. (1990). Generic Pronouns and Sexist Language: The Oxymoronic Character of Masculine Generics. *Sex Roles*, 23, 629-643. DOI: 0360-0025/90/1200-0629\$06.00/0
- Ghsoon, R. (2016). "Ferdinand de Saussure in the Era of Cognitive Linguistics". *Language and Semiotic Studies*, 2(2), pp. 89-100. <https://doi.org/10.1515/lass-2016-020203>
- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001a). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American psychologist*, 56(2), 109. doi:<http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>
- Janks, H. (2010). *Literacy and Power*. Routledge. Ανακτήθηκε από: <https://hilaryjanks.files.wordpress.com/2015/01/tesq61-norton.pdf>
- Kleinman, S. (2002). Why Sexist Language Matters. *Qualitative Sociology*, 25(2).
- Kuckartz, U. & Radiker, S. (2023). *Qualitative Content Analysis. Methods, Practice and Software* (Second Edition). Los Angeles: SAGE.
- Lakoff, R. (2003). Language, Gender, and Politics: Putting "Women" and "Power" in the Same Sentence. *The Handbook of Language and Gender*, (161-168). Επιμ. J. Holmes, & M. Meyerhoff. Ανακτήθηκε από: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9780470756942.ch7>
<https://www.semanticscholar.org/paper/Language%2C-Gender%2C-and-Politics%3A-Putting-%E2%80%9CWomen%E2%80%9D-and-Lakoff/1e8744a92dbfdec1fa843e3b1bfde396038a9692>

- Milani, T. M. (2010). What's in a name? Language ideology and social differentiation in a Swedish print-mediated debate. *Journal of Sociolinguistics*, 14(1) pp. 116–42. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2009.00435.x>
- Murdock, N. L., & Forsyth, D. R. (1985). Is Gender-Biased Language Sexist? A Perceptual Approach. *Psychology of Women Quarterly*, 9(1) pp. 39-49. Ανακτήθηκε από <https://eric.ed.gov/?id=EJ323182>
- Pappas, L., & Karras, I.D. (2021). Gender Ordering as an Indicator of Linguistic Sexism in Standard Average European Languages. *European Journal of Literature, Language and Linguistics Studies*, 4(4). DOI: 10.46827/ejll.v4i4.233
- Parks, J.A, & Robertson, M.A. (2005). Explaining Age and Gender Effects on Attitudes Toward Sexist Language. *Journal of Language and Social Psychology*, 24 (4) pp. 401-411. DOI: 10.1177/0261927X05281427
- Phillips, W., & Boroditsky, L. (2003). Can Quirks of Grammar Affect the Way You Think? Grammatical Gender and Object Concepts. *Journal Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, 25(25) <https://escholarship.org/uc/item/31t455gf>
- Regier, T & Xu, Y. (2017). The Sapir-Whorf hypothesis and inference under uncertainty. *Cognitive Science*, 8:1440. doi: 10.1002/wcs.1440
- Remigio, M.T.R, & Talosa, A.D. (2021). Student's general attitude in gender-inclusive language. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 10(3), pp. 864-870. DOI: 10.11591/ijere.v10i3.21573
- Saussure, F. (1959). *Course in General Linguistics*. New York: Philosophical Library.
- Snook, I. (1990). Language, Truth and Power: Bourdieu's Ministerium! Edit by R., Harker, C., Mahar, & C., Wilkes. *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: The Practice of Theory*. DOI 10.1007/978-1-349-21134-0
- Telioussi, V., Zafiri, M., & Pliogou, V. (2020). Occupation and Gender Stereotypes in Primary School: The Case of the English Language Coursebooks in Greek

Primary Schools. *Universal Journal of Educational Research*, 8(4): 1135-1148
<https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080403>

Watanabe, K. S., & Kwarteng, A. H. (2024). Unveiling the glass ceiling phenomenon and mitigating strategies through organizational justice: a conceptual paper. *Cogent Business & Management*, 11(1).
<https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2331981>